

L O V I N E S C U

S T O R I A

CIVILIZAȚIEI ROMÂNE

M O D E R N E

II

FORȚELE REACȚIONARE

EDITURA „ANCORA” BUCUREȘTI

Director Ion Popescu
E. L O V I N E S C U

I S T O R I A

CIVILIZAȚIEI ROMÂNE

M O D E R N E

II

FORȚELE REACȚIONARE

EDITURA „ANCORA” BUCUREȘTI

P R E F A Ț A

In acest volum ne ocupăm de forțele ce au rezistat, în chip activ sau numai prin inerție, revoluției deslănțuite în toate domeniile vieții noastre naționale. Am privit, așa dar, problema factorilor reacționari sub întregul aspect social, economic și cultural. După studiul general al forțelor revoluționare și reacționare, ne mai rămâne să cercetăm în al treilea volum procesul de acomodare a acestui conflict de forțe contradictorii, din care a ieșit civilizația română modernă.

E. L.

Ianuarie 1925.

*„Inveterascet hoc quoque, et quod hodie
exemplis tuemur inter exempla erit“.*

(Tacit. Anale, XI, Cap. XXIV).

*„Și această lege se va învechi și ceiace
apărăm astăzi, invocând alte exemple, va
fi invocat mai târziu ca exemplu“.*

*(Din cuvântarea Impăratului Claudiu
către senat).*

I

1. Necesitatea și originile reacțiunii politice române.
2. Diferitele concepțiuni ale conservatismului social : teoria imobilității, tradiționalismul, evoluționismul.

1. Odată cu pătrunderea ideologiei sociale apusene în Principate și cu alcătuirea, fie a unui organism politic (partidul cărvunarilor) pe baze de revendicări sociale, fie a unei stări generale de spirit cu tendințe liberale, era firesc să se producă și rezistența factorilor vechiului regim, amenințați în preponderența sau chiar în existența lor : democratizării vieții noastre publice prin acțiunea partidului liberal i-a răspuns, deci, reacțiunea unei forțe de inhibiție socială. Antagonismul dintre marea și mica boerime, de origină identică dar cu privilegii inegale, exista încă din veacul XVII ¹⁾ ; el n'a luat, însă, forma luptelor politice de cât în veacul XIX sub impulsunea ideilor revoluție franceze. În fața revendicărilor de egalitate în privilegii a primei democrații românești a „ciocoilor“ rămași în Moldova, era natural să se ridice afir-

1. Radu Rosetti, *Pentru ce s'au răsculat țărani*, p. 42-45.

mația conservatoare a marilor boeri refugiați la Cernăuți sau în Basarabia ; în memoriul vornicului Mihail Sturdza, din 1 Februarie 1823 adresat generalui Mințiaky, prin care protesta în numele „principiilor conservatoare ale boerilor emigrați“¹⁾ împotriva „novatorilor“, putem, așa dar, pune, dacă nu orginea conservatismului român aflat la însăși temelia vechiului regim de privilegiu, dar punctul de plecare al urfui partid conservator cu o acțiune politică determinată față de penetrațiunea civilizației apusene sub forma democrației burgheze²⁾. Timp de aproape un veac, acest partid a jucat un rol de factor moderator al procesului vieții noastre politice, înainte ca, prin capitulări succesive, să dispară sub presiunea evenimentelor de după război, de nu ca doctrină cel puțin ca forță politică reală. Incercările unor teoreticieni de a altoi conservatismul politic pe tânărul trunchiu al „țărănismului“ încă nu par a avea sorți de izbândă³⁾.

1. Hurmuz. *Doc. supl. I. 4. p. 6.*

2. A. D. Xenopol *Ist. partid. polit.* p. 94.

3. Cu deosebire propagatorul acestei idei este d. C. Rădulescu-Motru, care în *Țărănismul, un suflet și o politică, Cultura națională*, 1923, pleacă de la idea că „singurii născuți cu un suflet conservator, în Statul român, sunt cei de jos, țărani“. Nu tot așa se prezintă chestiunea și pentru teoreticienii țărănismului ; ea nu se rezumă numai la lupta agrarianismului împotriva industrialismului sau numai la o problemă sufletească, ci și la una de interese materiale. În această privință cf. Virgil Madgearu, *Doctrina țărănistă în Doctrinile partidelor polit.* Cultura națională, p. 81. De

2. In dosul conservatismului marilor boeri se ascundea, desigur, interesul de clasă și menținerea privilegiului; în față treceau, însă, principiile sacre ale unui trecut imuabil. „Orice schimbare făcută în principiile unei ocârmuirii, scria Mihail Sturdza în memoriul său ¹⁾, este privită ca o înnoire și orice prefacere a acestor principii răstoarnă mai totdeauna așezămintele consfințite prin legitimitate și cărora succesiunea veacurilor le-a întipărit un caracter neschimbător. Așezămintele cari ocârmuesc Moldova sunt întemeiate pe autoritatea ordonanțelor emanate dela guvernul otoman, care nu au fost decât confirmarea vechilor întocmiri ale Principatului. Orice abatere dela acest sistem primordial este o înfrângere vădită a cuprinsului tratatelor și a voinții autorității supreme“.

In față noilor idei revoluționare concepția aproape mistică a unui conservatism, în care instituțiile își scot forța din imobilitate, nu se mai putea susține decât doar în memoriile adresate Rusiei. Spiritul de reacțiune avea să ia, însă, cu vremea caracterul științific al tradiționalismului cultural și al evoluționismului biologic. Din asimilarea societății cu un organism viu și al evoluțiunii

altfel, alți teoreticieni vor să absoarbă țărănișmul în „democrație“. cf. Mihail Manoilescu, *Țărănișm și democrație*, 1922.

1. Hurmuz. *Doc. Supl. I. 4. p. 7.*

cu un proces natural, au ieșit, astfel, toate sistemele conservatoare care, înaintea teoriei mutațiilor biologice a lui Vries, au dominat cugetarea filozofiei sociale și culturale a veacului XIX. Societățile sunt privite ca organisme dominate de legile vieții individuale; ele nu se pot desvolta eficace decât evolutiv. „Imobilității“ sacre de ordinioară îi ia locul principiul creșterii treptate și al unei structuri juridico-politice produse pe cale naturală și, deci, la nivelul psihei colective.

Prezintăndu-și *Regulamentul* în fața Adunării naționale, Pavel Kisseleff desvolta și el teoria evoluționismului hegelian: «*Regulamentul organic* ce v'a fost prezintat ca să-l cercetați, afirma generalul ¹⁾, cuprinde principiile cele mai potrivite cu situația d-voastră socială actuală. El nu cuprinde nici una din acele teorii, care în abstracția lor, nu sunt lipsite de un țel de utilitate recunoscută, dar care, în aplicare dau greș, trecând de limitele, pe care civilizația actuală și deprinderile naționale sunt singure în drept de a trage». Ieșind nu din conservatismul mistic al „imobilității“ seculare, ci din conservatismul evoluționist al creșterii treptate, în tiparele căruia s'a desvoltat întreaga ideologie română mai ales în a doua jumătate a veacului, *Regulamentul* e, în adevăr, singura noastră legiuire organică ²⁾.

1. *Analele parlamentare*, I. partea I. p. 70.

2. E. Lovinescu, *Ist. civil. rom. mod.* v. I. p. 25.

În numele aceluiaș evoluționism, de altfel mai mult teoretic, susținea și Kogălniceanu că trebuie să ne întoarcem „la acele instituții a căror origină iese din pământul nostru, care în timp de cinci veacuri le-am avut și pe care vroim numai a le adapta după luminile și trebuințele epoei“. În numele aceluiaș evoluționism social și cultural, s'au dus toate campaniile obscurantiste de la Mihai Sturdza și până în zilele noastre: „Dregătoriile publice, — se rostia *Proiectul pentru reorganizarea învățăturilor* al unei comisii din 1845, din care făceau parte Vornicii G. Balș, C. Sturdza, V. Beldiman și C. Negruzzi ¹⁾, — dregătoriile publice n'ar putea fi încredințate decât la oameni cu oarecare stare, pe când cealaltă parte a cetățenilor se dedă la îndeletnicirile negoțului, a meșteșugurilor și a lucrării pământului, de unde ar urma că, dacă am da tot acea învățătură treptelor societății care se găsesc în împrejurări deosebite, ar fi tot așa precum de a supune la una și aceiaș hrană vietăți de soiuri deosebite“.

Sau după cum glăsuia și mai explicit bătrânul Costache Conachi ²⁾: „adevăratul început de civilizație ar fi a se învăța norodul catehisul, cum trebuie să lucreze pământul, să

1. *Gazeta de Transilvania*, No. 46 din 7 Iun. 1845, p. 182.

2. *România literară*, 1858. p. 213.

grijască vietățile și cum să se ajute cu gospodăria sau cu casnice lecui și oblojeși iar starea de asupra norodului, acea boerească, să învețe cum trebuie să judece și să cârmuiască pe norod“.

Pe temeiul acestor principii, comisia lui Mihail Sturdza conchidea la desființarea „colegiului“ și la întărirea învățământului practic și elementar. Reacționarismul apărea fără mască; societățile erau privite prin prisma unei stratificări, în care își supraviețuia vechea concepție a castelor indiene; oamenii erau socotiți ca „vietăți de soiuri deosebite“ ce nu trebuiau supuse aceluiaș regim educativ. Cu tot spiritul său guvernamental, chiar și Asachi, directorul Epitropei școlilor, distingea adevăratul mobil al luptei duse împotriva învățământului egalitar: „Câte-va persoane, scria el¹⁾, înrîuritoare prin a lor poziție, deprinse a considera dregătoriile aducătoare de câștig, ca clironomie priveligiată a familiilor mari, erau departe de a încuviința un sistem de învățatură publică, care îndăinuia, fără deosebire, cu toate acele cunoștinți pe cei avuți ca și pe cei săraci și de care acești din urmă deseori se folosiau mai mult; de aceea s'a și insuflat neîncrederea în țințirea acestui sistem“. Protestare za-

1. G. Asachi, *Expoziția stării învățăturilor publice în Moldova de la a lor restatornicire până la anul 1843 și un proiect pentru a lor reformă.*

darnică pentru moment: trei sferturi de veac după „proectul“ comisiei din 1845, se mai găseau legiuitori români, care, prin înființarea unor școli primare superioare, voiau să închidă ciclul învățământului elementar, pentru a stăvili permeabilitatea claselor sociale.

II

1. Regimul privilegiului în *Anaforaua pentru pronomiile Moldovei din 1827*. 2. Regimul privilegiului sub *Regulamentul organic*. 3. Sfârșitul acestui regim.

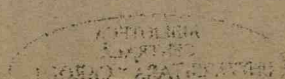
1. Fundamentul vechiului regim fiind privilegiul boerimii, se înțelege de la sine opoziția ei înverșunată față de ideile de relativă democrație și de egalitate de interclasă ale „novatorilor“ și ale constituției dela 1822; curțile imperiale au răsunat, deci, de larma plângerilor și boerilor români. Odată cu restabilirea relațiilor dintre Ruși și Turci prin convenția de la Akerman (1826), nici nu mai putea fi vorba de ce cele 77 de „ponturi“ ale „constituției“ democratice. Sub scutul Rusiei, reacțiunea biruia. *Anaforaua pentru pronomiile Moldovei* din 1827, acordată de Ioniță Sturdza și subscrisă de 22 de boeri de clasa I, reprezintă semnul vizibil al acestei biruinți și măsura revendicărilor integrale ale boerilor. Ei obțineau de a fi scutiți¹⁾: 1) de a-și da fii la armată 2) de a plăti dări, fie personale, fie pentru case, masă, dobi-

1. A. D. Xenopol. *Ist. partid. polit.* p. 113.

toace, livezi 3) pentru iazuri, mori, velnițe, fabrici etc. 4) pentru dijmele luate de la țărani și pentru monopolurile, pe care le aveau pe moșiile lor 5) chiar pentru cârciumile ce ar fi avut în oraș. etc. Un regim atât de nedrept, în care o oligarhie își însușia beneficiile Statului fără a-și lua asupra-și nici una din sarcinile lui, se sprijinia, totuși, pe ipoteza că „așa a fost în toate timpurile în Țările Române și că nici odată clasa boierească n'a fost supărată cu nici un fel de dări sub orice cuvânt, nume sau închipuire¹⁾“. Contestabilă în literă, teoria e adevărată în spiritul ei : pe lângă despotismul oriental, privilegiul boeresc e a doua caracteristică a vechiului nostru regim, pe care unii istorici vor să ni-l prezinte ca pe o democrație rurală.

2. *Regulamentul organic* reprezintă expresia legală a regimului de privilegiu ; fără să introducă principii noi, el a consfințit deprinderi și abuzuri existente ; tocmai prin acest caracter de legiferare a unei situații de fapt, el devine o constituție ideală sau, în orice caz, normală și organică, pentru cei ce văd în structura juridică expresia târzie a unei vechi structuri sociale. Cunoaștem, de altfel, modul de formație a *Regulamentului* : el este opera colaborației marelui boerimi cu Rusia, în care, prin inteligența luminată a lui Kis-

1. *Uricariul*, II. p. 129.

seleff, și chiar prin instrucțiile lui Nesselrode, Rusia reprezintă elementul moderator al armoniei sociale. Interesul de clasă era atât de mare și pofta de privilegiu atât de nestăpănită, încât, în lipsa unui reprezentant propriu, Kisseleff fusese silit să joace rolul de apărător al țărănimii împotriva boerimii române. Spectacol instructiv. Reacționara anafora a lui Ioniță Sturdza primește, deci, o consfințire legală: boerii sunt definitiv scutiți de orice obligațiuni materiale față de stat; dările indirecte plătite odinioară și de dâșii sunt înlocuite cu birul plătit numai de țărani. Incercării lui Kisseleff de a fixa o dare funciară pe moșiile tuturor i-a răspuns refuzul comisiei prin jurnalul din 15 Ianuarie 1830. „A se impune proprietarului îndatorirea către săteni, declara comisia, în scopul de a-i pune în stare să plătească birul, și a se impune totodată și proprietatea la dare funciară, ar fi a îndatori pe aceasta din urmă la un impozit îndoit fără a-i lăsa nici unul din foloasele, de care se bucură aiurea“. Boerii interpretau cedarea unei părți de moșie ca un ajutor acordat țăranilor pentru a-și plăti birul; uitau însă că ei își plăteau pământul prin dijmă și clacă¹⁾ Avea, deci, dreptate Kisseleff să aprecieze astfel inegalitatea noului regim regulamentar: „La masse des habitants, scria el lui Nesselrode²⁾, paye en

1. A. D. Xenopol. *Ist. partid. polit.* p. 151.

2. Hurmuz. *Doc. supl I*, 4. p. 394.

vérité à la noblesse directement les droits seigneuriaux. Elle leur paye indirectement les pensions et les traitements, puisqu'elle supporte exclusivement le poids des charges publiques“. Căci prin *Regulament* și dregătoriile devenise, nu prin abuz ci legal, privilegiul exclusiv al boerimii.

3. Teoretic, regimul regulamentar al privilegiului a luat sfârșit prin renunțarea unanimă și solemnă în ședință din 25 Oct. 1857 a divanului ad-hoc al Moldovei; prin conglăsuire s'au votat, astfel, desființarea privilegiilor, egalitatea înaintea legii, fixarea contribuțiilor după avere, obligativitatea serviciului militar, accesibilitatea tuturor funcțiilor fără condiții de naștere¹⁾. Cu solemnitate închidea, deci, ședința Costache Negri, felicitând adunarea de abnegația patriotismului ei „care va fi prețuit nu numai de nație ci și de Europa și de istorie“.

Analizând mai târziu textul desbaterilor divanului și compoziția lui, Eminescu își scotea o armă politică: „Am afirmat, scria el²⁾, că instituțiile liberale de azi sunt în cea mai mare parte opera partidului conservator... Principiile toate însă ale constituției actuale au fost votate în *unanimitate* de adunarea ad-hoc din Moldova și au devenit

1. Proces verbal No. 12 în *Acte și documente privitoare la regenerarea României*. VI, p. 130, 137 și 141—142.

2. M. Eminescu, *Articole politice*, p. 102.

programul întregii dezvoltări a Statului român... Iată o adunare compusă din privilegiați, din boeri, condusă de Vornici, care abrogă privilegiile, proclamă unirea României, egalitatea cetățenească, despărțirea puterilor publice, responsabilitatea ministerială, inviolabilitatea domiciliului și a persoanei, libertatea conștiinței s. a. m. d. adică toată zestrea constituțională a apusului, fără prețiosul concurs al patrioților roșii“. Fără a insista, deocamdată, asupra stringentei contradicției a unui om care, după lupta unei vieți întregi împotriva liberalismului civilizator, brusc și din nevoi polemice, revendica pentru partidul său meritul democratizării vieții noastre publice și al transplantării „zestrii constituționale a apusului“ — ne rămâne să analizăm fenomenul în sine sub aspectul său psihologic și sociologic. Deputații divanului moldovenesc puteau fi în mare parte boeri ; renunțarea lor la privilegii nu era însă expresia unei libere determinări, ci a unui proces al spiritului public românesc, în desfășurarea căruia „vornicii“ lui Eminescu au avut un rol de rezistență. Lăsați în voia lor și la adăpostul forței reacționare a Rusiei, ei și-au arătat măsura dezinteresării lor democratice în *Anaforaua* lui Ioniță Sturdza și în *Regulamentul organic*. Peste viața noastră publică suflase, însă, vârtejul revoluției pașoptiste ; săracă în rezultate imediate, ba chiar deslănțuind o reacțiune firească, mișcarea revoluționară a produs un curent de opinie, peste care nu se mai putea trece ; meritul

renunțării la privilegii nu revine deci „vornicilor“, ce o votau ei, în parte, pionierilor ce o pregătise și, într'un sens mai larg, întregii atmosferei sociale europene de după 1848. Prin revoluție axa vieții noastre s'a schimbat din răsărit în apus; în dependența vieții morale și materiale apusene, privilegiul boeresc nu se mai putea menține la temelia unui Stat modern; după o scurtă pregătire și fără lupte sângeroase, am beneficiat, așa dar, și de data aceasta, de convulsiunile seculare ale marilor popoare, a căror structură socială e, în adevăr, expresia unui proces natural de evoluție; am înscris astfel, de odată, cifra globală a civilizației apusene, fără a mai proceda la însumări mărunte. Numai din porunca acestei necesități sociologice Vornicii Costachi Rolla, Dumitru Miclescu, Lascar Catargi, Manolachi Costachi, Vasile Sturdza, Grigore Șuțu, Ion Cantacuzino sau logofătul Alecu Balș au votat, alături de Ioan Roată, Chirilă Ciocârlie, Dănilă Bălan, Toader sin Pavel sau Simeon a Stancei, abrogarea privilegiilor, egalitatea cetățenească, libertatea conștiinței și multe alte drepturi, pentru care cursese atâta sânge sub cuțitul ghilotinei pariziene. Fenomenul, de altfel, nu-i singuratec; un divan de „vornici“ a votat în unanimitate la 1857 abrogarea privilegiilor, principiul regimului nostru istoric; o cameră cu majoritate conservatoare avea să voteze apoi la 1866 constituția, prin care ni se acorda,

după cum declara raportorul ¹⁾ „toate libertățile publice, înconjurate de toate garanțiile ce-a putut prevedea până acum spiritul uman“. Și aici, deci, o relativă realitate a aparentului paradox al lui Eminescu. „Instituțiunile sunt în cea mai mare parte opera partidului conservator“, — cu o îndoită restricție: procesul opiniei publice în sensul liberalismului constituțional și-a descris curba împotriva rezistenței, celor ce trebuiau să-l confirme acum; pe de altă parte, prefacerile sociale nu se realizează, în genere, prin voința oamenilor ci prin necesitatea legilor sociale; liberalismul constituției dela 1866 ca și renunțarea la privilegii sunt efectul dependenței tînărului nostru Stat față de popoarele apusene cu o civilizație mult mai înaintată; limitat la atât, meritul e al celor ce au luptat în spiritul epocii și nu al celor ce, după cum vom vedea, n'au procedat decât prin rezistențe și capitulări succesive.

1. Ședința din 16 Iunie *Mon. Ofic.* 17 Iunie 1866.

III

1. Privilegiul fiscal devine privilegiul politic : mentalitatea «constituțională» a proiectelor boerești de după 1821. 2. Privilegiul politic în constituția Cărvunarilor. 3. Privilegiul politic sub *Regulamentul organic*. 4. Revoluția pașoptistă și privilegiul politic. 5. Restricțiile lui Kogălniceanu. 6. *Convenția* și privilegiul politic. 7. Statutul lui Cuza și privilegiul politic. 8. Constituția de la 1866 și privilegiul politic. 9. Constituția nouă zdrobește, în sfârșit, regimul privilegiului politic.

1. Dacă principiul privilegiului n'a putut rezista presiunii ideologiei apusene împrăștiate peste întreaga Europă; dacă prin deplasarea axei vieții noastre morale și materiale, prin revoluția de la 1848 se pregătise calea renunțării „spontane“ și unanime de la 25 Oct. 1857; —aceasta înseamnă doar un pas spre o democratizare cu un caracter fiscal sau social, —și nici de cum politic. Încă de la isgonirea Fanarioților începuse o mișcare constituțională; „partidele“ erau în căutarea unei constituții; proiectele aveau, după afirmația lui Alecu Russo ¹⁾, tendința

1. A. Russo, *Scrieri*, ed. Minerva. p. 22.

comună de a restrânge puterea ocârmuirii și a pune țara sub epitropia boeriei.

În „*Shedion de reformăluirea stăpânirii țării Moldovei*“ se cerea stăpânirea unui Domn pe viață, înconjurat de „șese și opt familii cele întâiu a pă-mântului“ tot pe viață. În 30 de articole se prevedea apoi scutirea boerilor de bir: „Boerii ce sunt cinstiți cu caftane, prevedea art. 24, să nu fie puși la birul capului, locuitorii să fie datori a le lucra două zile pe săptămână tot gospodarul“; în privința slujbelor: „Afară de știutele și ispitilele familii, și acei cu știință și pracsis, de a obla-ndui, declara art. 28, alți netrebnici și de neam prost și fără moșie mai vârtos, sau altă stare să nu poată intra în slujbele orșicare a țării, măcar și un ocolaș“. — Într'un cuvânt nici un fel de principiu constituțional; vechiul absolutism oriental era înlocuit prin regimul privilegiului oligarhic.

Un alt proiect, cunoscut sub numele de „ponturile popilor“, cerea în art. 5 ca „Ocârmuirea țării să fie de domn împreună cu *gherusic* alcătuită de opt boeri din cei dintâiu, care se vor schimba „la toți trii ani“ și aceștia vor fi din fiecare neam câte unul din cele opt neamuri“; în privința birului: „Neamul boeresc, glăsuia art. 6, e nesupus nici unei dări“; în privința slujbelor: „Cinurile să nu se dea la proști și mai ales fără hotărârea acelor 8 boeri“; în privința scutelnicilor:

„Privilegiile scutelnicilor să se întărească“. — Și acest proiect țintea, deci, la înlocuirea vechei domnii absolute printr'un fel de oligarhie venețiană. Un al treilea proiect se întemeia tot pe oligarhie, dar cerea, în schimb, stabilirea unei monarhii ereditare: „Domnia, glăsuia art. 2, să meargă în moștenire la fiul cel mai mare, ori, lipsind el, apoi la neamul cel mai aproape de acelaș sânge“. — Mai intransigent în oligarhis-mul său, arzul boerilor refugiați la Cernăuți cerea Porței deadreptul suprimarea Domnului și înlocu-irea lui cu un sfat de boeri, având în frunte un baș boer ¹⁾ — adică, întemeierea unei republici oligarhice!

2. Față de proiectele reacționare ale boerilor moldoveni, proiectul de la 13 Sep. 1822 al „căr-vunarilor“ reprezintă, negreșit, elementele unui progres în sens constituțional, cu care ne-am ocupat altă dată ²⁾. Privit sub raportul politic, proiectul „căr-vunarilor“ își menținea, totuși, caracterul oli-garhic; sfera privilegiaților politici se lărgise cu puțin. Prin subordonarea lui față de lege (§ 19-23) și, în caz de conflict, prin precăderea sfatului obștesc, Domnul devenise, în adevăr, constituțional; nodul problemei stă, însă, în compoziția acestui sfat. El se alcătua din Mitropolit, episcopii Romanului și

1. *Uricariul*, VI. p. 132.

2. E. Lovinescu, *Ist. civil. rom. mod.* v. I. p. 56 sqq.

Hușului, din „toate persoanele înființătoare a divanurilor și a departamenturilor, din câte un boer vechil rânduit de la fieștecare ținut (§ 20)“ — adică din 16 boeri ținutali și din tot personalul Divanurilor, din care cei mai mulți puteau fi boeri mici. După calculul lui Xenopol, compoziția sfatului obștesc era următoare ; 3 fețe bisericești + 16 boeri ținutali (printre care aveau să fie aleși mulți boeri mici) + 7 boeri mari din Divanul I judecătoresc + 15 boeri ai celor trei divanuri de clasa II (mai toți boeri mici) = 41 boeri, din care majoritatea boeri mici. Sub aspectul unui regim constituțional, proiectul „cârvunarilor“ nu avea, prin urmare, caracterul unei democrații politice ; compus numai din boeri aleși tot de boeri, sfatul obștesc nu poate fi, deci, considerat ca o expresie legală a țării.

3. Dacă o astfel de constituție, opera unei mișcări revoluționare, ignora, din punctul de vedere politic, existența altor clase sociale de cât a boerimii, cu atât mai mult avea s'o ignoreze *Regulamentul organic*, instrumentul politic al oligarhiei. Domnul cârmuește constituțional : e singurul câștig al ideologiei apusene. *Adunarea obștească ordinară* avea însă un caracter exclusiv boeresc ; în Moldova ea se compunea din 35 de deputați (3 prelați + 16 boeri de clasa I aleși în Capitală + 16 deputați

1. A. D. Xenopol, *Ist. part. polit.* p. 579, în note.

ai ținuturilor); în Muntenia din 42 de membri (3 prelați + 20 boeri de clasa I aleși în Capitală + 19 deputați ai ținuturilor). Aleși și alegători trebuiau să fie boieri. Țara politică era, deci, redusă la o singură clasă socială restrânsă.

4. Nu de la astfel de principii înguste a pornit și mișcarea de la 1848. Revoluția pariziană având ca punct de plecare reforma electorală a votului universal, era firesc ca proclamația de la Islaz să nu se ocupe numai de egalitatea civilă ci și de egalitatea politică a tuturor cetățenilor. Ea declara, deci, că: „Poporul român dă înapoi la toate stările, dreptul cel vechiu (?) de a avea reprezentanți în generala adunare; decretă de azi înainte alegerea largă, liberă, dreaptă, unde tot Românul are dreptul de a fi chemat și unde numai capacitatea, purtarea, virtuțile, și încrederea politică să-i dea dreptul de a fi ales” Și apoi hotăra: „Egalitatea drepturilor politice” (§ 2) și „Adunanza generală compusă de reprezentanți ai tuturor stărilor”; iar în vederea alegerii „adunăței generale extraordinare constituante” decreta ca alegător pe „tot Românul dela vârsta de 21 ani în sus, de orice religie, de orice stare, liber și independent și a cărui purtare nu va fi fost defăimată prin acte publice”. Deși nu încă direct, ci de două grade, acest fel de vot universal reprezintă un imens progres față de sistemul oligarhic al *Regulamentului organic*.

5. Kogălniceanu proceda și el, firește, prin lărgirea bazei electorale a divanului, față de trecut dar și cu restricțiunile, pe care i le impunea temperamentul său tradiționalist. În *Dorințele partidei naționale* ¹⁾ el declara principial că ¹⁾: „Adunarea obștească de astăzi neînfățișând decât interesele unei stări, adică a boerilor, trebuie modificată într'altfel, ca să fie reprezentate în ea, cele de căpetenie interese ale țării, adică *proprietatea, comerțul, slujbele făcute Statului, capacitatea și agricultura*“. În *Proiectul său de constituție* ²⁾ el țărmeria cam astfel acest principiu electoral. „Deocamdată“ dreptul de vot se exercita :

1. de toți proprietarii ce au *una sută fălci pământ* sau o zidire și altă avere nemișcătoare de valoarea unei mii galbeni, și, ca alegători, de toți ocârmuitorii averilor bisericești, episcopi, egumeni și protopopii ținuturilor,

2. de toți slujbașii Statului, afară de simplii scriitori în cele administrative și judecătorești, și de toți militarii cu rangul de ofițeri, unii și alții în funcțiuni active cât și retrași după șase ani, de slujbă,

3. de toți staroștii de corporație și de toți ne-guțătorii patentari de starea I,

4. de capacități, profesori și mădulari ai cor-

1. *Anul 1848*, v. IV. p. 98.

2. *Anul 1848*, v. III. p. 131.

purilor învățate cunoscute de Stat, medici, chirurgi, spițeri, advocați, literați și artiști,

5. în sfârșit, de toate comunele sătești ale țării, care trimit din sânul lor doi alegători, și anume vornicelul și întâiul paznic.

6. Prin legea electorală, anexată la *Convenția* de la Paris din 19 August 1858, alegătorii erau împărțiți în primari și direcți¹⁾. Alegătorii primari din județe trebuiau să aibă un venit funciar de cel puțin 100 de galbeni. Alegătorilor direcți li se cerea un venit funciar de 1000 de galbeni, iar în orașe un capital funciar, industrial sau comercial de 6000 de galbeni (art. 4); pentru eligibilitate trebuia un venit de cel puțin 400 de galbeni. Alegătorii direcți alegeau doi deputați în județe; în orașe, la București, și Iași trei deputați; la Craiova, Ploești, Brăila, Galați, Ismail, doi; la celelalte capitale de județ câte unul; alegătorii primari din județe numeau în fiecare plasă câte trei alegători, care, întruniți în capitala județului, alegeau un deputat (§ 10). Legea electorală a *Convenției* era de un democratism atât de neîndestulător, — încât, după cum spunea ziarul *Tribuna*²⁾: „Convenția, pe de-o parte, ștergea privilegiul; pe de alta, însărcina pe privilegiați cu facerea legilor de egalitate“; sau după cum arăta

1. *Acte și documente*, VII, 356.

2. *Tribuna*, 18 Iunie 1859.

Em. Crețulescu ¹⁾): „La Convention organise plus solidement l'aristocratie foncière dans un pays qui doit tous ses malheurs à la constitution féodale de la propriété. Cela suffit pour la condamner“. Cu o astfel de lege electorală structura noastră politică nu putea fi decât oligarhică; numai proprietatea funciară (capitalul mobilier aproape nu exista) exprima voința națională, redusă, astfel, în Moldova la 1724 de alegători pentru 2.000,000 de oameni și în Muntenia la 2072 la o populație de 2.500,000 de oameni ²⁾). Principiul averii era atât de restrictiv, încât în județul Ismail „corpul electoral“ se compunea dintr'un singur alegător care, formând biroul electoral ca președinte, secretar și corp electoral se alegea pe sine însuși „cu majoritate de un vot, adică unanimitate ³⁾“.

7. Cum rezolvarea problemei agrare nu se putea realiza cu ajutorul unei adunări ce și avea originea în însăși proprietatea funciară, schimbarea legii electorale se prezinta ca o necesitate politică... Prin strânsa lor dependență, era însă firesc ca rezistența conservatoare să se arate tot atât de tenace față de amândouă reformele. Anunțată în fiecare an, legea electorală era amânată cu

1. Em. Crețulescu, *La Roumaine*, 1859.

2. A. D. Xenopol. *Ist. par. polit.* p. 396.

3. *Mon. of. al Moldovei*, 16 și 28 Martie 1866.

încăpătânare de către cei ce beneficiau de regimul privilegiului politic. În fața unei opoziții atât de înverșunate nu-i mai rămăsese lui Kogălniceanu de cât calea loviturii de stat.

Rezultat al ei, statutul lui Cuza prevedea două colegii electorale: al alegătorilor primari și al alegătorilor direcți. Alegători primari erau toți cei ce plăteau o dare între 48—110 lei după mărimea comunei, și patentarii până la clasa V inclusiv; alegători direcți erau toți cei ce plăteau o dare de cel puțin 4 galbeni și știau ceti și scrie. Scutiți de cens erau: preoții, profesorii, doctorii, avocații, inginerii, pensionarii cu cel puțin 2000 lei anual. În comune 100 de alegători primari alegeau câte un alegător direct. Numărul deputaților era de 1 la 25.000 de locuitori ceia ce făcea un total de 160 de deputați. Pentru a putea fi deputat se cerea vârsta de 30 ani, calitatea de alegător și știința de carte. Statutul mai prevedea și înființarea unui senat conceput ca un factor ponderator, compus din câțiva membri de drept și 64 de membri numiți de Domn.

Sub aparența unei democratizări a vieții publice, sensul „Statutului“ reprezintă o relativă distugere a oligarhiei agrare în favoarea puterii

1. A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza*, I. 397; idem. *Ist. part. polit.* p. 462; V. Kogălniceanu, *Actele de la 2 Mai* p. 3.

centrale. La începutul dezvoltării ori cărui stat, democrația înseamnă consolidarea puterii guvernamentale. Efectele legii lui Cuza s'au arătat imediat: din 160 de deputați, numai 11 au mai fost realeși în adunarea din 1865. În locul lor au apărut pe scena vieții publice oameni noi: țărani, orășeni nepregătiți pentru viața politică, susceptibili încă de a deveni în mâna Domnitorului un instrument politic în sensul vederilor lui.

8. Legea electorală a Constituției de la 1866 a ieșit dintr'o transacție între conservatori și liberali, prin care puterea politică a revenit iarăși în mâna proprietății funciare. ¹⁾ S'a înființat, astfel, o cameră cu patru colegii și un senat cu două: din aceste șase colegii, patru erau rezervate proprietății mari; unul țărănimii, mai mult prin vot indirect și unul industriei, comerțului și inteligenței; stăpâni prin legea electorală pe voința națională, conservatorii au acceptat, în schimb, toate libertățile constituției belgiene de la 1866.

Revizuirea de la 1884, a legii electorale sub presiunea lui C. A. Rosetti, a redus colegiile camerei la trei, fără să schimbe principiul censitar; prin începuturile de organizare a unei burghezii orășenești o parte din putere a trecut, însă, de partea capitalului mobilier..

9. Pentru desăvârșita democratizare a vieții

1. Frédéric Damé, *Hist. de la Roum. contemp.* 1900, p. 169

publice au trebuit, totuși, trei zeci de ani de agitație politică în sânul partidului liberal, mai ales după absorbirea elementelor capabile ale mișcării socialiste, și a mai trebuit, cu deosebire, presiunea inexorabilă a evenimentelor de după războiul mondial. Suprimat prin art. 46 al Convenției, privilegiul fiscal și social și-a supraviețuit, așa dar, sub forma privilegiului politic al regimului censitar până în zilele noastre. Egalitatea în fața morții a grăbit, poate, și egalitatea în fața urnii.

Departate de a considera votul universal ca pe o realitate și, deci, ca pe o creațiune organică a popoului român, noi nu-i recunoaștem de cât germenii posibilităților viitoare de progres. Plecând de la punctul de vedere al structurii revoluționare a societății noastre, nu privim instituțiile numai prin prisma elaborației evolutive a psihei colective ci le privim și ca factori generatori de noi deprinderi sufletești și de viitoare realități sociale. Votul universal este, negreșit, și azi prematur; el nu răspunde nici unui nivel cultural corespunzător, nici unei adevărate conștiinți politice. Regretăm, totuși, că n'a fost aplicat încă de la 1848, așa cum o doreau vizionarii revoluționari; aplicându-se atunci, alta ne-ar fi fost astăzi conștiința cetățenească. În țările de formație evolutivă instituțiile pot fi expresia exactă a realităților lor morale și materiale; venite cu anticipație pe calea interdependenței și sincronismului vieții contemporane, în țările

de formație revoluționară, instituțiile au rolul de stimulative a acelor realități. Printr'un exercițiu continuu de 75 de ani votul universal ar fi devenit azi o realitate socială ; chiar după o scurtă aplicare de câțiva ani, se poate observa începutul de trezire a conștiinții politice a masselor.

IV

1. Adevărata rezistență a vechiului regim se concentrează în jurul proprietății rurale. 2. Lupta este dominată de două teorii contradictorii asupra dreptului istoric al proprietății rurale.

1. Lupta pentru privilegiul electoral s'a desfășurat paralel cu lupta pentru apărarea proprietății rurale. Limitându-se în sânul unei clase restrânse, lupta politică putea deveni obiectul unor transacțiuni fără repercusiune în masele populare : nicăeri țărănimea nu e un factor politic. Lupta în jurul pământului e luat, însă, un caracter mult mai aprig ; pentru proprietar, pământul reprezintă o forță politică și un principiu de dominație, singurul vestigiu al unui regim de privilegii integral, abolit prin art. 46 al Convenției ; pentru țărani el reprezintă însăși posibilitatea existenței lor. Pe cât creștea deci presiunea țărănimii, fără a deveni, totuși, în nici un moment revoluționară, pe atât se organiza și rezistența aristocrației funciare. Istoria României contimporane s'ar putea rezuma, fără exagerare, la lupta încinsă în jurul proprietății rurale ; începută prin pătrunderea principiilor re-

voluției franceze asupra proprietății burgheze încă din prima jumătate a veacului trecut, ea n'a luat sfârșit decât în zilele noastre prin sdrobirea definitivă a oligarhiei rurale și înlocuirea ei printr'o oligarhie bancară cu tendințe de industrializare. Urmărind conflictul forțelor ideologice și economice, din care a ieșit România modernă, trebuie să acordăm o largă atenție, cu deosebire, proprietății rurale, piatra de temelie a vechiului regim.

2. Lupta agrară a fost dominată de concepțiile originii proprietății rurale: deoparte, concepția boerilor întemeiată pe dreptul lor de proprietate absolută asupra unor moși grevate de servitudini numai din pricina necesităților economice; de alta, concepția apărătorilor țărănimii întemeiată pe dreptul istoric al plugarilor asupra moșiilor devenite boerești prin uzurpare și abuz. Problema agrară a primit azi o soluție practică în nici o legătură cu aceste două teorii asupra originii proprietății. De ne ocupăm, totuși, mai amănunțit de ele, n'o facem decât din intenția de a dovedi insuficiența principiului istoric în rezolvarea problemelor sociale și economice. Cât timp soluția chestiunii agrare a fost căutată în dreptul istoric, ea n'a putut fi găsită. Istoria nu ne-a adus decât controversa; partidele s'au organizat, deci, pe terenul celor două teorii opuse, fără ca discuțiile să fi ajuns la vreun rezultat; numai când persuasiunea s'a dovedit ineficace, Kogălniceanu a recurs

la arbitrarul loviturii de stat. Continuând însă a rămâne pe terenul dreptului istoric, reforma lui nu putea fi integrală. Abia după război am reușit să ne desfacem de sub dominația teoriilor reacționare. Statele nu se mai conduc azi de principii tradiționale ci de concepții juridice moderne și de necesități actuale. Ideea de proprietate a evoluat; ea nu mai are caracterul de inviolabilitate a revoluției burgheze, sub scutul căreia s'au desfășurat discuțiile timp de trei sferturi de veac. Rămânând încă individuală, ea e privită azi prin calitatea funcției sale sociale: pământul e al aceluia ce poate produce cea mai mare cantitate de bunuri ¹⁾).

La lumina acestei noi concepții, timidele împroprietăriri, de la Kogălniceanu și până la războiu, s'au transformat în expropriere, deocamdată parțială ²⁾ și, în curând, probabil, in-

1. E. Lovinescu. *Ist. civil. rom. mod.* v. I. p. 102.

2. S'au expropriat anume:

2.625.850 ha. în Regat.

1.525.248 ha. în Transilvania.

1.481.920 ha. în Basarabia.

la :

599.525 de țărani în Regat.

350.000 " " " Transilvania.

357.016 " " " Basarabia.

tegrală. După ce au pasionat atâta opinia publică și au întezit luptele noastre politice, teoriile originii proprietății rurale au devenit astăzi pur academice.

V

1. Și știința are două concepții diferite asupra originii proprietății. 2. Radu Rosetti și teoria originii țărănești a proprietății. 3. N. Iorga susține aceeași teorie. 4. A. D. Xenopol împărtășește aceeași teorie.

1. În timpul luptelor politice în jurul posesiunii pământului, teoriile asupra originii proprietății s'au grupat după interesele celor două clase sociale în luptă.. Deputații boeri susțineau proprietatea istorică boerească; deputații țărani susțineau, dimpotrivă, originea țărănească a proprietății. Când agitațiile dela începutul veacului al XX și, mai ales, răscoalele dela 1907 au dat o tragică actualitate problemei rurale, istoricii noștri au început să se ocupe și ei în mod științific de chestia originii proprietății. În urma studiilor sau numai prin sugestiunea evenimentelor și a legăturilor politice, s'au împărțit, însă, și dânșii în două: unii recunoscând proprietății o origine țărănească, alții, și mai ales în timpurile mai nouă, recunoscându-i o origine boerească.

2. După ce prin studii mai vechi (*Revista nouă*,

din 1888) nu recunoscuse țăranilor decât un drept de uzufruct asupra hotarului moșiei boerești, prin lucrarea sa mai nouă *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova*, d. Radu Rosetti a pus bazele „științifice“ ale teoriei originii țărănești a proprietății, — teorie sprijinită pe existența unui *drept românesc*, identic la Românii transdanubieni, ca și la Românii din Transilvania, Galiția, Moldova și Muntenia.

Înainte de întemeierea domniei, adică înainte de jumătatea veacului XIV, Moldova s'ar fi compus dintr'o aglomerație de sate fără stăpân; în afară de jerebia proprie fiecărui locuitor, restul moșiei era stăpânit în de vălmășie; țăranul era, așa dar, de două ori proprietar: individual și în comun. Cneazul era ocârmuitorul și judecătorul ereditar al satului, fără a fi și proprietarul moșiei. În loc de a avea însă o jerebie ca orice sătean, el avea două sau trei, stăpânite în aceleași condiții ca și proprietatea țăranilor. Pentru slujba lor de judecători, cnezii percepeau dela săteni a zecea parte din rodul pământului, o parte din rodul stupilor; aveau dreptul exclusiv de moară și de cârciumă și dreptul la trei zile de clacă. Aceasta e situația găsită de Bogdan-Dragoș: o țară fără stăpân, fracționată în sate, ocârmuite de cnezi ereditari, care nu erau, însă, și proprie-

1. Radu Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova*, Tom. I. Dela origine până la 1834. Buc. 1907.

tari ai pământului. Din oportunitate politică, Bogdan a menținut, în genere, vechia situație. Domnul, ca și urmașii săi, n'a dat curtenilor de cât satele cnezilor morți fără urmași și nu le-a dat, de altfel, proprietatea moșiei ci numai situația avută de cnezi : adică proprietatea câtorva jirebii și privilegiile cunoscute pe baza calității sale de judecător și nu de stăpân al pământului. Această organizație ar fi ținut în tot timpul veacurilor XIV, XV, XVI și s'ar fi continuat chiar și în veacul XVII, și jumătate din veacul XVIII. Alături de situația legală s'a desvoltat, însă, și abuzul. Prin caracterul lor de ereditate, a început să se atribue chiar și vechilor cnezi dreptul de proprietate a pământului ; uzurparea s'a efectuat apoi de boerii veacurilor XIV, XV, XVI : prin defectuoasa redactare a hrisoavelor de danie (judeciile satelor erau date cu tot hotarul) și prin alte încălcări (de pildă, dreptul de a vinde judecia, cu consimțământul Domnului), din simpli *judeci*, boerii au început a se considera drept stăpânii moșiei. Sensul dijmei și al clăcei, legat numai de judecată, s'a pierdut cu timpul : el a fost conceput ca o plată a ocupării pământului boeresc. Cotropirea abuzivă a fost apoi consfințită prin urbarele domnilor fanarioți dela jumătatea veacului XVIII.

3. Și ideile d-lui N. Iorga, în ceea ce privește organizația vechei vieți agrare a Românilor, merg

spre recunoașterea unui „drept românesc“ deosebit de regimul feudal al apusului și de regimul romano-bizantin al lumii răsăritene. Acest „drept“ își împlântă rădăcinile în viața popoarelor trace. Pe o *moșie neîmpărțită* locuiau urmașii unui *moș*, întemeietor sau colonizator. Satul, pe cât se poate, se ținea departe de orice amestec și înrudire cu alte sate. Sătenii erau egali între dânșii și n'aveau o clasă conducătoare. Sarcina de cârmuire și a judecării o aveau *juzii* sau *cnezii*, aleși dintre locuitorii satului; pentru nevoile mai generale de apărare a unei văi întregi, se alegea dintre juzi un *voevod*. „Intr'un cuvânt, întreaga Țară Românească era acoperită de astfel de sate fără stăpân, fără concurență între bogați și săraci, fără primejdie, dar fără puțință de desvoltare ¹⁾“.

După înființarea Domniei, în veacul XIV, în Țara Românească, găsim o țărănime liberă, stăpână colectiv pe pământ; boerimea veacurilor XIV și XV, compusă din câțiva dregători, fără capital, nu putea încălca proprietatea țărănească. Numai prin circulația banului și introducerea tra-

1. N. Iorga, *Constatări istorice cu privire la viața agrară a Românilor*, 1908, p. 7. Acelaș punct de vedere este apoi expus în *Développement de la question rurale en Roumanie*, Iassy, p. 1917. Respingerea existenței acestui „drept românesc“ care ar fi îmbrățișat amândouă clasele sociale, pe proprietari și rumâni, în C. Giurescu, *Despre Rumâni*. An. Acad. Tom. XXXVIII, Seria II.

ficului cu ajutorul negustorilor balcanici și, mai ales, prin sarcina *tributului* către Sultan, proprietatea mică a intrat într'o fază critică, iar boeria a început să cumpere pământurile țăranilor săraciți.

În Moldova, formația statului are întru câțva caracterul cuceririi: voevodul maramureșean aducea obiceiuri înrâurite de regimul feudalității ungurești. Domnul e înconjurat de *cnezi*—*equites*, cărora le cedează o parte din autoritate, și drepturi feudale asupra unuia sau a mai multor sate; judele moldovean devine un dregător, un ureadnic al stăpânului; pe la jumătatea veacului XVI juzii sunt înlocuiți cu totul de oamenii boerești.

Intr'un cuvânt, pe baza unui drept *vechiu* țărănesc de natură mai mult colectivă, s'a suprapus un drept *nou* boeresc, individual, ca în sistemul romano-bizantin, cu renunțarea treptată a Domnului la rosturile lui de intervenție prin judecată, dijmuire, globire — aceasta până către sfârșitul veacului XVI. În urma crizei financiare din veacul XVI, țăranii au început a-și vinde proprietățile sau, cum proprietatea era indiviză încă, își vindeau mai mult dreptul de întrebuințare. Astfel de „cumpărături“ pe preț anormal, dictate de nevoie, au dus la anexarea moșiei țăranilor liberi la domeniul particular al boerilor; prin slăbiciunea autorității centrale, țăranii au fost, așa dar,

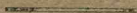
reduși la vecinătate. Procesul de formație a latifundiilor s'a efectuat mult mai repede în Muntenia ; în Moldova, el a mers mai încet și printr'o lentă confuzie a țaranului liber, dator numai cu dijmă, cu țaranul neliber, *colonul*, *vecinul*, care mai datora și claca.

Prin tratatele încheiate la 1595 de Mihai Viteazul și Aron-Vodă cu Sigismund Báthory, li-s'a impus și Principatelor condițiile feudalității moștenite dela regatul de odinioară al Ungariei. Ca un efect al acestui tratat trebuie privită și „legătura lui Mihai-Vodă“, atât de pomenită în veacul XVII, a fixării țaranului de pământ¹⁾. În veacul XVIII, țaranii deveniți *Rumâni* sau *vecini*, legați de „jirebie“ în Moldova, de delniță, în Muntenia, erau obligați, pe lângă *dijmă* și la o *clacă*. Abia sub Constantin Mavrocordat (în Muntenia la 1746 și în Moldova la 1749), în schimbul creării scutelicilor și a poslușnicilor, contribuabili cedați exclusiv boerilor, s'a suprimat, în sfârșit, șerbia. Vecinii și Rumânii au dispărut devenind țărani liberi, dar nu scutiți de sarcini; în acelaș timp

1. Această teorie asupra cauzelor „legăturii lui Mihai-Vodă“ ca un efect al tratatului, încheiat la 26 Mai 1595 cu Sigismund Báthory, enunțată întâi de N. Bălcescu, a fost primită și de N. Iorga și I. Nistor. Respingerea ei în C. Giurescu, *Organizarea socială în Țara Românească*, cursul stenografiat din an. 1915—16, pag. 26 sqq.

se recunoștea însă și proprietarilor situația legală de stăpâni de moșie.

4. Lăsând la o parte calea ipotezelor privitoare la epoca de dinaintea întemeierii Principatelor, și A. D. Xenopol s'a încercat să aducă dovezi luate din veacul XVIII despre dreptul țăranilor asupra moșiilor unde erau așezați ¹⁾. Cele 38 de documente, pe care se sprijină el, supuse criticii riguroase a lui G. Panu, nu îndreptățesc, însă, concluziile democratice ale istoricului ²⁾.

1. A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, p. 419 sqq.

2. G. Panu, *Cercetări asupra stării țăranilor*, v. II, p. 612 sqq.

VI. •

1. G. Panu susține originea boerească a proprietății, cel puțin după datele cunoscute ale istoriei. 2. Teoriile lui C. Giurescu asupra *rumâniei* și asupra proprietății.

Concepția unor sate libere și fără stăpâni, a unei proprietăți pur țărănești, a unor cnezi ereditari cu privilegii pe baza atribuțiilor judiciare, și a unor boeri ce au moștenit și atribuțiile și privilegiile problematicilor cnezi (mai ales în Moldova), a fost combătută de alți cercetători ca un simplu roman istoric. În deosebi, G. Panu a tratat ipotezele istorice ale d-lui Radu Rosetti drept adevărate „mistificări“¹⁾. Nu putem intra în discuțiuni polemice asupra originii proprietății rurale, cu atât mai mult cu cât problema e încă nerezolvată; din această nerezolvare ne scoatem tocmai unul din argumentele împotriva ineficacității dreptului istoric în soluția problemelor sociale.

1. G. Panu. *Cercetări asupra stării țăranilor în veacurile trecute*. 2. vol. Buc. 1910 și, mai ales, în *O încercare de mistificare istorică sau Cartea d-lui R. Rosetti „Pământul, sătenii și stăpânii“*. Buc. 1910.

Ieșind, în bună parte, din daniile domnești (daniile numeroase mai ales în veacul XIV și XV, proprietatea particulară, după dovezile lui Panu¹), a preexistat, totuși, descalicării. Ca și în restul Europei, dijma reprezintă chiria, plătită de cultivatorul așezat pe o moșie streină, ca preț al folosinței pământului și nu pentru dreptul de judecie; aceasta în epoca istorică, în veacul XVI; cât despre veacurile XIV sau XV, nimic nu dovedește teoria d-lui Rosetti. Despre clacă nu se face mențiune expresă decât în veacul XVIII; în documentele veacurilor XIV, XV, XVI nu se pomenește formal de obligația țăranilor de a face clacă; de nu găsim însă termenul, faptul exis'a de mult. Nu putem cunoaște numărul zilelor de lucru datorite proprietarilor în veacurile XIV, XV și XVI. D. Radu Rosetti a fixat în mod arbitrar această clacă la trei zile, deși nici un document nu ne dă indicații utile; chiar și pentru veacul XVII suntem reduși la ipoteze; din documente ar reieși, totuși, că fără a fi fixată printr'un așezământ, claca era determinată în Moldova de obiceiul legat din vechiu, după care sătenii lucrau pe moșiile boerești și mănăstirești; în Oltenia, după cum reiese din documentele austriace, țăranii lucrau după *trebuinta* proprietarului; deși erau la discreția stăpânilor, se pare, totuși, că nu se abuza prea mult... Introducând sistemul clăcei din Tran-

1. G. Panu. *Cercetări* etc. T. I. p. 123.

silvania, Austriacii au statornicit numărul zilelor de clacă la 48 — cifră enormă. În cele mai aprige reclamații ale lor, boerii moldoveni nu pretindeau de cât 36 de zile ; iar numărul de 12 zile, hotărât de Const. Mavrocordat, n'a trecut niciodată, prin abuz, la mai mult de 31 de zile ; nici chiar împovorătorul așezământ al lui Al. Moruzi n'a atins această cifră ; în Muntenia claca n'a depășit cele 15 zile ale lui Câragea. Ne având un regim stabil al clăcii, Domnii s'au amestecat, în genere, în tot veacul XVII în raporturile dintre proprietari și țărani pentru a fixa condițiile de muncă. În ceia ce privește libertatea individuală în veacul XVI și XVII, atât în Muntenia cât și în Moldova, țăranii se puteau strămuta ; de erau împiedicați uneori, motivul sta în fisc. Plătind *cisla* (impozitul) și arătând satul unde voiau să se așeze pentru a fi impuși și acolo, țăranii erau oameni liberi ¹).

Din cele mai vechi timpuri găsim, așa dar, pe țăranii așezați pe moșii boerești, mânăstirești sau domnești ; încă din veacul al XV și până în veacul XIX au făcut clacă și au dat dijmă. Istoricește, nu se poate dovedi dreptul lor de proprietate asupra moșiilor ocupate. Despre epoca de dinainte de veacul XV nu avem informații ; nu suntem, deci, în măsură de a ști

1. G. Panu, *op. cit.* II, p. 631.

de am avut o clasă de mici proprietari despose-
dați cu timpul de o clasă stăpânitoare, ceia ce
ar fi cu puțință ; și în apusul Europei a existat
o mică proprietate, pe care a acaparat-o apoi clasa
dominantă. La originea proprietății noastre istorice
nu găsim, însă, de cât proprietatea mare care
crește mereu ; chiar și mica proprietate răzeșească
e o derivație a marei proprietăți.

2. Și în cercetările atât de serioase ale lui C.
Giurescu ¹⁾ teoria originii țărănești a proprietății
e privită ca o fantezie istorică. Studiile lui Giu-
rescu se ocupă, mai ales, cu *rumânia* și cu așe-
zământul lui Mihai Viteazul, considerate de unii
istorici ca fenomene tardive și cu un caracter de
uzurpare. *Rumânia*, după cercetările lui Giurescu,
se constată, dimpotrivă, în Țara Românească, din
cele mai vechi timpuri. Ea nu e efectul *legăturii*
lui Mihai Viteazul, așa cum a susținut-o întâi
Bălcescu și apoi d-nii Radu Rosetti, N. Iorga și
Nistor, ci s'a produs încă din a doua jumătate
a veacului XVI ; din primele acte asupra locuito-
rilor satelor, găsim pe țărani în puterea proprie-
tarilor moșiilor pe care trăesc. După cele dintâi
date istorice, structura socială a poporului român
se prezintă alcătuită din două strate ; una liberă

1. C. Giurescu, *Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul*, în *An. Ac. R., Mem. sect. ist. Seria II, XXXVII* și *Despre rumâni*, și *An. Acad. Rom. Sect. ist. Seria II. XXXVIII*.

formată din proprietari și alta neliberă compusă din țărani de pe moșiile lor.

Înainte de 1600 nu putea nimeni trăi în Țara Românească ca om liber fără pământ. Faptul are o explicație pur fiscală. Rumânirea omului liber fără moșie e o consecință a principiului fiscal că proprietarul e responsabil de birul rumânilor. Această situație durează până în veacul XVII. Numai de la Mihai Viteazul începem să găsim și oameni liberi, semn al schimbării concepției fiscale. Răspunderea colectivă e înlocuită cu răspunderea directă, individuală. Proprietarul ne mai garantând birul oamenilor veniți pe moșia lui, nu mai e un motiv ca omul liber fără pământ să devină „rumân“. Mihai Viteazul n'a introdus deci „rumânia“ și nici n'a consfințit-o; ea exista ca stare legală. Cuvintele documentului din 1613 (baza istorică a legăturii lui Mihail): „care pe unde se va afla, acela să fie rumân în veci“ nu se puteau, deci, raporta nici la proprietari, nici la vecini (altă categorie socială nu exista) ci la rumânii fugari, la orășeni, la proprietari fugiți vremelnice, în urma expediției lui Sinan, ce produsese o mare dislocare de oameni în toată țara. Pe aceștia așezământul lui Mihai Viteazul îl fixa acum ca „rumâni“ în locurile unde se aflau.

VII

1. Istoricul luptelor agrare : importanța tratatului de la Adrianopol din 1829; limitări necesare. 2. *Regulamentul organic* și problema agrară.

1. Teoriile asupra originii proprietății sunt, așa dar, contradictorii; caracterul divergent al dreptului istoric explică, de altfel, și inverșunarea luptelor politice în jurul pământului. Urmând să studiem procesul de disolvare a vechiului regim agrar sub influența ideologiei și a capitalismului apusean, ne vom ocupa și de aceste lupte.

Punctul de plecare al revoluției agrare este, după părerea tuturor economiștilor, tratatul de la Adrianopol din 1829, care, prin clauza libertății exportului de cereale, a introdus un element nou în problema noastră agrară.

Prețul cerealelor ridicându-se prin export, era firesc ca agricultura să ia avânt... Avântul luat n'a revoluționat însă brusc situația noastră economică, după cum cred unii economiști și nici n'a smuls „Principatele din vechea lor toropeală“,

nici nu le-a atras „cu violență în vârtoarea vieții capitalismului modern, care a produs și la noi în chip vertiginos aceleași efecte, ca peste tot unde pătrunde: a distrus regimul nostru medieval și a întemeiat în locul său domnia burgheză“¹⁾. Inceputurile revoluției noastre după cum am văzut au avut un caracter pur ideologic; efectele economice s'au arătat mai târziu și mai puțin caracteristice. Pentru a preciza importanța tratatului de la Adrianopol pentru exploatarea noastră agricolă ajunge să dăm statistica semănaturilor ce s'au făcut în Moscova în 1833, adică în pragul tratatului, și cea din 1859, adică din momentul încheierii regimului regulamentar²⁾

În 1833 s'au semănat anume, în Moldova. 313,042 fălci, dintre care 111937 de grâu, iar în 1859 întinderea totală a semănaturilor făcute a fost de 559,671 de fălci, din care 161,630 de grâu — cu alte cuvinte pentru o epocă de 25 de ani avem un spor de 78,22% — ceea ce nu înseamnă o revoluție agrară ci o creștere destul de normală față de un spațiu de timp atât de mare.

Al doilea caracter revoluționar atribuit tratatului de la Adrianopol e de a fi fost punctul de plecare al unor noi raporturi între proprietari

1. St. Zeletin. *art. cit.* în *Arhiva*, an. III, No. 2—3.

2. Statisticile lui D. C. Sturdza-Șcheianu, *Acte și Legiuri*, III cf. Radu Rosetti, *Pentru ce s'au răsculat țărani?* p. 105.

și țărani ce aveau să ducă la reforma de la 1864, adică la investirea proprietății cu atributele proprietății burgheze. Odată cu creșterea prețurilor cerealelor și, deci, a rentei pământului, proprietarii au început să privească altfel moșia decât o priveau înainte, când nu producea decât pentru uz. Nesprijinindu-se pe schimb, forma de proprietate medievală avea un caracter aproape comunist; proprietarul era mai mult un uzufructuar; pe prețul anumitor obligații față de stăpîn, țăranii se puteau folosi de pământ după nevoile lor. Prin devenirea pământului o marfă de schimb, era fatal să se precizeze raporturile destul de confuze dintre țăranii și proprietari. Precizarea, la noi, s'a făcut mai întâi în sensul limitării dreptului de folosință a țăranilor asupra pământului pentru a trece la împrumut, și, apoi, odată cu evoluarea concepției juridice a proprietății, la exproprierea parțială pentru a ajunge, într'un viitor nu atât de îndepărtat, după cum se poate prevedea de pe acum, la exproprierea totală. Procesul de precizare a raporturilor dintre proprietari și muncitori, prin limitare, nu începe însă odată cu tratatul de la Adrianopol și ca un efect sigur al libertății economice; el începuse de maide mult; urbarul lui Moruzi de la 1805 procedase la limitarea dreptului de folosință a țăranilor asupra pământului; *Regulamentul organic* nu reprezintă, așadar, decât o formă mai accentuată a unui proces în curs.

2. Fără a intra în amănuntele dispozițiilor agrare din *Regulament*, ne vom opri, totuși, asupra lor pentru a le desprinde sensul general și pentru a studia punctul de vedere al reacțiunii conservatoare în cea mai esențială problemă a vieții noastre naționale.

Regulamentul este opera exclusivă a marelui boerimi; elementul lui „democratic“ nu e reprezentat prin acțiunea micilor boeri ¹⁾, ci prin influența relativă a lui *Kisseleff*. Studiindu-l, configurăm deci concepțiile oligarhiei conservatoare în materie de proprietate funciară. Procesul de limitare a folosinții țăranilor se fixează și mai mult în Secția VII, Cap. III a *Regulamentului*. Legiuirea lui Moruzi acorda fiecărui țăran dela 4—12 fălci între Carpați și Siret și dela 2—6 între Siret și Prut, ca întindere de fânaț și imaș, nelimitând cu nimic locul de arat; textul primitiv al *Regulamentului*, ieșit numai din concepția boerilor, nu acorda sătenilor decât 1 falce 16 prăjini — 3 fălci, întindere de fânaț și imaș, iar ca arătură, câte 1 $\frac{1}{2}$ falce fiecărui locuitor fără dis-

1. Pentru Moldova, comisia proiectului de *Regulament* se compunea din vornicul Mihai Sturdza și visternicul Const. Cantacuzino Pașcanu, numiți de Jeltuhin; vornicul Costache Conachi și visternicul Iordache Catargiu, aleși de Divan și Gh. Asachi ca secretar; în Muntenia: Grigore Băleanu, Gh. Filipescu, Ștefan Bălăceanu, Alex. Villara cu Barbu Știrbei ca secretar. Ambele comisiuni au lucrat la București sub președinția consilierului de Stat Mințiaki.

tincție. *Regulamentul* recunoștea pentru prima dată în stăpânii de moșie niște adevărați *proprietari* grevați, totuș, cu dreptul de folosință a sătenilor pe $\frac{2}{3}$ din suprafața moșiei. În ceea ce privește obligațiile sătenilor față de proprietar, legiuirea Moruzi fixa o câtime de muncă, pe care d. Radu Rosetti o apreciază în echivalentul ei de timp la ¹⁾:

3 $\frac{1}{2}$ zile cu carul cu 4 boi.

6 zile cu carul cu 2 boi.

21 zile cu palmele.

4 zile proaste, cu carul sau cu palmele, după puterea săteanului și un număr nedeterminat de zile zise de meremet (reparație) de iazuri și la mori.

Regulamentul organic revenia la dispozitivul anterior legiuirii lui Moruzi, fixând la 12 zile cu nart obligațiile țaranului. Fixarea timpului era însă iluzorie, deoarece art. 142 din *Regulamentul muntean* și 125 din cel moldovean calculau ziua după cantitatea de muncă. Această cantitate de muncă era atât de exagerat evaluată încât, tot după calculele d-lui Radu Rosetti, săteanului cu 2 boi, îi venia: 15 zile cu carul cu 2 boi și 37 de zile cu palmele, plus un număr nehotărât de zile la meremetul iazurilor și al morilor, iar săteanului cu 4 boi: 2 zile cu carul cu 4 boi, 5 cu carul cu 2 boi și 37 zile cu palmele. Cu alte cuvinte,

1. Radu Rosetti, *op. cit.* p. 50.

Regulamentul limita, pe deoparte, dreptul de folosință a țăranului asupra pământului, iar, pe de alta, sporia considerabil obligațiile lui față de proprietar; în afară de aceasta, el mai îngreua și dreptul săteanului de a se muta. Mutarea nu era cu puțință decât în ultimul an al unui period de șapte ani, anunțându-se cu un an înainte, și plătindu-se Visteriei birul și stăpânului valoarea boerescului pe un an întreg înainte.

Atitudinea lui Kisséleff în chestiunea țărănească e vrednică de a fi amintită. Imparțial prin situația lui de străin, inimos și binevoitor față de țărani prin caracter, doritor de a administra o țară prosperă, el a fost stânjenit în acțiunea lui binefăcătoare și prin lăcomia încăpăținată a boerilor și prin interesul Rusiei de a-și atrage simpatiile boerimii, singurul factor politic al țării. Studiind problema agrară din punctul de vedere al obiceiului pământului, el se convinsese că țăranii erau „deprinși să se folosească, afară de puține excepțiuni, de întinderea de pământ ce le venia la socoteală ¹⁾“. Pentru a preveni noi revolte țărănești, așa cum se întâmplase cu un an înainte, el a propus deci amânarea publicării *Regulamentului* și îndulcirea condițiilor. A obținut însă numai amânarea publicării. După alte stăruințe infructuoase, a fost nevoit să vie la Iași, unde, în

1. Scrisoare confidențială adresată la 14 Martie 1832 lui Mircovici.

sfârșit, a obținut dela boeri o mică rectificare în socotirea zilei de muncă și un spor al întinderii de pământ (2 fălci, 30 prăjini palmașului; 3 fălci 70 prăjini mijlocașului și 5 fălci 30 prăjini fruntașului). Proiectul comisiei cu observațiile lui Kisseleff a fost prezentat Adunării obștești la 9 Martie 1833; textul definitiv al *Regulamentului* menținea întinderile de pământ prevăzute de proiectul Sfatului Administrativ și anume:

5 fălci 30 prăjini	pământ săteanului	fruntaș.
3 „ 70 „ „ „	„ „ „	mijlocaș.
2 „ 30 „ „ „	„ „ „	codaș.

iar câtimea de muncă revenia după calculele d-lui Radu Rosetti ¹⁾:

Pentru locuitorul cu 4 boi 8 zile cu carul cu 4 boi.
11 „ „ „ „ 2 „ „
37 „ „ palmele.

Pentru locuitorul cu 2 boi 21 zile cu carul cu 2 boi
37 „ „ palmele.

Pentru palmaș 6 zile cu carul cu 2 boi
54 „ „ palmele.

În Muntenia dreptul de folosință a săteanului nu fusese limitat înainte de *Regulament*, cum fusese în Moldova prin urbarul lui Moruzi. La alcătuirea legilor agrare, boerii s'au arătat atât de lacomi, în unele privinți, încât, scurt timp după aplicarea lor, a fost necesar să introducă

1. Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 72.

modificări. Textul definitiv al Regulamentului acorda țăranului :

1. 400 de stânjeni p. la câmp și 300 la munte pentru casă și curte.

2. Câte $\frac{1}{2}$ de pogon de islaz de cap de vită până la 5 vite mari.

3. Trei pogoane de fânaț celui ce va avea 5 vite.

4. Trei pogoane de arătură, ori câte vite ar avea.

Câtimea de pământ dată țăranului muntean era, așa dar, mult mai mică decât câtimea acordată țăranului moldovean ; în schimb *nartul* zilei de muncă era mult mai bine chibzuit în Muntenia. Dacă pentru Moldova cele 12 zile de muncă valorau în realitate 53 de zile, după calculele unor economiști, ele nu ajungeau în Muntenia decât la o valoare de 30 de zile ; după calculele lui N. Bălcescu, ele făceau însă 56 de zile în Muntenia și 84 în Moldova ¹⁾.

1. N. Bălcescu, *la Question économique*, p. 32—38.

VIII

1. Revoluția pașoptistă și problema agrară.
2. Divanurile ad-hoc și problema agrară.
3. Materialismul istoric și problema agrară.
4. *Comisia europeană* și problema agrară.
5. *Convenția de la Paris* și problema agrară.

1. Frățească, entuziastă, umanitară, atitudinea revoluționarilor pașoptiști față de țărani și de problema agrară a rămas, totuș, până la urmă într'o fază sentimentală. Nimic nu ne face mai evident caracterul pur ideologic și imitativ al revoluției noastre decât atitudinea revoluționarilor față de „frații săteni“, cărora li se spunea în Proclamație; „Dumnezeu s'a milostivit; după atâtea cercetări ni se alină durerile și prin schimbarea ce s'a făcut ni se dete fericirea. De acum înainte nu veți mai fi târâți de dorobanți, bătuți și căzniți șilindu-vă din ograda voastră ca să vă ducă la beilicuri și la drumuri; căci cele șease zile de lucru vi s'au iertat, claca și iobagia asemenea vi s'au iertat și peste trei luni veți fi cu toții moșneni peste un petec de pământ“. Cu toate promisiunile sale, gu-

vernul voia să convingă pe proprietari de necesitatea de a da țaranului „o mică părțică de pământ trebuincioasă pentru hrana lui“, ceea ce nu înseamnă, desigur, o atitudine demagogică. Punându-se pe baza unui program destul de modest, revoluționarii n'au voit să rezolve chestiunea agrară prin violență ci prin persuasiune; în vederea strângerii pâinii de pe câmp, ei au reînființat în mod provizoriu chiar claca, pe care o declarase desființată la început ¹⁾. Propaganda făcută la sate se desvolta alături de propaganda făcută printre proprietari; raționaliști, revoluționarii credeau în puterea de convingere a cuvântului. Desamăgirea nu avea, de altfel, să întârzie. Desbaterile Comisiei proprietății, adunată la 10 August sub președinția lui Alex. Racoviță și vice președinția lui Ion Ionescu, aveau să facă dovada zădărnicii speranțelor revoluționare. Compusă dintr'un număr egal de reprezentanți ai proprietarilor și ai sătenilor, comisia a rămas pe terenul expunerii de principii dictate de interese divergente de clasă. S'a admis doar „sfințenia“ proprietății, după ce se va fi dat o „părțică“ și țăranilor; voind să treacă la precizări, ședințele comisiei au fost suspendate la 19 August printr'un decret al Locotenentei domnești deoarece «seanțele din zi în zi deveneau mai tempestuoase».

1. D. C. Sturdza-Scheeanu *op. cit.* p. 617.

2. In ziua de 9 Noembrie, s'a depus pe biroul *Divanului ad-hoc* al Moldovei o petiție a țăranilor, prin care aceștia cereau ca, pe baza răscumpărării, să devină proprietarii pământurilor, pe care le lucrau până la proporția de două treimi a întinderii moșiei ¹⁾. Petiția țăranilor a trezit, pe dată, o furtună în sânul divanului. Comisia reprezentanților marelui proprietăți, compusă din Vasile Sturdza, Lascar Catargiu, Gr. Balș, G. Sturdza și D. Miclescu, rânduită după propunerea lui Kogălniceanu, prezintă un raport, citit în ședința de la 3 Dec. După o respingere a revendicărilor țăărănești, care constituie expunerea cea mai documentată a istoricului proprietății, privită de punctul de vedere al boerilor, majoritatea comitetului propunea următoarele principii în viitoarea organizație a proprietății funciare :

1. Suprimarea plății pământului prin lucru.
2. Adunarea legiuitoare să fixeze un termen până la care raporturile dintre proprietari și țărani să se rezolveze prin bună înțelegere.
3. De la aceiaș dată, raporturile să fie determinate de o lege votată de adunare.
4. Legea să se bazeze pe principiul respectului proprietății dar să ție seamă și de condițiile de viață a lucrătorilor de pământ.

Minoritatea comitetului marilor proprietari, —

1. D. Radu Rosetti stabilește ca autor probabil al acestei petiții pe V. Mălinescu, *op. cit.* p. 210.

a prezentat și ea o propunere, cerând „regularea definitivă a relațiilor dintre proprietari și locuitori și statornicirea unor principii care, fără a jigni drepturile proprietarilor, să împace și interesele locuitorilor“. Propunere vagă, care amâna, mai ales, soluția atât de anevoiasă a chestiei agrare. Majoritatea comitetului micilor proprietari propunea ca locuitorii să se folosească de pământurile ce le aveau atunci, ca boerescul să fie răscumpărat în bani, și ca, pentru pământurile cerute de țărani peste cel hotărât de lege, să intervină libera înțelegere. Sub forma unui *amendament la propunerea locuitorilor săteni* avem o altă propunere importantă a câtorva deputați din toate clasele (pe lângă Episcopul Ghenadie Șendre, Arhimandritul-Neofit Scriban, Arhimandritul Melhisedec, amendamentul e iscălit, între alții, și de cunoscutul Vasile Mălinescu). Propunerea acestor deputați constituia un răspuns propunerii marilor proprietari, în sensul unei expuneri istorice a drepturilor țăranilor asupra pământului; ea susținea că dijma era singura răsplată a pământului ocupat, „pe când munca către stăpânul moșiei e un adevărat boeresc, adică priveligiul“. La urmă propunea: „răscumpărarea boerescului, lăsarea în întreaga și deplina stăpânire a sătenilor a câtimii de pământ atribuită prin așezământ, după *statu quo*“ — ceiace după expunerea istorică a drepturilor țăranilor asupra cel puțin două treimi din moșii, înseamnă o reducere apreciabilă a preten-

țiilor țărănești și o recunoaștere la asigurarea descendenților până la concurența celor două treimi din suprafața pământului : revendicare primită apoi de toți partizanii țărănimii, inclusiv Kogălniceanu, în marea luptă dusă în jurul proprietății rurale.

Față de aceste propuneri contradictorii, fără să mai vorbim și de alte propuneri individuale, discuția nu putea merge mai departe decât cu primejduirea unității morale atât de necesară.

Pentru a nu surpa principiul însuși al Unirii prin desbinări premature, divanul a sfârșit prin a se uni, tacit, cu părerea lui Mihail Kogălniceanu, ca să se înscrie printre dorințele lui și alcătuirea unei reforme, care „să fie un pas înainte în favoarea lucrătorului de pământ ; acest pas să țintească la ridicarea boerescului sau a muncii îndatoritoare și la stabilizarea locuitorilor. Chipul, sistemul, timpul și toate celelalte măsuri deslășuitoare ale reformei să le lăsăm viitorului guvern, viitoareii legislative“. În ziua de 19 Decembrie, neobținând majoritatea nici una dintre propuneri, rezolvarea problemei agrare a fost din nou amânată pentru a nu-și căpăta o soluție relativă decât la 1864.

În Muntenia, mai cuminte, divanul ne mai ocupându-se de organizarea interioară, nici n'a mai fost o discuție în chestia agrară, inoportună în preajma Unirii ¹⁾.

1. Divanul nu s'a închis, totuși, înainte ca deputatul țăran

3. Și în rezolvarea problemei agrare, ca și în emanciparea noastră politică, materialismul istoric vede presiunea burgheziei apusene. „Am arătat la locul cuvenit, scrie d. Zeletin¹⁾, că interesul burgheziei apusene era de a face la noi cele mai bune afaceri și deaceia ea avea nevoie de o țărănime română cu stare, ca să-i fie o bună clientă: adică să simtă trebuință de mărfurile ei și să aibă cu ce le plăti. Și după cum în propriile colonii burghezia se silește a lumina pe indigeni și a deștepta în ei trebuințe noi, ca să poată consuma cât mai multe fabricate, tot astfel, și din aceeași temeuri, ea a intervenit în Principatele Române după pacea de la Paris, cerând grabnice măsuri pentru îmbunătățirea soartei țăranilor. De sigur că conducătorii noștri aveau bune temeuri de a nu indispune capitalismul apusean, atotpu-

Tănase Constantin să nu se fi ridicat în numele țăranilor pentru a arăta că, fiind dictată numai de considerațiuni naționale, tăcerea lor nu trebuie înțeleasă ca o acceptare a nenorocitei lor situații. „Dacă n'am deschis gura, spunea Tănase Constantin, ca să spunem asupra de moarte ce ne apasă, asupra care în aceiaș vreme este și nenorocirea țării, pricina este că am înăbușit în fundul inimilor noastre amintirea tuturor suferințelor clasei noastre, pentru a nu lua în seamă acum decât suferințele țării întregi. Cu toate aceste nimeni să nu ia tăcerea noastră ca o dovadă că suntem mulțumiți de starea noastră launtrică de acum. Noi ne gândim înainte de toate cu o grijă nesfârșită, ca și voi toți, să apărăm autonomia Patriei noastre obștești“.

1. St. Zeletin, *op. cit.* în *Arhiv.* an V. No. 1 p. 43.

ternicul nostru protector de pe atunci, alungând țărâtimea română de pe moșiile boerești, prăbușind-o în mizerie și îndobitocire, și nimicind astfel ori ce putere de consumație“

În ceia ce privește emanciparea politică, am arătat altă dată cum trebuie privită acțiunea burgheziei apusene; problema românească se încadrează în problema mult mai mare a integrității imperiului otoman; chestiunea economică e dominată sau numai combinată cu o chestie pur politică; în țesătura ei se mai amestecă apoi și oportunitățile momentului istoric precum și elementul, ponderabil încă, a factorilor individuali călăuziți de sentimente sau de concepții personale. Chestiunea nu se reduce, așa dar, la jocul atât de simplu al determinismului economic; ea e mai complexă. Și în problema agrară, aplicația materialismului istoric reprezintă nu numai o simplificare ci și o falsificare a adevărului. Înainte de a fi devenit o chestiune europeană, problema rurală a fost cea mai acută problemă națională.; numai din neputința de a o rezolva singuri am adus-o în desbaterea Comisiei europene.

4. Protocoalele Divanului fiind înaintate Comisiei europene întrunite la București, ea s'a ocupat de chestia rurală în capit. III al regulamentului ei. ¹⁾

1. D. C. Sturdza-Scheianu, *op. cit.* II. p. 167; R. Rosetti, *op. cit.* p. 319.

Analizând toate propunerile făcute, comisia a tras concluzia grabnicei nevoi „de a îmbunătăți starea populației rurale, luând ca bază a unei reforme oborîrea boerescului prin mijlocul unei despăgubiri și constituirea țăranilor în proprietari funciari“. Cum nu era cu putință să se ajungă la o înțelegere în privința întinderii de pământ acordate țăranilor și a valorii despăgubirii acordate proprietarilor, comisia a fost de părere că, dacă reforma va fi lăsată „în grija părților interesate, ea nu va putea niciodată să fie operată cu echitate și spre mulțumirea tuturor.“

Neputând propune o soluție, comisarii Austriei, Franței și Prusiei se mențineau în considerația generală a emancipării țăranilor, dar, pe de altă parte, și a ușurării „stăpânilor de moșii de îndatoririle foarte împovărătoare ce le incumbă către clăcași și către urmașii lor bărbătești“. Reclamând și ei reforme sau mai bine zis *îmbunătățiri*, comisarii Angliei, Rusiei și Sardiniei se întindeau mai mult asupra progresului realizat prin *Regulamentul organic*. Comisarul Angliei nu admitea chiar prefacerea țăranului în proprietar al pământului, pe care-l cultiva, pentru a nu se viola principiile proprietății și pentru a nu se aduce vre-o pagubă țăranilor, de oarece copiii generației actuale aveau să rămână fără pământ. Subliniem această atitudine a Angliei, cu atât mai mult, cu cât, în concepția materialismului

istoric, prin expansiunea capitalismului său, Anglia e privită ca adevărata creatoare a României moderne. În ceea ce privește Unirea, din pricina intereselor sale politice, Anglia ne-a fost multă vreme dușmană¹⁾, și în chestia rurală, ea s'a arătat potrivnică împroprietăririi și partizană a menținerii regimului feudal al *Regulamentului organic*: iată unde duc principiile simpliste !...

Intr'o astfel de șovăire, chestiunea țărănească a ajuns la *Convenția* dela Paris. Prin stipulațiile actului dela 19 August 1858, vechiul regim al privilegiului, și deci a inegalității, a fost teoretic suprimat; în ceea ce privește însă rezolvarea problemei agrare, convenția se mulțumia cu vaga indicație a „grabnicei revizuirii a legiurii care regulează raporturile dintre proprietarii solului cu plugarii în vederea îmbunătățirii soartei țăranilor“. Cu alte cuvinte, rămânând nerezolvată, chestiunea a fost trimisă pe deantregul părților interesate și, cum regimul electoral impus de *Convenție* era reacționar, înseamnă că proprietarii aveau să decidă despre propria lor soartă: de aici și întârzierea rezolvării problemei agrare și nevoia loviturii de stat. „Buna stare a țăranimii“ nu este, prin urmare, opera capitalismului apusean în căutarea unei clientele înstărite. Până când dela teorii generale și simplificatoare, și de

1. E. Lovinescu, *Ist. civ. rom. mod.*, v I. p.

data aceasta materialismul istoric nu se reazămă pe realitățile istorice mult mai complexe : trecând la studiul lor, ar fi constatat cu surprindere că Anglia, țara prin excelență a burgheziei, se punea, alături de Rusia, pe terenul regimului regulamentar și că, în loc de a grăbi soluția proprietății funciare rurale, conferința Marilor Puteri dela Paris a întârziat-o printr'un regim electoral, sprijinit pe marea proprietate.

IX

1. Problema revine intactă sub Cuza. 2. Proiectul conservator al guvernului Barbu Catargiu. 3. Discursul și atitudinea lui Kogălniceanu. 4. Discursul și atitudinea lui Barbu Catargiu.

1. Pusă încă din 1848 în sensul emancipării, chestia agrară a trecut prin toate fazele, asupra cărora ne-am oprit, fără să fi căpătat vre-o soluție. Revenind, deci, intactă sub domnia lui Cuza, ea s'a prefăcut repede într'un element de agitație internă și de învrăjpire a partidelor. O publicistică întreagă s'a dezvoltat în jurul ei; menționăm, cu deosebire, broșura ¹⁾ conservatorului Manolache Costache Iepureanu, ce recunoștea grevarea dreptului de proprietate al boerilor prin dreptul de folosință al sătenilor până la concurența a două treimi din întinderea moșiei, adică principiul esențial în jurul căruia se dădea marea luptă agrară.

1. M. Costache Iepureanu, *Chestia locuitorilor privită din punctul de vedere a Regulamentului organic și a Convenției*, Iași, 1860.

2. Venită în discuția Comisiei centrale din Focșani (28 Iulie 1860), chestiunea rurală a fost rezolvată printr'un proiect de lege conservator. Bizuindu-se pe articolul 118 al Regulamentului organic al Moldovei și art. 144 al legiurii lui Știrbei din 1851, în care țăranul era considerat ca simplu *chiriaș* al pământului, autorii proiectului au desființat dreptul de folosință al țăranilor asupra pământului, recunoscându-i doar ca embaticari pe locuințele lor și pe sădirile de vii și de pământuri, cu obligația să-și plătească embaticul „în bani sau în natură, după obiceiul osebitelor localități”; declarându-i apoi liberi, îi lăseau în voia tocmelilor prin bună înțelegere. Venind în Aduările dela Iași și București sub forma, în care principiul libertății proprietății era interpretat exclusiv în folosul proprietarilor, proiectul de lege nu și-a căpătat o rezolvare; a trebuit, deci, să reapară, după unificarea definitivă a Principatelor, în discuția Camerei întrunite la București. Ieșind din faza principială, chestia agrară a intrat din acest moment în faza decisivă. Lupta parlamentară din 1862 e una din cele mai încordate; în ea s'a concentrat rezistența regimului oligarhiei agrare, nu atât împotriva burgheziei cât a democrației rurale, aliatul ei firesc. Această luptă tragică între două regimuri, din care unul atins de moarte, deși, prin nedreptatea legii electorale, stăpân încă al parlamentului, iar celălalt, puternic prin forța mulțimii anonime, dar lipsit, din

oportunitate politică, de sprijinul liberalismului muntean, această luptă, zicem, se rezumă în ochii posterității în duelul oratoric dintre doi oameni — dintre Mihail Kogălniceanu și Barbu Catargiu: În Catargiu, conservatismul își apăra cetățuia ultimă a proprietății; prin campania împotriva privilegiilor și prin energica lui acțiune pentru împrăștierea țăranilor, Kogălniceanu părea omul lumii noi. De fapt, el era numai distrugătorul vechiului regim oligarh și exponentul unei epoci de tranziție: adevăratul creator al lumii noi, Ion Brătianu, stătea încă în umbră.

Problema agrară dominând, pentru moment, întreaga noastră viață socială, era firesc ca moldoveanul Kogălniceanu să pășească în planul întâi.

3. În memorabilele lui discursuri dela 28 Mai și 1 Iunie 1862 asupra îmbunătățirii soartei țăranilor nu prețuim atât elocința parlamentară cât expunerea cea mai documentată, deși tendențioasă, a chestiei proprietății pământului, sub îndoitul aspect al dreptului istoric și al utilității sociale. Ea întunecă și broșurile lui Vasile Boerescu și Manolache Costache și articolele din *Românul* ale lui Ion Brătianu, ca și discursurile lui V. Mălinescu sau Gr. Cuza din Adunare.

După revoluția pașoptistă, soarta Principatelor fusese hotărâtă prin *Convenția dela Balta-Liman*

dela 1849, în care se dispusese și instituirea a două comisii pentru revizuirea *Regulamentului organic* în „părțile privitoare la drepturile și îndatoririle dintre proprietari de moșii și locuitori“. Mulțumită acestor comisii și fără concursul Adunărilor generale, suspendate prin *Convenția dela Balta-Liman*, s'au născut așezămintele dela 23 Aprilie 1851.

În Moldova, spre cinstea lui Grigore Ghica, noul așezământ însemna un pas înainte față de *Regulament*; în Muntenia el reprezintă însă un pas înapoi. Amândouă legiuirile au respectat „stăpânirea țăranilor pe legiuitele lor pogoane“ — cu deosebire numai că în Muntenia din locuitori ei au devenit *chiriași*. Pentru o bună legiferare, în sensul de revizuire și de îmbunătățire, cerut de prevederile *Convenției dela Paris*, membrii comisiei centrale dela Focșani ar fi trebuit să cunoască următoarele așezăminte, în afară de cel regulamentar:

1. Așezământul din 1851 al lui Barbu Știrbei pentru Valahia.
2. Așezământul din 1851 al lui Grigore Ghica pentru Moldova.
3. Legiuirea lui Mihail Sturdza din 1844 pentru locuitorii de munte din Moldova, prin care, pentru aceste regiuni, boerescul fusese desființat în mare parte, înlocuindu-se cu o plată de 98 de lei odată pentru totdeauna.
4. Contractul normal din 1846 pentru mo-

șiile de peste Prut, din districtele Cahul și Ismail.

Membrii moldoveni ignorând legiurile Munteniei, iar membrii munteni ignorând așezămintele Moldovei, proiectul Comisiei centrale a fost înjghebat fără cunoașterea necesară a chestiunii proprietății rurale. După dreptul istoric, interpretat de Kogălniceanu, țăranii nu aveau calitatea de *chiriași* ci de *uzufructuari* ai pământului. Proprietatea în Principate era supusă altor condiții ca cea din Apus; toate hrisoavele vechi îi dovedesc sensul mărginit. Cât despre clacă, ea nu izvora dintr'un drept al proprietății ci era un drept de natură feudală venit din Apus prin mijlocirea Ungariei și a Poloniei; până la *Regulamentul organic* ea și a păstrat caracterul clăcei franceze introduse și în Polonia: chiar și numărul de 12 zile de clacă era identic. Ea nu reprezintă, deci, o plată a pământului exploatat de țăranii, ci un drept feudal al stăpânului asupra țăranilor așezați pe moșia sa, lipiți pământului — *glebae adscripti*. Cu mult înainte, ca în toate țările cu drept slav, ea avusese un caracter voluntar, și n'a devenit obligatorie decât după reducerea locuitorilor în robie, când din liberi au devenit *rumâni, vecini, iobagi*. Tot din obiceiurile și legile slavone a ieșit și îndatorirea de a da țăranilor până la două treimi din moșie: ea se găsea în toate urbariile polone, rusești și prusace.

Proprietatea funciară în Principate se regula; deci, după dreptul slav; nu țăranul ca individ era uzufructuarul pământului ci comuna care trebuia să ia măsuri ca toți membrii ei să aibă pământ; faptul că țăranul nu putea lăsa moștenire, nu constituie un argument împotriva dreptului său. Sarcina de a transmite mai departe folosința pământului a căzut asupra comunei: de aici și dreptul regulamentar al însurățeilor de a cere pământ de hrană și de a dispune până la $\frac{2}{3}$ din întinderea exploatabilă a moșiei... Punctul acesta de vedere a fost, de altfel, adoptat și de comisarii Franței, Prusiei și Austriei trimiși la fața locului ca să studieze chestiunea rurală. În raportul lor adresat Comisiei internaționale de la Paris, după un istoric al problemei agrare, ei mai adăogau între altele și următoarele:

„Reclamând libertatea individuală pentru țărani, proprietarii mari au în vedere a desface proprietățile lor de îndatorirea de a da țărănilor pământuri până la împlinirea celor două treimi a întinderii cultivabile a moșiilor lor; ei merg până a pretinde să le poată lua înapoi părțilele de pământ ce posedă azi. Dacă aceste cereri ale boerilor s'ar împlini, ar împovăra foarte grav condițiunea țărănilor, reluându-le pământurile ce ei au cultivat și care, prin munca lor, au dobândit un preț mai presus de claca legală. Apoi va da naștere vagabondajului în clasa rurală deposedată“.

Cam la această pretenție ajunsese o parte din boerimea, mai ales munteană: *libertatea proprietății, libertatea muncii; liber proprietarul, liber și țăranul*, — o adevărată catastrofă socială. Nici în Franța, nici în Germania, Austria sau Rusia țăranul n'a fost emancipat decât împreună cu pământul ocupat de dânsul. La obiecția că la emanciparea lui, țăranul apusean era încă șerb, pe când *rumânia* se desființase în Moldova încă de la 1746 iar *vecinătatea* se desființase în Moldova încă de la 1749, Kogălniceanu răspunde că, prin desființarea șerbiei, țărani au încetat de a mai putea fi vânduți și schimbați fără moșie, sau despărțiți prin împărțeală, dar n'au încetat de a fi lipiți pământului, *glebae adscripti*, oprți de a se mută din sat fără voia stăpânului și siliți a se întoarce când fugiau — situație menținută până la *Regulamentul organic*, și dovedită și prin *Condică* lui Vasile Vodă din 1646 și prin *Indreptarea legii*, publicată din ordinul lui Matei Basarab în anul 1652 și în hrisovul domnului Moldovei Ioniță Sturdza și în anaforaua boerilor divanului Moldovei din 10 Aprilie 1827. Abia *Regulamentul organic* a dat o libertate condițională, menținând totuși claca și boerescul. „Nicăeri, zicea Kogălniceanu, nici în țările latine, nici în țările germane, nici în țările slavone, țăranul din șerb nu s'a prefăcut în *lipit pământului* și din lipit pământului, din clăcaș, nu s'a prefăcut în cultivator liber, decât rămânând stăpân pe pământul

exploatat de dânsul“. Pretutindeni în Franța, Germania, Rusia, Austria, din *șerbi*, țărani au devenit liberi de persoană însă lipiți pământului și clăcași; apoi claca ori s'a răscumpărat odată pentru totdeauna, ori s'a prefăcut într'o dare bănească anuală. Soluția Austriei făcea pe țărani imediat proprietari cu despăgubirea proprietarului moșiei sub garanția și cu participarea Statului. Soluția Rusiei făcea pe țărani proprietari numai pe casă, pe îngrăditură, pe livede și pe islazul din năuntrul satului; iar pe locul de pășune, de arătură și de fânețe, îl făcea, deocamdată, numai uzufructuar veșnic ¹⁾.

Soluțiuni în sensul emancipării țăranilor, (liberându-i de clacă prin despăgubire și făcându-i proprietari pe locurile stăpânite), au fost propuse și pentru noi, fie de comisarii Austriei, Franței și Prusiei de la București, fie de contele Walewski în sânul conferinței de la Paris. Dacă, totuși, Convenția din 7/19 August 1858 n'a rezolvat chestiunea țărănească, e pentru ca, fiind o chestie internă, comisarii au crezut că e mai firesc să lase pe seamă guvernului român ca s'o rezolve. Expunerii istorico-juridică a problemei țărănești, privită nu numai la noi ci și în toate țările unde s'a pus și a și fost rezolvată, Kogălni-

1. M. Kogălniceanu, discursul publicat în *Bibl. Socec*, p. 90, 93, 94, 95, 97.

ceanu n'a uitat să-i adauge și toate argumentele de ordin social, național și uman, ce nu puteau da chestiunii țărănești de cât o singură soluție : *împroprietărirea...*

4. Trei prinți și trei miniștri ¹⁾ au răspuns argumentării lui Kogălniceanu.. Pentru posteritate nu va rămânea, însă, decât răspunsul lui Barbu Catargiu, în care se întrupa rezistența conservatoare sub toate formele. Un om de autoritate personală și un mare talent oratoric bazat nu pe soliditatea argumentării, pe întinderea documentării juridice, pe claritatea expunerii ci pe sobrietatea lapidară a expresiei, pe tonul sentențios al unor principii incontestabile, afirmând sfînțenia proprietății, precăderea moralei, pe autoritatea ce iese totdeauna dintr'o atitudine fermă, și, din punct de vedere personal dacă nu și de clasă, dezinteresată. Oratoriei lui Barbu Catargiu atât de aforistică și de incisivă nu-i găsim echivalentul în istoria parlamentarismului român de cât doară în forma ultimă a cuvântărilor lui Petre Carp. Nu vom urmări argumentația celor patru discursuri agrare ale lui Catargiu, pentru că ele nici nu cuprind vre-o argumentare juridică sau istorică ; vom da, totuși, câte-va pilde pentru a fixa și punctul de vedere intransigent al drep-

1. M. Kogălniceanu, *Al doilea cuvânt*, de la 1 Iunie 1862.

2. Barbu Catargiu, *Discursuri parlamentare*, 1859—62.

tului pur și al moralei, din care se pune, și, mai ales, caracterul de expresie lapidară, impresionantă a unei cugetări, care, sub aspectul adevărurilor comune, rămâne, de fapt, paradoxală și în contradicție cu dreptatea socială.

La îndemnul lui Kogălniceanu de a-și aminti că luase ca program: „totul pentru România și nimic pentru noi”, Catargiu răspundea:

— Da, dar n'am înțeles că România e despărțită în două tabere, în oamenii fără avere și oamenii avuți, și că cei dintâi, singuri, sunt nația, iar cel de al doilea niște ființe afară de lege.

La argumentul că împroprietărirea va produce un spor de avuție națională, el riposta:

— „Dacă principiile de economie nu vă dau alt mijloc de a înmulți averile decât de a lua de la unii și a le da altora, atunci sărace sunt acele principii!

Sau în alt loc:

— Impărțirea slăbește, imputinează dezvoltarea și reproducerea averii, ea o întinde nu o mărește.

— Țăranii sunt partea cea mai mare din nație; și o nație nu trăește cu milostenia.

Și, punând apoi chestia pe terenul moralității, el argumentează:

— Dacă voiți să faceți pe țăran liber, trebuie să-l faceți virtuos, și ca să fie virtuos, trebuie să-l moralizați. Oare aceasta e virtutea ce trebuie

s'o arătați nației : a răpi ce este al altuia ? a face dintr'înșii niște milogi, niște cerșetori, cari, cu carabina în mână, să ceară de la cei mai avuți decât ei punga sau viața ?

Argumentului atât de solid al lui Kogălniceanu asupra necesității de a lega pe țăran de patrie, prin stăpânirea unei bucăți de pământ, [Barbu Catargiu îi răspundea trufaș :

— Oare patriotismul se vinde cu cotul de pământ ? Patriotismul consistă în sentimente morale și frățești, în legături de interese reciproce, și eu socotesc că nu este un singur Român care să zică : „nu sunt Român pentru că am mai puțin de cât altul și că nu sunt slobod a jefui pe ce ce are mai mult decât mine“.

Programul lui Catargiu se rezuma, firește, în emanciparea țăranilor, nu însă cu pământul ocupat de ei, adică în proletarizarea întregii țărâni. Intorcându-se către apărătorii împrăștiării, el îi apostrofa, totuși :

— Voiți să îmbunătățiți soarta țăranilor și tremurați de a le da libertatea ?

Și apoi :

— Dați țăranilor libertatea și ei vor cumpăra pământ, când vor socoti de trebuință ; și, când vor ști cum să agonisească mai bine, vor ști să și păstreze.

De se va da țăranilor pământul răpit de la proprietari:

— Câtă vreme se vor bucura în liniște de această avere așa căpătată? Câtă vreme nu vor fi și ei în ochii altora niște răpitori?

La argumentul că Austria și Rusia rezolvase chestia proprietății în favoarea țăranilor, Catargiu răspundea sofistic:

— Avem noi aceiaș trebuință ca acele state de a lua dela cei bogați și a da celor săraci ca să ne sprijinim pe mulțime și să dominăm o minoritate puternică, de care ne-am teme?

Mentținându-se, deci, pe terenul inviolabilității proprietății și a imoralității unui act de răpire silnică a pământului, nevoind să intre în discuția situației juridice și istorice a acestei proprietăți, Barbu Catargiu nu putea fi omul rezolvării chestiunii agrare. Marele lui talent de expresie lapidară, cu aparențe de adevăr etern, și autoritatea întregii lui activități politice, el și le-a pus în slujba unei acțiuni anacronice. Glontecele ce l'a răpus i-a dat moartea cea mai ușoară; actul de la 2 Mai 1864 și realizarea revoluției agrare l-au cufundat, însă, în moartea mult mai tragică a uitării meritare.

X

1. Liniile generale ale împrumutării lui Kogălniceanu.
2. Critica d-lui Radu Rosetti.
3. Critica d-lui C. Garoflid.
4. Critica lui C. Dobrogeanu-Gherea.
5. Obiecțiile împotriva acestei critice.

1. Ca primă încercare de a da o soluție burgheză și liberală problemei agrare, împrumutarea de la 1864 merită să fie studiată mai de aproape. Combătută cu înverșunare de o coaliție liberalo-conservatoare, în care însemnați bărbați politici își uitau trecutul și omenia pentru a-și satisface pasiunea politică; condamnată de un iubitor al țărănimii ca V. Boerescu ¹⁾, sub cuvânt că e alcătuită „pe baza unui principiu socialist, unui principiu foarte trist pentru societatea noastră” — ceia ce-l făcuse pe Kogălniceanu să-i răspundă: „dacă am venit aici cu principii socialiste, nu sunt principiile mele, sunt ale lui Walewski, ale lui Hardenberg și Stein, ale acelor bărbați cari

1. V. Boeresco : *La Roumaine après le traité de Paris* (în D. A. Sturdza, *Acte și Documente*, III. p. 79) publicată cu 8 ani înainte și foarte favorabilă țărănilor.

au scăpat monarhia la 1848, ale bărbaților de Stat ai Rusiei, cari au scos pe țărani din starea de sclavie și cari le-au dat mai mult decât Dumneavoastră. Dacă acei oameni sunt socialiști, atunci primesc să fiu și eu socialist“; — respinsă de Adunare și apoi impusă printr'o lovitură de Stat; primită la început de către toți ca au un act revoluționar, legea agrară de la 1864 a devenit apoi obiectul unor severe critici din partea cercetătorilor problemei agrare. Pricina nu stă în însăși legea, cu un caracter vremelnic ca orice lege, ci în faptul afirmării unei politici agrare urmată apoi cu consecvență de toate partidele politice până 'n zilele noastre. Nu se atacă, deci, o lege ci însăși politica statului român față de cea mai importantă problemă a sa.

2. Călăuzit de ideia că în trecutul îndepărtat sâtenii se bucurau de întreaga întindere a hotărului, în timp ce stăpânului nu-i rămânea decât „folosul uneia, două sau trei jirebii“, d. Radu Rosetti a supus legiuirea lui Kogălniceanu unei severe critice ¹⁾. Ca și în așezământul lui Moruzi (1805) sau în dispozițiile regulamentare (1831), el n'a văzut în ea decât o limitare progresivă a vechiului drept de folosință al țăranului asupra totalității pământului. În așezământul lui Moruzi se

1. Radu Rosetti, *op. cit.* p. 414.

prevedea pentru întâia dată rezerva unei părți pentru trebuința exclusivă a stăpânului; prin așezământul lui Ioniță Sturdza (10 Martie 1828) rezerva ce privia la început numai fânețul și se limita numai la o pătrime a lui, a crescut la o treime și s'a întins la tot locul de hrană al moșiei; fixată sub această formă și de dispozițiile regulamentare, ea a devenit punctul de plecare al tuturor cererilor țărănești. Insuși Kogălniceanu a susținut întotdeauna dreptul țăranilor la $\frac{2}{3}$ din moșia boerului. Prin caracterul ei de violență putând impune orice, reforma dela 2 Mai 1864 i-a aruncat, totuși, pe țărani într'o situație inferioară situației regulamentare. Dreptul însurăteilor de a obține pământ pentru numărul de vite cu care făceau boerescul, de nu era formal recunoscut în *Regulament*, era un drept de fapt; nesocotindu-l cu totul, legea lui Kogălniceanu nu s'a gândit de cât la nevoile unei singure generații...

Indreptățită în principiu, critica nu ține seama de dificultăți. Străvechiul drept al țăranului la folosința întregului hotar e o problemă controversată și improbabilă; chiar dreptul țăranului la folosința a $\frac{2}{3}$ din moșia boerilor, recunoscut de *Regulament*, era interpretat de proprietari, nu fără argumente, ca o simplă „chirie“. Micșorând cantitatea pământului, legea lui Kogălniceanu o recunoștea ca o proprietate a țăranu-

lui: formal cel puțin, o deosebire imensă. În mijlocul unei rezistențe atât de înverșunate, e tot ce au putut smulge un om de Stat, care trebuia să aibă în vedere armonizarea claselor sociale și un domn săpat de ura tuturor partidelor politice...

3. Considerând soluția lui Kogălniceanu ca o soluție mai mult simbolică de cât economică, d. C. Garofflid afirmă că, ne corespunzând nevoilor realității, reforma agrară se putea amâna. „Dacă răscumpărarea clăcii nu se făcea la 1864, scrie d-sa¹⁾, cu dreptul lui de folosință la $\frac{2}{3}$ părți ale moșiei, chiar plătind acest drept cu o dijmă sau o clacă mult mai ridicată, țăranul ar fi avut o situație mai bună; enorma creștere a rentei pământului i-ar fi profitat și lui și partea folosită de el s'ar fi mărit treptat și mecanic, îndestulând toate noi'e generații de însurăței de atunci și până acum“. Cu alte cuvinte, în așteptarea unor timpuri mai prielnice, iobăgia ar mai fi putut dura. Nu știm cât; știm însă că, întreprinsă, ori cât de nepotrivită ar fi fost cu realitățile noastre economice, reforma agrară nu se putea face de cât în sensul emancipării țăranului; înainte de a deveni o realitate, emanciparea ajunsese o forță ideologică care, prin interdependența vieții morale și materiale a Europei, biruise pretutindeni în jur și

1. C. Garofflid, *Chestia agrară în România*, p. 19.

trebuia să birue și la noi, chiar și pe această cale.

4. Folosindu-se de criticele aduse de d. Garoflid legii din 1864 și întregii noastre politici agrare, C. Dobrogeanu-Gherea le-a dezvoltat într-o lucrare de sociologie marxistă și de stilistică proletară¹). De la dînsul va rămâne, cu deosebire, un cuvânt, de altfel, tot atît de barbar, ca și compoziția lucrării: *Neoiobăgia*. Și în interesul dezvoltării problemei agrare ce ne domină întreaga economie și în interesul punctului nostru de vedere asupra procesului mai mult ideologic al formațiunii civilizației române, credem necesar de a urmări elementele acestei impetuoase critice. Pornind de la concepția marxismului, C. Dobrogeanu-Gherea admite toate postulatele capitalismului; instituțiile noastre liberale sunt, deci, privite ca o consecință firească a revoluției burgheze; pentru a deveni însă forțe, ar fi trebui să stabilească „o concordanță între ele și relațiile de producție și de organizare a ei“. E tocmai ceia ce ele n'au făcut; e ceia ce n'a realizat nici reforma de la 1864, nici întreaga noastră politică agrară.

La 1864 s'a dat la 467.840 familii țărănești un milion opt sute de mii de hectare în trei categorii deosebite, dar în așa condiții, încât puțini

1. C. Dobrogeanu-Gherea, *Neoiobăgia*, studiu economic-sociologic al problemei noastre agrare.

din cei 72 de mii de frunțași au fost în stare să-și întemeieze o adevărată gospodărie. În această insuficiență C. Dobrogeanu-Gherea vedea „tendința ascunsă, dar destul de lămurită, de a face imposibilă viața neatârnată a unei mici proprietăți”. Marele suflet al lui Kogălniceanu nu merita nedreptatea unui astfel de proces de intenție¹⁾ Prin micimea lotului, gospodăria țărănească nu s'a putut, deci, organiza, iar proprietatea mare (și statul era cel mai mare proprietar) a fost lipsită de brațele foștilor clăcași. Mai mult de cât atât: în miezul unei legi liberale ce creia proprietatea burgheză a pământului, s'a pus și o dispoziție restrictivă, antiliberală; *inalienabilitatea*. Impiedicând sau voind să impiedece proletarizarea țărănimii, urmează de la sine că o astfel de măsură nu intră în vederile marxismului, care țintește tocmai la proletarizarea ei. O țară țărănistă ar fi cerut, deci, o împroprietărire mult mai largă și ajutorul statului pentru procurarea inventarului necesar: „dar tinerimea de la 48 n'avea de loc idealul acesta. Ea visa o țară civilizată de un tip mai înalt, asemănătoare cu cele din Occidentul european, într'un cuvânt o țară burghezo-capitalistă, nu una țărănistă“²⁾. Revoluția pașoptistă a avut, negreșit, un caracter burghez; Kogălniceanu nu era, însă, un liberal burghez ci

1. C. Dobrogeanu-Gherea, *op. cit.* 58.

2. C. Dobrogeanu-Gherea, *op. cit.* p. 63.

un democrat țărănist. Studiilor sociologice li se cere și un fundament istoric; numai cunoașterea condițiilor topice și psihologice ne poate lămuri cadrele reformei agrare dela 1864. A cere „o împrăștiere cât mai largă“ în momentul rezistenței desperate a conservatorilor și în momentul când, prin glasul lui Ion Brătianu, chiar liberalii socoteau invrăjbirea sufletelor prea mare pentru a îngădui o reformă agrară, înseamnă a nu ține seamă de condițiile obiective ale chestiunii, fără de care critica venită după o jumătate de veac e cu desăvârșire nedreaptă¹⁾.

Insuficiența lotului de pământ, obligația ratelor rescumpărării clăcii, creșterea birurilor, slaba recoltă din 1865 și seceta din 1866 au aruncat repede pe „micul proprietar“ în dependența celui mare. Isgonită prin suprimarea clăcii, iobăgia s'a întors și mai înverșunată sub forma „învoelii“, pe care Gherea o numește *neoiobăgie*.

Prin apariția acestui neoiobagism, structura societății noastre a luat un aspect dublu: la suprafață instituții burgheze și liberale, de desupt relații de producție semi-feudale. De cincizeci de ani Statul român suferă de pe urma acestei contradicții sociale.

1. Gherea declară de altfel: „Dar în acest studiu analitic e vorba de analiza economico-socială, nu de judecată istorică“. p. 61.

Legea din 1864 de emancipare a țăranimii a fost repede corectată de legea muncii obligatorii. Propusă chiar sub Cuza (Dec. 1865), ea a fost reluată sub guvernul provizoriu (10 Martie 1866), cu următoarea expunere de motive a lui Ion Ghica: „munca obligatorie fiind înlocuită prin munca liberă, este de mare necesitate ca pentru dezvoltarea agriculturii să se asigure mai întâi buna credință și exacta îndeplinire a liberelor tocmele între proprietari de moșii și locuitori cultivatori“. Și această lege, prin care „primarul, prin mijloacele executive de care dispune, va aduce îndată pe datornic la muncă pentru care s'a tocmnit“ — n'a fost votată de un parlament boeresc, ci de adunarea democratică ieșită din legea electorală a Statutului lui Cuza. Nici nu trecuse doi ani și, prin cea dintâi „lege de tocmele agricole“, mai aspră chiar de cât legiuirea lui Știrbei din 1851, libertatea țăranilor trecuse în rândul umbrelor; vechiului sistem feudal i se substituise un neoiobăgism lipsit totuși de foloasele feudalismului ¹⁾.

Pe această constatare de fapt își construiește C. Dobrogeanu-Gherea vehementul său rechizitoriu împotriva neoiobăgismului. În orice dispoziție, el vede voința legiuitorului de a lipi pe țăran de lotul său; prin insuficiența acestuia, țăranul a devenit, în realitate, lipit de proprietatea boe-

1. Radu Rosetti, *op. cit.* p. 448.

rului. Libertatea individuală garantată de constituție a fost, astfel, desființată printr'o simplă lege de tocmeli agricole, prin care s'a introdus „munca silită“ ; legea din 1872, votată de o cameră care nu avea o majoritate boerească, a accentuat măsurile de constrângere ¹⁾, prevăzând și „dorobanții necesari în executarea locuitorilor îndărătnici sau fugari, în socoteala vinovatului“. A trebuit inițiativa lui C. A. Rosetti, în calitate de ministru de interne, pentru ca la 1882 să se desființeze execuția *manu militari*: desființare mai mult iluzorie, de oare ce după 13 ani unii cercetători tot mai constatau execuția silită ²⁾.

Reforma agrară din 1864 și legile tocmelilor ce au urmat nu înseamnă, deci, o epocă nouă de cât pentru marea proprietate, scăpată de servițuțile feudale, și prefăcută într'o proprietate liberă, burgheză, adevărată marfă ; prin inalienabilitate proprietatea mică nu e nici mărfă, prin micimea lotului nu e nici viabilă ; prin execuția silită, țăranii sunt scoși de sub protecția codului Napoleon și aruncați într'o neoiobagie și mai împovărătoare de cât cea veche : de unde instituirea unui regim dublu capitalisto-iobagist, din care clasa dominantă a cules foloasele ambelor regimuri, aruncând ponoasele asupra țăranilor.

1. Radu Rosetti, *op. cit.* p. 454 ; Gherea, *op. cit.* p. 86.

2. George Maior, *România agricolă*, passim.

Improprietăririle succesive n'au avut rezultate mai fericite.

Făcute din teama de proletarizare a țărănimii, ele au reușit să prefacă populația proletară, periculoasă regimului, într'o populație neoiobagă. „Cu pământ insuficient pentru organizarea unor gospodării de sine stătătoare, lipsiți de capitalul necesar și în atmosfera neoiobagă generală, — nouii împroprietați trebuiau să se prefacă, neapărat, în neoiobagi ¹⁾“.

Privite sub acest unic aspect al neoiobăgiei, toate măsurile luate, mai ales de liberali, pentru venirea în ajutorul țărănimii, sunt considerate nu numai că neîndestulătoare ci, adese, ca și mai împovărătoare. *Băncile populare*, de pildă „organizează camăta, îi largesc câmpul de activitate ajutând la sărăcirea și robirea țăranului și la consolidarea neoiobăgiei ²⁾“.

Instituită pentru crearea și consolidarea micii proprietăți țărănești, prin înbucătășirea latifundiilor particulare și de mână moartă, *Casa rurală* „va grăbi, dimpotrivă, procesul de proletarizare a țărănimii, va mări latifundiarea țării și proprietățile de mână moartă ³⁾“.

Și obștiilor sătești proprietarul le va putea impune un preț nu hotărât de legea ofertei și cererii, ci

1. C. Dobrogeanu-Gherea, *op. cit.* p. 214.

2. C. Dobrogeanu-Gherea, *op. cit.* p. 286.

3. „ „ „ 306.

un preț de monopol ; de vor reuși, ele vor produce ridicarea simțitoare a pământului, pecând folosul material al țărănimii va fi neînsemnat¹⁾. Chiar și legea semisocialistă din 1907, votată în urma răscoalelor, suferă de viciul originar de a fi fost altoită pe temelia regimului neoiobag. Prin obligația *livretului* pentru ori ce muncitor agricol, țaranul este și mai mult legat de moșie, și împiedecat de a și vinde liber munca. În ceea ce privește măsurile de protecție a țăranilor, reprezentând, în genere, tendința de a îndrepta efectele rele ale libertății absolute și ale concurenței libere în societatea capitalistă, intervenționismul e un remediu împotriva excesului de libertate ; intervenționismul statului în raporturi economice ce au la bază un regim neoiobagist, nu poate duce, însă, după C.-Dobrogeanu-Gherea, decât la „condițuța de servitori și la șese mii de jandarmi. Și indiferent cine va fi la guvern, rezultatul va fi acelaș²⁾. În aceste condiții intervenționismul e un principiu mai mult reacționar decât democratic ;

5. Am indicat elementele esențiale ale criticii lui Gherea pentru a arăta cum, plecând de la o constatare de fapt, făcută și de alții, se poate ajunge, prin spirit de sistem și de partid, la vaste construcții pamfletare lipsite de înțelegere istorică și psihologică a fenomenelor economice. Neoio-

1. C. Dobrogeanu-Gherea, *op. cit.*, 336.

2. „ „ „ 314.

băgia e un fapt; relele ei au fost semnalate pe drept. Ea a reprezentat însă o necesitate momentană ¹⁾; trecerea de la un regim feudal la un altul capitalist nu se putea face decât prin faza provizorie a unui regim semi-capitalist, care, ori cât l'ar numi Gherea de „absurd, hibrid, ridicol, monstruos“ este ieșit din înseși condițiile reale ale economiei noastre. Prefacerile politice se pot înfăptui mai repede și au efecte mai puțin dezaastroase; prefacerile economice sunt însă mai încete și cu efecte mai fulgerătoare. Oamenii ce ne-au dat libertățile codului Napoleon au trebuit ¹⁾, deci, să recurgă la codificarea muncii silită în materie agrară. Nu dintr'un interes de clasă dominantă și exploatatoare, cum credea Gherea, ci din nevoia existenței statului; nerespectarea unui contract între doi cetățeni se poate judeca după regimul comun; în materie agrară, regimul comun ar fi produs foametea. Munca silită contrazice esența regimului burghez; era însă necesară unei țărâni nedeprinse cu principiul muncii libere: orice prestigiu ar fi avut, deci libertatea în ochii revoluționarilor pașoptiști, ei au înțeles repede că libertatea muncii agricole era singura *libertate* ce nu se putea improviza. După ce au proclamat oborârea „clacei infame“ încă de la

1. Că „neoiobăgia“ nu e un fenomen specific românesc cf. W. Sombart, *Der moderne Capitalismus*, p. 788; St. Zeletin, *art. cit.* în *Arhiva*, IV. No. 1. p. 56, notă.

1848 și au „realizat“, cu atâta trudă, desrobirea de la 1864, — ei au fost, așa dar, siliți să revie asupra emancipării; sub alte forme, au readus vechile raporturi de producție de natură iobagă, fără care s'ar fi produs ruina economică.

Teama de proletarizare a țărănimii și, deci, nevoia de a o fixa de brazdă, sau, cum s'a zis, „de a-i lega de gât un petec de pământ“ domină toate legiurile agrare de la 1864 încoace. Insuficiența lotului, pricinuită de condițiile obiective ale împrumietării, necesitățile economiei naționale ce au impus măsuri restrictive, interesele capitaliste, greșelile explicabile ale legiuitorilor au împiedecat până acum crearea unei serioase proprietăți mici; printre cauze trebuie numărată, însă, și nepregătirea țăranilor pentru proprietate și munca liberă. Marxismul explică deprinderile prin regimul economic; o feudalitate seculară și un regim de nesiguranță, în care recolta era confiscată de armatele de ocupație, nu se putea să nu lase urme adânci în structura morală și în deprinderile de lucru ale țărănimii: de aici nepăsarea, neprevederea, limitarea muncii la strictul necesar, într'un cuvânt, lenea și lipsa de inițiativă. Toți observatorii au recunoscut neprevederea țăranului român provenită din vicisitudini seculare, — nimeni nu a ținut-o însă fascicolul cauzelor ce au împiedicat crearea unei mici proprietăți.

În locul legiuirilor de până acum, care au căutat să împace, contrazicându-se adese, principiile libertății teoretice cu necesitățile de fapt ale economiei naționale, C. Dobrogeanu-Gherea propunea desăvârșita suprimare a neoiobăgismului prin¹⁾; desființarea inalienabilității pământului; desființarea legilor de excepție; aplicarea dreptului comun; nerecunoașterea și chiar prohibirea relațiilor de producție vechi; crearea adevăratei mici proprietăți țărănești (cași cum aceasta n'ar fi dorit-o toți legiuitorii de la Kogălniceanu până la P. P. Carp), crearea unui adevărat proletariat agricol după principiul ofertei și cererii. «Și, adăuga el²⁾, ceia ce e foarte important, sub noile raporturi de producție se creează o posibilitate pentru ulterioara îmbunătățire materială, morală, culturală, politico-socială a proletariatului agricol». Odată creat acest proletariat agricol, va fi una din sarcinile cele mai însemnate ale „social-democrației române de a organiza în sindicate pe proletarii agrari, în scopul de a le îmbunătăți starea din toate punctele de vedere și a-i face să-și priceapă rolul istoric de clasă proletară³⁾».

Iată adevăratul scop al programului agrar al lui C. Dobrogeanu-Gherea: crearea unei mici proprietăți în mâinile câtorva, iar în dosul acestei pro-

1. C. Dobrogeanu-Gherea, *op. cit.* p. 387.

2. C. Dobrogeanu-Gherea, *op. cit.* p. 382.

3. „ „ „ „ p. 383.

prietăți, organizarea unui vast proletariat agricol cu syndicate puternice (p. 384) „care să călătorească în trenuri de călători de clasa IV de la Dorohoi la Severin.“

Munca agricolă nedurând decât cinci luni, și cum nu se poate trăi un an din munca a cinci luni, în restul timpului, scăpați de munci silite, de livrete, într'un cuvânt de neoiobagism, proletari conștienți de menirea lor, cu tot corectivul industriei casnice, muncitorii agricoli vor avea dreptul de a muri „liberi“ de foame sau, mai ales, vor face, în sfârșit, revoluția socială, pe care socialiștii noștri au desperat de a o mai aștepta de la un proletariat industrial ce întârzie să vină.

Să nu ne închipuim, totuși, că C. Dobrogeanu-Gherea nu cunoștea situația țărănimii într'o viitoare societate capitalistă ; el studiase îndeajuns pe Marx pentru a n-o ignora. „Bine înțeles, declara el singur, nici atunci nu se va coborî raiul pe pământul țării românești. Proletarul agricol, exploatat de marele proprietar, va trăi într'o mizerie mai mare decât proletarul de oraș, și din cauza exploatării și din cauză înapoerii producției. De asemenea, micul proprietar se va sbate și se va istovi cu toată familia, spre a-și apăra proprietatea, pe când capitalul va căuta să-l robească, copleșindu-l prin ipoteci, prin credite, prin cum-

1. C. Dobrogeanu-Gherea, *op. cit.* p. 407.

părare ieftină a produselor și a. m. d. *Vor fi dispărut anomaliile neoiobagiste și mizeriile izvo-
râte din raporturile neoiobagiste, dar în locul lor
vor rămâne și se vor desvolta anomaliile și mizerii
desvoltate din raporturile capitaliste.*“

Și cum în cinci sute de pagini de critică a „anomaliilor“ și „mizeriilor“ regimului neoiobă-
gist găsim numai aceste câteva rânduri discrete
asupra „anomaliilor“ unui regim economic ieșit
din raporturi burgheze, e locul să le arătăm și
noi, sumar de altfel, nu după presupuneri proprii
ci prin înseși corolarele teoriei lui Karl Marx,
desvoltate la noi de d. St. Zeletin ¹⁾.

Infiltrarea capitalismului într'un regim feudal
ridicând valoarea pământului și tinzând, deci, de
a-l preface într'o proprietate privată, a zdrobit
vechiul sistem al copărtășiei în două sensuri : sau
nobilii au alungat de pe moșii pe țărani, prefă-
cându-i în vagabonzi muritori de foame, cum
s'a întâmplat în Anglia în veacul XII ; sau țărani,
în urma unor sângeroase revoluții, au alungat pe
nobilii, împărțindu-și între ei pământurile, cum s'a
întâmplat în Franța în timpul marelui revoluții sau
în Rusia la 1917. Mulțumită cuminenției țaranu-
lui român dar și perspicacității și perseverenței băr-
baților noștri politici și, în deosebi, a lui Kogălni-

1. St. Zeletin, *Revoluția agrară și prefacerile clasei
țăărănești* în *Arhiva pentru știința și reforma socială*, an.
IV, 401.

ceanu, trecerea de la feudalism (pe baza dijmei, clăcii etc.) la proprietatea privată, liberă de orice obligație, nu s'a făcut pe nici una din aceste căi revoluționare și sângeroase, ci printr'o fază de tranziție, în care proprietatea pământului a devenit burgheză, pe când munca a rămas feudală. Iată sensul și necesitatea istorică a neoiobăgismului. Măsurile legiuitorilor noștri s'au luat tocmai pentru a împiedeca dezastrele mult mai mari ale disolvării brusce a vechiului regim prin acțiunea capitalului. În Anglia veacului al XVII, o porțiune din populația totală (5 1/2 milioane) trebuia să fie întreținută de Stat; în Franța veacului al XVIII, o zecime din populație cerșia, cinci zecimi se aflau într'o situație aproape de cerșire, trei zecimi trăiau în stare de strâmtorare și numai o zecime era într'o situație sigură, din aceștia zece mii se aflau în bună stare. Cea dintâi libertate a omului, deslipit de pământ și proclamat cu solemnitate liber, este libertatea de a muri de foame. Veacul XIV e plin de mișcări țărănești italiene și franceze; la 1381 țărani englezi au mers asupra Londrei și au cucerit-o; „războiul țărănesc“ din veacul XVI formează un important capitol din istoria Germaniei. Căci, după teoria marxistă, „de când agricultura îmbracă haina burgheză, ea devine o mașină automată de proletari, oricât pământ s'ar da de rumegat acestei mașini“. Rolul revoluției capitaliste e de a avea la orășe o clasă burgheză bogată și la

țară un întins proletariat țăranesc pieritor de foame (Lumpenproletarier). Dacă revoluția capitalistă impune agriculturii concepția proprietății private, liberă de obligațiuni feudale, aceasta n'o face pentru a creia proprietari din țărani ci „pentru a pregăti brațele libere, de care are nevoie în cursul dezvoltării sale...”

Iată, deci, perspectivele ce s'ar fi deschis țărânilor române, de s'ar fi aplicat la 1864 soluțiile lui C. Dobrogeanu-Gherea în problema agrară: crearea proprietății absolut libere înainte ca țăranul să fie pregătit pentru noile condiții de muncă și, mai ales, crearea unui proletariat agricol salariat, care, înainte de întemeierea unei industrii naționale, ar fi murit cu siguranță de foame în cele 7 luni ale anului de neactivitate rurală. Credința că „în țara românească nimeni nu moare de foame”, nu s'ar mai fi adevărat. Relele unei agriculturi intrate brusc în faza burgheză îi erau cunoscute, de altfel și lui C. Dobrogeanu-Gherea. „Unele, dintr'însele, afirma însă el ¹⁾, se vor putea lecu sau îndulci chiar în societatea de azi. Pentru celelalte n'a crescut și nu va crește leacul în societatea modernă; leacul îl va da dezvoltarea socială și societatea socialistă, — până atunci sunt inevitabile”. Iată adevăratul mobil al acestui retoric tablou al neoiobiei românești!... Prin proleta-

1. C. Dobrogeanu-Gherea, *op. cit.* p. 407.

riatul agricol, și salariatul liber al anului 1864 C. Dobrogeanu-Gherea voia să precipite evoluția fazei capitaliste, înaintea căreia se deschide încă o întinsă epocă de dezvoltare normală, pentru a intra deodată în problematica fază a societății socialiste, în care nu ni se va mai vorbi de idilicul petec de pământ al țăranului, — socialismul fiind dușmanul proprietății individuale, — și în care nu ni se va vorbi în numele libertății împotriva „muncii silite“ sau a „livretului de servitor“, pentru că, fiind antinomice, egalitatea nu se poate înălța decât pe ruinele tuturor libertăților.

XI

1. Și în problema agrară revoluția ideologică a precedat revoluția economică 2. Prezența a două stări, una egală și alta de fapt, dovedește sensul de sus în jos al revoluției noastre sociale.

1. Unii dintre cercetătorii problemei agrare privesc ca anticipată reforma din 1864. „Ea a fost determinată, scrie, de pildă, d. Garoflid ¹⁾, de motive politice și sentimentale. Pe temeiul lor s'a introdus în țară o formă nouă economică, care nu răspundea nevoilor realităților, iar țăranul a primit-o fără să o ceară sau fără să simtă imbold spre a o cere“ ²⁾ D. Gr. Maior e și el de aceeași părere : „Masa cea mare a poporului dela țară era cu totul nepregătită pentru emancipare și împroprietărire“ ³⁾. A. D. Xenopol e tot atât de lămurit : „Revendicările neconținut crescânde ale țăranilor erau făcute nu atât de ei, cât de alții în numele lor“.

1. C. Garoflid, *Chestia agrară în România*, p. 9.

2. Gr. Maior, *Politica agrară la Români*, p. 472.

3. A. D. Xenopol, *Cuza-Vodă*, p. 426.

De privim problema numai de la 1848 încoace aceste constatări nu răspund adevărului, de oarece, din clipa când guvernul provizoriu a făgăduit „oborârea infamei clăci“, cererile țăranilor au devenit unanime în privința suprimării vechiului sistem al iobăgiei — cereri formulate cu înverșunare nu numai prin deputații lor în toate adunările și comisiile ce s'au urmat de la 1848 până la împrăștiere, ci și prin mișcările țărănești. Desființarea iobăgiei devenise, deci, o cerință imperioasă și a țăranilor și a timpului. In ele se cuvine însă să vedem mai mult opera propagandiștilor, care, din entusiasm revoluționar și din nevoia de ași găsi un sprijin în țărani, au incendiat la 1848 satele la torța libertății. În toate revendicările țărănești de mai înainte nu întâmpinăm, însă, cererea de a se desface vechile raporturi de muncă. Și de data aceasta ideea și-a imprimat acțiunea asupra materiei: *mens agitat molem*.

Constatarea economiștilor merge în sensul convingerilor noastre: în condițiile de dezvoltare a poporului nostru, ideologia socială a anticipat asupra factorilor economici. Revoluția a scoborât și aici de sus în jos, prin acțiunea câtorva și, venind sub forma teoretică a libertății, s'a insinuat, fără să reușească de altfel, în raporturile economice pentru a le dizolva și a le reface după cerințele capitalismului modern. De ar

fi plecat din jos în sus, adică dela realităţi, revoluţia ar fi isbutit; natura hibridă a rezultatelor ne precizează, de altminteri, şi mai limpede sensul acţiunii ei... În această privinţă, studiul lui Gherea asupra *Neoiobăgiei* este instructiv; partea lui cea mai temeinică stă în distincţiunea stării de fapt de cea de drept a vieţii noastre sociale. În formularea ei, marxismul s'a întâlnit cu junimismul reacţionar: întâlnirea răspunde unei realităţi istorice.

Starea legală reprezintă expresia codificată a ideilor cu circulaţie europeană; starea de fapt reprezintă realitatea deprinderilor şi a condiţiilor noastre specifice; cea dintâi rămâne pe hârtie, cea de a doua, singură, trăieşte. Avem, aşă dar, scrie Gherea ¹⁾ „o treaptă economică de dezvoltare foarte înapoiată, relaţii economice semi-feudale, moravuri semiorientale, o stare culturală primitivă; pe acest fond social, pe această stare reală de fapt s'a altoit o stare formală de drept luată din Occident, o stare de drept, care corespunde şi era produsă de o stare de fapt, de o stare economică morală, culturală incomparabil superioară nouă. Dar odată cu introducerea acestei întocmiri politice şi juridico-sociale superioare, nu s'a schimbat în mod corespunzător şi organizaţia şi relaţiile economice; dimpotrivă, acestea au rămas în bună parte semi-feudale; şi tot aşă şi relaţiile

1. C. Dobrogeanu-Gherea, *Op. cit.* 135.

care izvoresc dintr'însele au rămas și ele aceleași“. Intr'un cuvânt, tot ce a susținut și critica reacționară a junimiștilor.

Și sub aspectul ei cultural propriu zis ca și sub aspectul instituțiilor juridico-politice contrastul între formă și fond reprezintă starea actuală a civilizației române. Problema este prea esențială pentru a nu fi pusă încă odată.

2. Constatarea celor două „stări“ a lui Gherea reprezintă o contradicție cu spiritul teoriei marxiste. Prin inversarea procesului lui Hegel de la idee la materie, Karl Marx a stabilit evoluția de la materie la idee, adică de la factorii economici la ideologia socială tradusă prin instituții juridice și politice. Desvoltarea societăților este, deci, concepută ca un proces determinat de condițiile producției și ale schimbului. Lăsând la o parte obiecțiile de ordin general ce se pot aduce unor concepții atât de unilaterale și limitându-ne numai la procesul de formațiune a civilizației române, amintim că revoluția ideologică a fost precedată de o revoluție ideologică; ne-am dat niște instituții politice și juridice înainte ca necesitățile capitalismului să le fi impus. Fenomenul e caracteristic nu numai în marele probleme naționale, cu fond afectiv sau mistic, cum e Unirea, Independența sau întregirea României, ci și în probleme economice; prezența în sânul lor a elementului ideologic e indiscutabilă. O astfel de constatare

ne deosebește cu totul de d. St. Zeletin, care privește formațiunea statului român ca datorită exclusiv capitalismului apusean. Principiul generator este banul ; instituțiile pornesc din realitatea necesităților de schimb și cum d-sa susține existența unui capitalism român, procesul evolutiv ar merge, deci, dela fond la formă...

Existenții unei duble structuri în sânul societății noastre d. Zeletin îi opune o negație integrală. „Nu e nimic din toate aceste, scrie d-sa ; în societatea noastră nu e nici o contradicție între starea de fapt și cea de drept : baza ei economică de fapt e vastul aparat de circulație capitalistă, iar starea de drept e consfințirea prin Constituție a libertăților cerute de nevoile schimbului“.

A tăgădui existența celor două stări înseamnă, însă, a tăgădui observațiile tuturor cercetătorilor fără distincțiune de tendință ; înseamnă a tăgădui evidența. Sub o Românie legală trăește încă o Românie de fapt, care, prin puterea tradiției, ocolește adese libertățile esențiale ale democrațiilor burgheze. O astfel de structură contradictorie nu se poate explica decât prin prezența unei mișcări din sus în jos.

Marxismul face, de altfel, din capital o forță de sine stătătoare, ce lucrează independent de oameni, de moravuri și de orice nevoi sufletești —

1. St. Zeletin, *op. cit.* în *Arhiva*, IV, 1. p. 56.

o forță oarbă și divină, ce se deslănțue și se satisface singură. „Nicăeri, scrie d. Zeletin, instituțiile burgheze n'au isvorât din nevoile sufletești ale popoarelor, ci din nevoile capitalismului; armonizarea deplină a acestor instituții cu psihea populară a fost o operă treptată, anevoioasă, cu mult mai anevoioasă la noi, unde evoluția vertiginosă a capitalismului a lăsat evoluția sufletească, totdeauna mai greoaie, cu mult în urmă“. Din principiul generator al capitalului, au ieșit, așadar, instituțiile politice și juridice, — dupe care s'au mlădiat și s'au format apoi sufletele. A ridica deasupra omului banul, — una din creațiunile lui, înseamnă, după cum s'a arătat de atâtea ori, a privi unilateral problema.

Admițând chiar acest proces de la ban la suflet, sunt de făcut, totuși, distincțiuni în natura diferitelor burghezii. Burgheziile apusene reprezintă o evoluție de mai multe veacuri, în care timp s'au cristalizat deprinderi și s'au elaborat instituții potrivite sufletului colectiv al națiunii; burghezia noastră s'a format pe cale de revoluție imitativă. În virtutea principiului intrerdependenții sociale și a sincrismului vieții contimporane, noi n'am mai trecut prin fazele succesive ale burgheziei ci am adoptat ultima formă a civilizației burgheze. Orice realitate ar reprezinta deci capitalismul în

1. St. Zeletin, *op. cit.* în *Arhiva*, III. 4, p. 183.

principiu, la noi n'o mai reprezintă; societatea noastră s'a format prin imitație și nu prin elaborație lentă. Capitalismul n'a mai avut timpul să-și desfășoare acțiunea creatoare. Revoluția ideologică l'a precedat.

Chiar de am admite, așa dar, în principiu că sentimentul național sau sentimentul libertății individuale s'au dezvoltat genetic din nevoile capitalismului — noi le-am primit sub forma lor ultimă și integrală pe cale de ideologie. Oamenii revoluției de la 1848 s'au luptat în numele libertății și nu a liberii circulații a banului, după cum oamenii Unirii au lucrat dintr'un sentiment patriotic de proveniență mistică și soldații marelui război n'au murit din necesitățile unei industrii inexistente pentru a-i asigura o piață de desfacere. N'am participat cu nimic la elaborarea acestor sentimente, tot așa după cum n'am participat cu nimic nici la alcătuirea instituțiilor noastre juridico-politice. Chiar de-am admite principial materialismul istoric, aplicațiile lui la procesul nostru de formație sunt, așa dar, limitate. În momentul, în care a început a se resimți acțiunea capitalismului, o bună parte din instituțiile noastre erau create și-i pregătise o anticipată libertate de acțiune; aparent, rezistența era înfrântă. Mai rămânea, firește, rezistența elementului sufletesc cu mult mai puțin maleabil decât legile și raporturile de circulație. De aici, caracterul dublu al structurii civilizației noastre, anormal după părerea juni-

miștilor, dar pe care, în condițiile de formație a tuturor civilizațiilor noi prin imitația altora mai vechi, noi îl privim ca firesc.

XII

1. Linia generală a atitudinii conservatismului român.
- 2 P. P. Carp în istoria reacțiunii naționale

1. După un ocol atât de mare, e timpul să tragem curba atitudinii reacționare față de pre-facerile sociale ale veacului XIX. Istoria conser-vatismului român, ca a tuturor partidelor conser-vatoare, se poate rezuma într'o succesiune de rezistențe și de capitulări, urmate de noi rezis-tențe. Sub raportul privilegiului, drumul străbătut de la teoria „imobilității“ a lui Mihail Sturdza și de la *Anaforaua* lui Ioniță Sturdza din 1827 și până la renunțarea unanimă de la 25 Oct. 1857 — e, în adevăr, mare și categoric; el fusese, însă, viguros ajutat de revoluția de la 1848. Scăpați de sub presiunea Rusiei și intrați în at-mosfera liberalismului apusean, regimul privile-giului nu putea dura; imposibilitatea lui morală au înțeles-o și „Vornicii“ divanului ad-hoc; în ziua de 25 Oct. 1857 au votat, deci, o renunțare unanimă și formal „spontană“.

Scutirea de dări sau dreptul exclusiv la func-

țiile publice fiind principii inadmisibile într'un stat modern, vechiul privilegiu integral a luat forma indirectă și limitată a privilegiului politic. Legea electorală a *Convenției* sprijinia soarta țării pe marea proprietate; 1724 de alegători în Moldova și 2072, în Muntenia, exprimau voința a 4.500.000 de Români; democratizarea noului regim față de regimul *Regulamentului organic* nu era, așa dar, decât aparentă. Și, deși toți oamenii politici recunoșteau nedreptatea unui astfel de regim reprezentativ, rezistența conservatoare n'a putut fi, totuși, doborâtă decât prin lovitura de stat a lui Kogălniceanu. Nu ne ocupăm aci de sensul *Statutului* lui Cuza; cu prilejul lui, voim numai să stabilim un principiu de psihologie politică: drepturile câștigate nu mai pot fi smulse îndărăt. După răsturnarea lui Cuza, oamenii ce l'au combătut la 1864 n'au mai îndrăznit să-i anuleze *Statutul*. În zadar încerca fostul domn Știrbei să se pună pe terenul moderării libertăților „după înaintarea societății”. Adunarea a votat o constituție ce garanta „toate libertățile politice, de care se bucură popoarele cele mai liberale din Europa civilizată”. — În zadar se rostia Manolache Costache, „pentru restrângerea pe cât se poate a reprezentațiunii naționale, căci nu este cea mai bună lege electorală, acea care dă cel mai mare număr de alegători, deoarece nu se poate impune unei

1. *Mon. of.* din 1866. p. 636.

populațiuni un drept politic, când acea populațiune nu are conștiință de acel drept“, — de oarece i s'a răspuns pe dată că votul universal (bine înțeles indirect) fusese moștenit „de la regimul lui Cuza, și acum nu mai putem desbrăca numărul, gloatele de acest drept câștigat, care este dat prin *Statut*“¹⁾ iar Blaremburg adăuga²⁾: „nu am vrut a se zice că am făcut mai puțin decât Cuza-Vodă și n'am putut uita mai vârtos că chiar noi suntem rodul votului universal». Deși câștigate prin lovitura de stat, principiile democratice ale *Statutului* lui Cuza n'au mai putut fi, așadar, su-primate; cursul istoriei nu merge îndărăt. Pు-nându-se pe terenul libertăților constituției, conservatorii au devenit, astfel, stricții ei apărători: rezistența lor s'a concentrat asupra cuceririlor viitoare ale democrației în mers. Privind libertățile numai prin prisma insuficienței lor, conservatorii s'au opus și la revizuirea din 1884 a constituției. Prin rezistențe și capitulări, au ajuns, astfel, la votul universal de după războiu.

Și în lupta atât de aprigă în jurul proprietății rurale atitudinea conservatorilor a rămas identică. După ce rezistența proprietarilor a fost înfrântă prin împroprietărirea lui Kogălniceanu, ei și-au închipuit că „chestiunile sociale erau terminate“;

1. *Monit. of.* din 1866. Șed. din 29 Ian. p. 695.

2. „ „ „ p. 643.

introducând în Constituție inalienabilitatea pământurilor clăcașilor prevăzută în legea rurală și consfințind, deci, actul loviturii de stat, împotriva căruia protestase atât, au crezut că au rezolvat definitiv problema agrară; Manolache Costache declara chiar că „nu e nici un proprietar care ar dori să revină la starea de mai înainte”. Într'un cuvânt: capitulare dinaintea faptului împlinit și întărire într'o nouă poziție defensivă față de procesul normal al vremii. După apriga lor rezistență împotriva împrumătăririi, devenind tot atât de înverșunați apărători ai proprietății țărănești, conservatorii au vrut să fixeze parcela de la 1864 și s'o ferească de pulverizare. Rămânând pe terenul legii din 1864, nu vedeau, însă, lărgirea împrumătăririi decât, cel mult, pe domeniile statului. La lumina noiei concepții a proprietății și, mai ales, sub presiunea marelor sgudui de după război, exproprierea, ca și votul universal, i-a surprins. Acceptându-le, în sfârșit, după o rezistență de aproape un veac, e firesc să caute astăzi o apropiere de țărani, ca „singurii născuți cu un suflet conservator”.

2. Pentru ilustrarea acestei politice de rezistență și de acceptare în vederea altei rezistențe față de noile cereri ale vremii, figura lui P. P. Carp e, cu deosebire, reprezentativă. Prin talent, inteligență și cultură, prin unitate în principii, prin rectitudine în viața publică și privată, dar,

mai ales, printr'o autoritate morală insensibil desfăcută din multiple imponderabile, P. P. Carp a fost una din cele mai impunătoare personalități ale epocii noastre. Atitudinea lui din 1916 îi scade din simțul prevederii politice: supraviețuindu-și, omul lucrează împotriva vremii; nu-i scade, însă, nimic din integritatea caracterului și a consecvenței împinse, la bătrânețe, prea departe. La începutul activității sale fusese, totuși, mai mlădios. Cu un fond de idei conservatoare, înțelegând și revoluția socială îndeplinită, el a voit, totuși, să colabereze cu ea pentru a o modera.

Valoarea politică a lui Carp se rezimă tocmai pe acceptarea situației ieșite din mersul evenimentelor de după 1848—1866. „Toți conservatorii serioși, declara el într'un discurs din 1881¹⁾, trebuiau să consimtă la faptul împlinit; trebuiau să admită revoluția socială, democratizarea societății noastre ca un ce irevocabil, și că lupta nu mai poate avea loc de cât în privirea mijloacelor ce trebuie să întrebuițăm ca să micșorăm pe cât se poate relele rezultate, ce pornesc din modul defectuos cum această democratizare a fost făptuită. A fost o nenorocire la noi că democratizarea s'a făcut de sus în jos, iar nu de jos în sus“. Acceptarea situației nu se putea să nu fie urmată și de rezerva junimistă

1. P. P. Carp, *Discursuri*, p. 260.

asupra valorii acestor revoluții inverse. Rezerva a rămas însă pur principială. Oricum ar fi judecat constituția de la 1866, Carp a avut simțul politic de a o primi integral; din respectarea ei și-a făcut chiar o directivă politică. Pe nedrept s'a vorbit, deci, de acțiunea anti-constituțională a jumiștilor. Frica de alte libertăți și concesiuni i-a făcut, dimpotrivă, apărătorii ei zeloși ¹⁾ și chiar colaboratorii intermitenți ai lui Ion Brătianu. Ideia călăuzitoare a lui Carp, din vremea marelui minister liberal, era că „epoca luptelor constituționale s'a terminat; că libertățile dobândite sunt îndesulătoare nu pentru 10—20 de ani ci pentru generațiuni întregi“. Generația dela 1848 a creat statul; rămăsese pe seama generației sale de a-l organiza. „Numai în contra aceloră, spunea el, care comit eroarea de a crede că libertățile prin ele înșile pot da rezultate practice, numai contra aceloră ne declarăm, fiind-că acea eroare a produs o școală politică modernă, care se aruncă din transformare politică în transformare politică și care la orice neajuns pune lupta pe tărâmul constituțional, nici odată pe terenul ideilor de organizare de muncă națională ²⁾“.

1. « ...menținându-ne strict pe tărâmul Constituțiunii noastre liberale, — de care, o repet, nu admit a se atinge ciueva, nici în sens restrictiv, nici în sens lărgitor... » *Discursuri*, p. 203.

2. P. P. Carp. *Discursuri*, p. 328, 329 etc.

Atitudine pur conservatoare, ce constă în defensivă pe pozițiile pierdute împotriva atacurilor eventuale. Lupta constituțională odată mistuită nu mai aveau ce căta distincțiunile principiale dintre partide; numai metodele de realizare le puteau diferenția. Rea sau bună, devenind un fapt incontestabil, rămânea ca democratizarea statului să fie și organizată. Aducând la lumină elemente noi „ în genere bugetare“, liberalii au creat însă „o democrație bugetară și nu o democrație a muncii“; de aici nevoia „unor greutăți, unor stavile ușurinții cu care un om poate să parvină astăzi în Statul român“ — deci și la Carp, ca și la întreaga *Junime*, ura față de permeabilitatea claselor sociale prin politică, și mai ales, față de acel proletariat al condeifului, format „din toți feciorii de popă și de negustori“, pe spatele căruia avea să-și pocnească Eminescu bicele elocvenței lui pamfletare: „clasă vecnic nenorocită, condamnată la celibat și la mizerie, luptând prin ură, intrigi, calomnii și vicleșug pentru pânea amară a bugetului și înecând cu o rară obraznicie orice muncă spirituală adevărată, orice merit ¹⁾“.

Statul lui P. P. Carp se compunea din trei clase pozitive: țăranul, meseriașul și clasa diriguitoare, care, ca o concesiune vremii, nu se

1. P. P. Carp, *Discursuri*, p. 261.

2. M. Eminescu, *Scriseri polit. și lit.* p. 112.

mai selectează după naștere ci prin merit. E statul vechiu rural a cărui temelie e, mai ales, țăranul. Odată chestia agrară „rezolvată“, ca și lupta constituțională, țăranul devine factorul esențial al solitudinii conservatoare. După ce i-au contestat cu atâta înverșunare proprietatea pământului, acum „cel dintâiu lucru pentru țăran este proprietatea, căci proprietatea îi asigură neatâr-narea materială“. De aici, apărarea proprietății cu orice preț: „pironiți proprietatea în mâinile țăranilor“ ²⁾, striga Carp cu orice prilej. „Statul roman a început să descrească, când țăranul a scăzut, fiindcă Statul roman nu l'a apărât în contra propriilor lui slăbiciuni și în contra puterii covârșitoare a altora“. — De aici legile sau propunerile de protegiuire a țăranului și a proprietății lui: inalienabilitatea și indivizibilitatea micii proprietăți, la nevoie chiar prin instituția majoratului, luptă împotriva alcolismului prin legea cârciumilor, posibilitatea țăranului de a se administra singur, prin reforma legii comunale (discursul din 5 Febr. 1874).

Dragostea de țăran se opria, firește, în cadrul drepturilor câștigate prin lovitura de la 1864 sau al împărțirii moșiilor Statului; nu mergea până la exproprierea latifundiilor. În ceia ce privește pe meseriași, Carp propunea reînființarea medie-

1. P. P. Carp, *Discursuri*, p. 351.

2. P. P. Carp, *Discursuri*, p. 333.

valelor corporații „pentru a deștepta acel spirit de solidaritate între meșteri, care ușurează concurența cu străinul; al doilea, ele vor lua asupra lor crearea școlilor de meserii ce atuncea vor deveni un ce real“.

Cu toată revoluția socială, pe care o simțise și o recunoscuse ca înfăptuită, Carp voia, deci să fixeze societatea română tot pe piloții vechiului regim; neîncrezător în „libertăți“ și în „forme constituționale“, deși le primise, acțiunea lui se punea numai pe terenul practic al unei bune gospodării economice și administrative și al unei ordine de Stat strâns legate de principiul dinastic.

XIII

1. Rezistența mult mai puternică a factorilor sufletești sub îndoitul lor aspect. 2. Ideologia reacționară a mai tuturor scriitorilor. Un exemplu: Costache Negruzzi.

1. Față de acțiunea ideologiei revoluționare a apusului și a prefacerilor economice și sociale ce au schimbat în câteva decenii aspectul poporului nostru, rezistența tuturor factorilor de inhibiție era firească. Am studiat până acum reacțiunea organizată a partidului conservator în cele trei probleme capitale ale structurii noastre sociale: problema privilegiului fiscal și social rezolvată prin renunțarea voluntară din ziua de 28 Oct. 1857; problema privilegiului politic sub forma legilor electorale bazate pe cens; problema proprietății funciare rurale, — amândouă rezolvate prin marile schimbări de după război. Indărătul acestei reacțiuni nu se afla decât interesul de clasă. Sprijinit pe privilegiu, fie el numai politic, și pe marea forță a pământului, multă vreme singura noastră realitate, vechiul regim trebuia să-și apere existența. În paginile ce precedă am stabilit și curba și psihologia acestei lupte. Ea

n'a fost, însă, singură. Un regim nu se reazimă numai pe o structură socială și economică ci, mai ales, pe o structură sufletească. Formele politice se introduc repede; constituțiile se revizuiesc; chiar formele economice se prefac relativ ușor. Sufletele se schimbă însă cu mult mai greu; în structura lor intră colaborația multor veacuri de viață morală. Devenind numai un răstimp pastorală, din pricina năvălirilor barbare, viața agrară a strămoșilor noștri Romani s'a continuat, de fapt, până în zilele noastre. Ea ne-a format un suflet rural rezistent față de noile condiții de viață a burgheziei moderne. Reprezentând o milenară forță de inerție, reacțiunea acestui suflet a fost, așa dar, mai tenace decât cea a formelor sociale și economice.

După ce am studiat rezistența, organizată în jurul interesului de clasă, a partidului conservator, e firesc să studiem, sub îndoitul ei aspect, și rezistența morală a poporului român: pe de o parte, rezistența pur ideologică a tuturor celor ce au cercetat, dezinteresat, procesul de formație a civilizației noastre; pe de alta, aceiași rezistență, pornită din straturile și mai adânci ale inconștientului afectiv, a întregii literaturi române.

2. Toate curente organizate, ce ne-au configurat viața sufletească în a doua jumătate a veacului trecut, și aproape toate conștiințele cri-

țice, individuale și fără distincțiuni regionale, s'au arătat potrivnice formației revoluționare a societății și culturii noastre.

Am citat ca exemplu părerile a doi „revoluționari“ munteni, Ion Eliade Rădulescu și Ion Ghica, față de civilizația română¹⁾; ele nu se deosebesc de sensul criticei junimiste; vom mai cita, de data aceasta, din Negruzzi. Și el privește procesul formației culturii noastre ca pur imitativ; am luat totul de la alții, superficial, și n'am asimilat nimic., Precum vezi, scria el lui Ion Ionescu încă din 1859, de la fie care am luat câte ceva; atâta numai că n'am luat ceva bun. Ce ne pasă! Ni se pare că prin asta intrăm busta în civilizație. Și apoi, fiindcă civilizația se introduce prin femei, începem a avea și noi loretele noastre, fetele de marmoră și acele patentate de poliție, ce ne silesc a altoi civilizația în aceea — din norocire — mică parte din juru-ne, care în locul modestiei ce ar prinde-o așa de bine, au numai obrăznicia neexperienții și aroganța științii superficiale. Incepem a avea luxul, înainte mergătorul sărăciei pentru țara noastră văduvă de fabrici și, ce este mai trist, e că această pecingine se lățește în chip spăimântător printre locuitorii săteni“.

Unui țaran ce voia să facă avocat pe unul din

1. E. Lovinescu, *Ist. civ. rom. mod.*, v. I. p. 80 și 81.

2. In *Tribuna română*, No. 36 din 1859. Ed. Minerva I, p. 297.

copiii săi și pe celalt negustor, iar pe fată voia s'o dea la pension, Negruzzi îi răspundea răspicat: — „Iată ce. Să-i dați la dascălul din sat să-i învețe limba lor ca să poată citi cărțile cele bune, care-i învață cum să cinstească pe Dumnezeu, pe părinți, și pe mai marii lor, cum să-și împlinească datoriile către cârmuire, care îngrijește pentru binele lor, cum să se ferească de lene și de beție etc.“ Cât despre Anița: „în loc de franțuzește va învăța gospodăria de la maică-sa... Va ajuta bărbatului său la muncă etc“. Intr'un cuvânt, teoria reacționară a treptelor sociale: dregătoriile publice nu pot fi încredințate decât oamenilor cu stare, pe când ceilalți se îndeletnicesc cu negoțul, meseriile, lucrarea pământului; oamenii sunt „soiuri deosebite“ cu nevoi de hrană deosebită. Cultura neasimilată e primejdioasă: ea dezaxează. Țăranul să rămână, deci, la țară; exodul satelor la orașe nu poate decât produce perturbări sociale. Adevărații lui dușmani nu sunt, de altfel, nici boerescul, nici abuzul administrativ, ci lenea și beția. „De câteva vreme, scria el lui Ion Ionescu, n'auzim vorbindu-se decât de reforme. N'auzim strigându-se decât: „Emanciparea țăranului, desființarea boerescului, împărțirea proprietăților..... Ziceți că vreți să emancipați pe țăran. Dar oare țăranul nu e slobod? El este volnic a se strămuta, unde va voi fără paguba sa (art. 124 al Regulamentului)..... Vreți să desființați boerescul? Dar dupa ce s'a ridicat dijma,

care, singură, mai era o umbră de vasalitate, ce este boerescul decât o învoială între proprietar și muncitor ?“.

În Negruzzi vorbia, desigur, proprietarul și, deci interesul de clasă ; vorbia și temperamentul moldovenesc instinctiv refractar spiritului revoluționar ; vorbia, însă, și o ideologie, mai mult empirică dar și cu o notă de reflexiune critică relativ obiectivă.

Cu tot conservatismul lor integral, nu ne vom opri, totuși, asupra acestor manifestațiuni individuale. Ori cât ar fi de numeroase, cât timp nu s'au ridicat, la o concepție solidă și cât timp, mai ales, nu au devenit reprezentative pentru o epocă și n'au exercitat o acțiune socială, ele n'au ieșit din sfera psihologiei individuale, în care nu intrăm. Ne vom ocupa numai de curente ce ne au configurat viața culturală în a doua jumătate a veacului trecut ; și dintre ele mișcarea *Junimii* se impune, cea dintâi, atenției cercetătorului cultural.

XV

1. Rolul precumpănitor al lui P. P. Carp la *Junimea*
2. Junimismul e, în fond, o stare de spirit caracteristică unei generații întregi.
3. Rasa și mediul în formația intelectuală a junimismului.
4. Obiecția lipsei de originalitate a criticei junimiste; înlăturarea ei.
5. T. Maiorescu : teoria formei fără fond și a evoluției organice. Critica acestor teorii.
6. Prezența formei fără fond nu e «stricăcioasă».
7. Concluzii : meritele pozitive ale criticei lui Maiorescu.

1. Deși concepțiile sociale ale lui P. P. Carp constituie miezul însuși al *Junimii*, în ochii posterității Maiorescu a absorbit-o cu totul: e răzbu-narea literaturii asupra politicei. Mai puțin actual în momentul creațiunii sale, scrisul își brăzdează influența mai adânc în suflete. Acțiunea politică a lui Carp s'a curmat odată cu moartea lui; pagina *Criticelor* e încă deschisă. Sub ochii noștri chiar, Carp trece, așa dar, spre fondul obscur, din care se desprinde tot mai viu gestul lui Maiorescu...

E, de sigur, o nedreptate: în creațiunea și acțiunea *Junimii* asupra spiritului contemporan rolul lui Carp a fost precumpănitor; nu se cuvine, deci, să-l înlăturăm din postul său de călăuză, pe care i-l încredințase o necontestată superioritate.

Prin cultură, inteligență și, mai ales, prin autoritate, Carp a fost conducătorul născut al generației sale. Activitatea lui s'a îndreptat, negreșit, mai ales în politică; reprezentând reacțiunea împotriva tuturor anticipațiilor, junimismul se reduce însă la un spirit unitar ce nu ne îngăduie disociațiuni arbitrare.

2. Insemnătatea principiului nu stă, dealtfel, în ascendentul unei cugetări singulare ci în opera colectivă a unei generații tot atât de solidare în atitudinea ei, pe cât fusese și generația de la 1848 prin reprezentanții săi de căpetenie; junimismul reprezintă, deci, o replică necesară în ritmul evoluției noastre; e o stare de spirit ce-și scoate importanța din însuși caracterul ei de generalitate. Ori cât de profundă ar fi, cugetatea răsleață nu poate deveni nici reprezentativă, nici fecundă; pentru a îndeplini o acțiune socială, ea trebuie să fie expresia tipică a unei ideologii comune; exaltării pașoptiste, era firesc să-i răspundă, în chip ritmic, după un pătrar de veac, criticismul junimist.

3. Apariția în Moldova a acestui criticism nu e o simplă întâmplare... Ca fenomen individual, critica formației civilizației române domină întreaga noastră literatură fără a se lega, însă, într'un sistem. Nici nu se uscase bine cerneala de pe proclamația de la Islaz și oamenii

de cultură s'au și speriat de ruperea firului istoric al dezvoltării noastre. Nefiind numai expresia unor manifestări critice întâmplătoare ci a unei stări sufletești organizate și a unei atitudini generale, *Junimea* reprezintă o adevărată mișcare culturală cu rădăcini mai adânci; în explicarea ei nu putem să nu recurgem la fondul, obscur dar incontestabil, al rasei de la baza fenomenelor colective. Liberalismul muntean și criticismul moldovenesc trebuie, deci, privite și prin prisma psihologiei etnice; ele reprezintă atitudini temperamentale, ce se pot urmări într'o serie prea variată de manifestări pentru a fi considerate ca întâmplătoare.

Pe lângă caracterul moldovenesc al acestei mișcări (cu toată originea ardeleană a lui Maiorescu) e de notat și mediul ei german de formație intelectuală. Liberalismul muntean a fost influențat de raționalismul veacului al XVIII și de revoluția franceză; criticismul moldovenesc a fost influențat de cultura germană. Nu e, desigur, o întâmplare că mai toți fruntașii *Junimii* (P. P. Carp, T. Maiorescu, T. Rōsetti, M. Eminescu, Iacob Negruzzi etc.) și-au făcut studiile în Germania: în fața raționalismului revoluționar francez s'a ridicat, astfel, evoluționismul german. Și sub acest raport influențele contradictorii ale Apusului au determinat ritmul mișcărilor noastre culturale.

4. Și în privința originalității criticismului junimist s'au făcut, în timpul din urmă, obiecțiuni. Insemnătatea *Junimii* nu stă însă în noutatea formulei, ci în solidaritatea intelectuală a unui grup de individualități și în omogeneitatea atitudinii față de problemele culturale și sociale ale statului nostru, în prestigiul talentului, prin care, ieșind în lumea teoriilor abstracte, junimismul a lucrat ca un reactiv împotriva liberalismului pașoptist. Considerațiuni critice identice s'au mai făcut; în ordinea socială, însă, valoarea principiilor nu se determină decât prin acțiunea lor asupra spiritului public și a mersului societății.

Problema originalității formulelor culturale cade, în genere, în planul al doilea; la situarea istorică a „junimismului“ se mai adaugă și faptul că el nu reprezintă de cât o atitudine generală a spiritului în jocul ritmic al acțiunilor și reacțiunilor, la care se rezumă evoluția oricărei societăți, atitudine aplicată, impropriu de altfel, la condițiile evoluției noastre. Nu e vorba, așa dar, de originalitatea ideii ci de acțiunea ei în toate domeniile cugetării românești din a doua jumătate a veacului trecut. În fața revoluției liberale, „junimismul“ s'a ridicat ca singura forță organizată a reacțiunii; de n'a împiedecat procesul grăbit al dezvoltării noastre politice și culturale, a exercitat, totuși, o influență asupra sufletelor, felurit apreciată dar reală, cu care aproape se

confundă istoria culturii și literaturii noastre de după 1866.

5. Nu intră în cadrul acestei lucrări de a studia în întregime activitatea critică a lui Maiorescu ¹⁾; nu-i vom caracteriza decât elementul esențial ce-i hotărăște atitudinea și-i fixează pozițiunea în istoria culturii române. Noua lui „direcție“ reprezintă replica logică a evoluționismului împotriva revoluției noastre culturale care, din contactul cu apusul, s'a mărginit numai la împrumutarea formelor exterioare ale civilizației. „Cufundată până la începutul secolului XIX în barbaria orientală, scria Maiorescu încă din 1868 ²⁾, societatea română de la 1820 începe a se trezi din letargia ei, apucată poate deabia atunci de mișcarea contagioasă, prin care ideile revoluționii franceze au străbătut până la extremitățile geografice ale Europei. Atrasă de lumină, june-mea noastră întreprinse acea emigrare extraordinară spre fântănele științii din Franța și Germania, care până astăzi a mers tot crescând și care a dat României libere o parte din lustrul societăților streine. Din nenorocire numai o parte din lustrul din afară! Căci nepregătiți, precum erau și sunt tinerii noștrii, uimiți de fenomenele mărețe ale culturii moderne, ei se pătrunseră numai

1. Cf. E Lovinescu, *Critice*, vol. IV

2. T. Maiorescu, *In contra direcției de azi*, în *Critice*, I. p. 155.

de efecte, dar nu pătrunseră până la cauze, văzură numai formele de deasupra ale civilizațiunii, dar nu întrevăzură fundamentele istorice mai adânci, care au produs cu necesitate acele forme și fără a căror preexistență ele nici nu ar fi putut exista. Și, astfel, mărginiți într'o superficialitate fatală, cu mintea și cu inima aprinsă de un foc prea ușor, tinerii români se întorceau și se întorc în patria lor cu hotărârea de a imita și a reproduce aparențele culturii apusene, cu încrederea că în modul cel mai grăbit vor și realiza îndată literatura, știința, arta frumoasă și mai întâi de toate libertățile într'un stat modern" — Pornind pe calea greșită, a neadevărului înăuntru și a pretenției în afară", cultura română a anticipat asupra realităților sociale., Înainte de a avea partid politic, care să simță trebuința unui organ, și public iubitor de științe, care să aibă nevoie de lectură, noi am fondat jurnale politice și reviste literare, și am falsificat și depreciat jurnalistică. Înainte de a avea învățători sătești, am făcut școli prin sate, și înainte de a avea profesori capabili, am deschis gimnaziile și universitățile și am falsificat instrucțiunea publică. Înainte de a avea cultura crescută peste marginile școalelor am făcut Atenee române și Asociațiuni de cultură, și am depreciat spiritul de societăți literare. Înainte de a avea o umbră măcar de activitate științifică originală, am făcut Societatea Academică Română cu secțiunea filologică, cu secțiunea istorico-ar-

heologică și cu secțiunea științelor naturale, și am falsificat ideea Academiei. Înainte de a avea artiști trebuincioși, am făcut conservatorul de muzică; înainte de a avea un singur pictor de valoare, am făcut școala de bele arte; înainte de a avea o singură piesă dramatică de merit, am făcut Teatrul Național, — și am deprețiat și falsificat toate formele de cultură“.

Intr'un cuvânt :

...„Toate aceste sunt, în realitate, producțiuni moarte, pretenții fără fundament, stafii fără trup, iluzii fără adevăr, și astfel cultura claselor mai înalte ale Românilor este nulă și fără valoare și abisul, ce ne desparte de poporul de jos, devine din zi în zi mai adânc. Singura clasă reală la noi este țaranul român și realitatea lui e suferința, sub care suspină de fanasmagoriile claselor superioare. Căci din sudoarea lui zilnică, se scot mijloace materiale pentru susținerea edificiului fictiv, ce-l numim cultura română“...

Reprezentând o formă fără nici un fond „cultura română a pierdut decifolosul stării de barbarie, fără să se bucure încă de binefacerea stării civilizate“.

.... Exprimată atât de categoric și susținută în toate domeniile culturii și problemei românești de talente atât de puternice și diverse, formula formei fără fond a devenit expresia însăși a cugetării critice românești a generației de după 1866, și s'a desvoltat paralel cu toate reformele

constituționale și cu toate aparențele de civilizație ale României moderne. Ea a ajuns, astfel, punctul de plecare al cugetării lui Eminescu și al altor scriitori mai ales moldoveni.

Acțiunea i-a fost atât de mare în cât, impunându-se ca o evidență contimporarilor, a trecut în moștenirea generațiilor noi, încercând să disolve prin negațiunea sa străduințele a o sută de ani de imens progres.

Ca să fi putut supraviețui junimismului ea trebuie să fi răspuns unei observații exacte și unei situații de fapt. Dacă civilizația reprezintă puțința de a folosi anumite forme exterioare ieșite din dezvoltarea societăților moderne și a progresului tehnic, iar cultura e suma însușirilor mai ales morale trecute în deprindere, e neîndoios că n'am produs o cultură proprie. În orice condiții am fi fost, însă, tot n'am fi produs-o ; în locul „barbariei“ reclamate de criticismul reacționar, avem, deci, dreptul să preferăm „formele“ civilizației apusene. Problema nu trebuie, de altfel, pusă pe preferință ; fenomenele sociale scapă în mare parte directivei individuale. Scopul acestei lucrări este tocmai de a preciza caracterul de necesitate sociologică a formației civilizației noastre. Fenomenele necesare iese din cadrul oricărei aprecieri ; critica nu se exercită de cât în domeniul liberului arbitru.

Privind revoluția noastră socială și culturală ca pe o evoluție normală, junimismul i-a pretins

o dezvoltare organică. Sub aparențele evoluționismului riguros al tuturor filozofilor culturali și, mai ales al lui Buckle, istoriograful civilizației engleze, el a săvârșit, deci, o eroare de diagnostică socială. Sub înfățișarea unei procedări strict fenomenaliste împotriva raționalismului liberal, el a rămas încă pe teren raționalist. Studiind *in abstracto* legile evoluției popoarelor, a crezut că ni le poate aplica și nouă. Critica junimismului n'a pornit dintr'o cunoaștere adâncă a trecutului nostru istoric; ea nu-i o formă a tradiționalismului național; după cum liberalismul a fost o replică a revoluției franceze tot așa și junimismul reprezintă replica evoluționismului german și englez. Caracterul lui e tot atât de ideologic și de rațional ca și cel al liberalismului pașoptist, pe care-l combată.

„Cu modul de judecată istorică ce predomina între noi, mai mult englezește evoluționar, decât franțuzește revoluționar, scria Maiorescu în introducerea *Discursurilor*¹⁾ așa numita regenerare de la 1848 nu ne părea să aibă gradul de importanță ce i-l atribuiau liberalii din Muntenia. Fără îndoială, mișcarea de la 48 avusese însemnătatea ei, întru cât manifestase, cu oare care răsunet în Europa, deșteptarea conștiinții în România din Principate și voința lor de a se dezvolta în conexitate cu civilizația occidentală. Dar ca organizare politică, în lăuntrul acestei tendențe

1. T. Maiorescu, *Discursuri*, I. p. 45.

generale, oamenii de la 48 nu au lăsat și nu au avut nici o concepție reală“.

Ca valoare în sine, concepția oamenilor de la 1848 poate fi discutabilă; ea s'a produs însă în direcția mersului istoric pe a cărui oportunitate o putem contesta, dar nu și înlătura. Invinuiți a fi lucrat împotriva sensului istoric, pașoptiștii au mers în realitate în sensul determinismului social; ridicându-se în numele continuității și al tradiției, oamenii de la 1866 s'au opus acestui determinism și au reflectat o ideologie evoluționistă fără nici o corespondență cu momentul nostru istoric.

6. Urmare fatală a diferenței de nivel cultural dintre noi și civilizația apusului, prezența formei fără fond este, așa dar, o realitate, pe care n'o putem de cât constata. Maiorescu o credea, totuși, vatămătoare, „Forma fără fond, scria el, nu numai că nu aduce nici un folos, dar este deadreptul stricăcioasă, fiindcă nimicește un mijloc mai puternic de cultură.

Și, prin urmare, vom zice: mai bine să nu facem o școală deloc, decât să facem o școală rea, mai bine să nu facem o pinacotecă decât să o facem lipsită de artă frumoasă etc. etc“. Căci, încheia el: „Dacă facem altfel, atunci producem un șir de forme ce sunt silite să existe un timp mai mult sau mai puțin lung fără fondul lor propriu. Inșă în timpul, în care o academie e osândită să existe fără știință, o asociație fără

spirit de societate, în acest timp formele se discreditează cu totul în opinia publică și întârzie chiar fondul ce, neatârnat de ele, s'ar putea produce în viitor și care atunci s'ar sfîi să îmbrace în vestmântul lor disprețuit". În loc de a merge de la fond la formă ca în toate dezvoltările normale și seculare, — în condițiile în care am fost aruncați, evoluția noastră și-a descris traectoria dela formă la fond; deși invers, sensul mișcării este tot atât de fatal. Necondamnând faptele, știința le explică prin caracterul lor de necesitate. Departe de a fi fost vătămătoare, prezența formelor a fost chiar rodnică; prin legea simulării — stimulării, ea a produs în unele ramuri ale activității noastre o mișcare spre fond până la desăvârșita lor adaptare ¹⁾.

Plecând deci de la constatări de fapt neîndoioase, critica *Junimii* a fost lipsită tocmai de simțul contingentelor istorice, pe care le-a reclamat altora... Dacă pe terenul principiilor ea reprezintă o nedreptate, pe terenul activității practice, a fost, totuși, fecundă. Combătând forma (fără a o înțelege ca pe o necesitate istorică), Maiorescu n'a desființat academiile, universitățile, pinacotecile, conservatoarele sau chiar „constituția“, cum i-ar fi cerut în mod logic intransigența sa teoretică ci, în marginile puterilor lui, s'a străduit să sprijine fondul

1. Despre această chestiune în vol. III: *Legile de formație a civilizației române.*

oriunde s'ar fi aflat pentru a provoca acea mișcare internă de la fond la formă. „Tot ce este astăzi formă goală în mișcarea noastră publică, scria el, trebuie prefăcut într'o realitate simțită, și fiindcă am introdus un grad prea înalt din viața din afară, a statelor europene, trebuie să înălțăm poporul nostru din toate puterile până la înțelegerea acelui grad și a unei organizări politice potrivită cu el“. Adevărata atitudine a oricărui spirit științific față de procesul de europenizare a culturii române. Sociologic fatale, formele nu trebuie și nu pot fi distruse; anticipând asupra realităților sufletești, nu înseamnă că sunt „stricăcioase“. Menirea oamenilor de cultură e de a întări fondul spre a normaliza evoluția inversă. Prin această operă, critica lui Maiorescu s'a arătat, în adevăr, pozitivă; disociind noțiunile parazitare ale esteticei, ea reprezintă cea mai salutară încercare de consolidare a unui fond depășit cu mult de niște forme, pe care rămâne să le umplem, prin opera lentă a timpului.

XV.

1. Eminescu sociolog 2. Teoriile lui asupra statului și a claselor sociale. 3. Identitatea parțială a teoriilor lui cu cele ale *Junimei*. 4. Accentuarea pamfletară a acestor teorii. 5. Deosebirile lui de *Junimea*: misticismul național și misticismul țărănesc. 6. Xenofobia. 7. Concluziuni.

1. Pornită din cadrele „Junimii“ și dezvoltată în sânul partidului conservator, cu nevoi deci de luptă zilnică, critica socială și culturală a lui Eminescu are, totuși, și caractere proprii ce merită să fie izolate și cercetate: prin crearea unei stări de spirit de „misticism național“ de oarecare actualitate și azi, cugetarea politică i-a supraviețuit.

În deosebire de alți poeți, Eminescu s'a ocupat încă din tinerețe cu problemele politice și naționale, formându-și o concepție hotărâtă despre stat, despre raporturile claselor sociale și despre evoluția firească a poporului român; ca și toți ceilalți poeți, el a pus însă atâta pasiune în idealizare, și, mai ales, în ură, încât a transformat în pamflet ceiace ar fi trebuit să rămână în cadrele unor discuțiuni de ordin mai mult științific.

Eroarea apare cu atât mai evidentă, cu cât desvoltarea ulterioară a țării noastre a desmințit cu totul pesimismul poetului față de viitor și a umbrit culorile vii ale tabloului idilic al vechilor noastre instituțiuni politice. În aceste condiții, activitatea publicistică a lui Eminescu se înscrie printre momentele cele mai caracteristice ale reacțiunii împotriva occidentalizării României și, lucrând în contra timpului, se continuă și astăzi în mișcările extremiste.

2. Statele, după părerea lui Eminescu ¹⁾ nu pornesc din libera deliberație a oamenilor; ne fiind produse ale rațiunii ci ale naturii, ele n'au la temelia lor un *contract social*. Înlăuntrul său, statul se luptă cu individualismul, față de ale cărui porniri grupate în clase cu principii și cu partide politice — el reprezintă ideia armonizării intereselor generale. Cum societățile trăesc prin exploatarea unei clase prin alta, statul trebuie să reducă lupta în cadrele ei legitime, și, mai ales, să apere clasa desmoștenită dar singură temeinică a țărănimii împotriva celorlalte clase mai bine înarmate. Pentru a-și îndeplini cu nepărtinire rolul lui de regulator al luptelor sociale, el are însă nevoie de un om care să rămână dincolo de interesele de partid — adică de un monarh. În

1. Mai ales, *Influența austriacă asupra Românilor din Principate*, în *Scrieri politice și literare*, p. 79.

afară de sistemul monarhiei juridice (de fapt, absolute) ce pleacă din armonizarea intereselor și din concepția statului ca o unitate absolută, mai există și sistemul liberal sau republican; pornind din jocul liber al individualismului claselor sociale, acest sistem se susține din precăderea uneia asupra celorlalte. România este expresia unui astfel de regim republican.

În trecut, noi am trăit sub influența dreptului public — republican — al Poloniei, adică sub regimul libertății individuale, care prin *liberum veto*, zădărnicia bunul mers al treburilor publice, iar prin electivitatea regelui aducea un element de nestatornicie. Veacuri întregi am suferit urmările nestabilității monarhice, crescute și mai mult în timpul epocii fanariote. Pe încetul unitatea autorității statului s'a pulverizat: boerii mari și cei mici, țăranii iobagi, clerul laic și monahic ieșind din sfera ei de acțiune, n'au mai rămas să fie administrați decât doar răzeșii, negustorii și breslele.

Dar și în sânul acestei clase de mijloc, asupra căreia cădea strășnicia administrativă era firesc să se producă un curent spre privilegiu: țăranul tindea să devină fecior boeresc, iar negustorul boer; după ocupația rusească, grămădirea la porțile privilegiului, sub forma funcționarismului, de-

1. M. Eminescu, *op. cit.* p. 87.

venind tot mai mare, a constituit o nouă clasă de proletari ai condeului, înlocuind clasa pozitivă de mijloc, printr'o clasă fără importanță socială și mai mult producătoare de tulburări. Epoca așa zisei „regenerări naționale“ de după 1848 nu face, după părerea lui Eminescu, de cât să desăvârșească nimicirea breslașilor și a răzeșilor și, prin ruinarea acestora, și a boerilor. În economia noastră s'a produs, așa dar, goluri; prin dispariția claselor pozitive, pământul românesc a devenit un teren de exploatare pentru industria străină și proletariatul indigen. Prin lărgirea privilegiilor și a libertății în dauna autorității Statului, am ajuns pe încetul până la *Constituția*, ce dă proletarilor intelectuali o egalitate de drepturi fără datorii. Pe când în celelalte țări, constituția se reazimă pe o clasă pozitivă, clasă burgheză, la noi ea nu înseamnă decât posibilitatea tuturor „scribilor“ de a ajunge în funcțiile cele mai mari. „Reformele liberale, scria Eminescu ¹⁾, au deschis ușa funcțiilor statului, înmulțite în infinit, tuturor feciorilor de popă și de negustori, cari nu reprezentau nici avere, nici inteligență și cari găsisau mai comod a trăi din funcții plătite de stat și de comune, decât din munca lor proprie, din îndeletnicirea cu meșteșugul părinților lor. Astfel s'a înmulțit rușinea de muncă și proletariatul con-

1. M. Eminescu, *Drepturile politice ale Evreilor*, în *Scrieri politice și literare* p. 112.

deiului, această clasă veşnic nenorocită, condamnată la celibat şi la mizerie, luptând prin ură, întrigi, calomnii şi vicleşug pentru pâinea amară a bugetului şi întrecând cu o rară obrăznicie orice muncă spirituală adevărată, orice merit adevărat“...

În stratificarea noastră socială, aristocraţia (care trebuie să fie totdeauna „istorică“ pentru a fi importantă) a dispărut aproape cu totul; disparând şi ea, clasa de mijloc a fost înlocuită cu streini; n'a mai rămas, astfel, ca pozitivă decât singura clasă ţărănească, pe care ne silim a o nimici. Pe spatele acestei clase pozitive şi păstrătoare a întregului mănunchiu de fapte ce constituie istoria unui popor, noi am clădit un aparat greoi de funcţionari şi de forme sociale, pe care le întreţinem, exclusiv, din munca lui. Prin ea, ţăranul poartă pe umeri „câteva mii de proprietari (la începutul secolului câteva zeci), mii de angajaţi (la începutul secolului câteva zeci), sute de mii de Evrei (la începutul secolului câteva mii), zeci de mii de alţi supuşi străini (la începutul secolului câteva sute). Sub greutatea acestor poveri, ţăranul român va sucomba, şi odată cu el va pieri şi România“. De la începutul carierei sale publice, Eminescu s'a pronunţat, deci, pentru principiul monarhiei „mai mult sau mai puţin absolute“, în care vedea regulatorul intereselor de clasă, şi era, în fond, deşi cu atenuări de expresie, pentru fixitatea relativă a claselor: so-

ciale ; fără a se declara în principiu împotriva regimului constituțional, nu socotea că ar răspunde unor clase economice pozitive, care să-și găsească în el mijlocul de a-și reprezenta interesele în stat..

3. Cu acest nucleu de idei conservatoare, format încă de pe băncile Universităților germane, și formulat atât de categoric înainte de a fi împlinit 25 de ani, e ușor de prevăzut cursul activității publicistice a lui Eminescu. Ca fond ideile lui sunt, în parte, cele ale *Junimii*; ne având nici o răspundere politică, și lăsându-se în voia temperamentului său de polemist, critica lui depășește însă ca expresie academismul maiorescian. Și pentru dânsul, 1848 înseamnă ruperea firului tradiției istorice în dezvoltarea poporului român și îndrumarea sigură spre nimicirea neamului nostru. „De la acest an începând, spune el într’o notiță ¹⁾, Românii au pierdut simțul istoric. Cuvinte noi fără cuprins, oameni noi fără trecut și fără valoare, o limbă păsărească în locul vredniciei limbi a strămoșilor, instituții nepotrivite cu trebuințele modeste ale țaranului dunărean, au înăbușit frumoasele și spornicile începuturi ale unei literaturi într’adevăr românești, ale unui naționalism, nu de fraze banale, ci de un cuprins real“ ¹⁾. Și pentru dânsul, ca și pentru *Junimea*,

1. M. Eminescu, *Cele două generații românești : dinainte și după 1848*, în *Scrieri politice și lit.* p. 331.

idea progresului conținea în sine idea continuității istorice și evolutive: „Cine zice progres, nu-l poate admite decât cu legile lui naturale, cu continuitatea lui treptată. A îmbătrâni în mod artificial pe un copil, a răsădi plante fără roduri pentru a avea grădina gata în două ceasuri, nu e progres ci devastare. Precum creșterea unui organism se face încet, prin suprapunerea continuă și perpetuă de noi materii organice, precum inteligența nu crește și nu se întărește decât prin asimilarea lentă a muncii intelectuale din secolii trecuți, precum orice moment al creșterii e o conservare a celor câștigate în trecut și o adăugire a elementelor, cucerite din nou, astfel, adevăratul progres nu se poate opera decât conservând pe de o parte, adăugând pe de alta : o vie legătură între prezent și viitor, nu însă o serie de sărituri fără orânduială. Deci, progresul adevărat fiind o legătură naturală între trecut și viitor, se inspiră din tradițiile trecutului, înlătură însă inovațiunile improvizate și aventurile hazardoase“.

4. Cei șapte ani de ziaristică efectivă la *Timpul* (1877—1883) n'aveau să-i lase însă lui Eminescu răgazul unor discuții teoretice asupra progresului. În fața partidului conservator desbinat, se ridica regimul consolidat prin războiu al lui Ion Brătianu. Situația de opozant cerea, deci, ziaristului o acțiune militantă ; acestei necesități îi datorim o activitate pamfletară atât de supravvalorificată,

acum două zeci de ani¹⁾ și, în realitate, atât de contestabilă și, în parte, chiar regretabilă; nedreaptă cu oamenii, ea n'a înțeles nici înlănțuirea necesară a fenomenelor sociale. Acolo unde Junimiștii puneau numai convingere, Eminescu punea însă și pasiune; lirismul său temperamental și-a găsit o ieșire în excesul pamfletar. Prin lipsa ei de obiectivitate, împinsă uneori până la absurd, o bună parte a publicisticii lui Eminescu depășește, așa dar, cadrul discuțiilor științifice.

5. De s'ar fi mulțumit să afirme că „temeiul unui stat e munca și nu legile²⁾“ sau că „azi avem cele mai înaintate instituții liberale. Control, suveranitatea poporului, condice franțuzești. Stăm mai bine pentru aceasta? Nu, de zece ori mai rău, căci instituțiile noi nu se potriveau cu starea noastră de cultură, cu suma puterilor muncitoare de care dispunem, cu calitatea muncii noastre, încât trebuie să le sleim pe acestea, pentru a întreține aparatul costisitor și netrebnic al Statului modern³⁾“; sau de s'ar fi mulțumit să considere România ca pe „țara reputațiilor uzurpate, a jur-

1. De pildă, Aurel Popovici scria în *Naționalism sau Democrație*, p. 75: „Oricât l'am admira pe Eminescu ca poet, și mai multă admirație merită ca gânditor politic“.

2. M. Eminescu, *Art. pol.* p. 12.

3. „ „ „ „ p. 21.

naliștilor fără carte, administratorilor fără știință, profesorilor fără elevi, țara unde toți reprezintă numai forma goală a culturii și nici de cum cuprinsul ¹⁾“. — cugetarea lui Eminescu n'ar fi depășit cadrele obișnuite ale *Junimii* față de chestiunea culturii române; activitatea lui publicistică ar fi fost doar exemplificarea colorată a doctrinei maioresciene a evoluției de la fond la formă și a continuității istorice. Structura sufletească a lui Eminescu era alta. Junimiștii se aplecau asupra problemelor naționale cu un interes mai mult rațional și științific decât patriotic; prin firea sa pasionată, alimentată din peregrinările tinereții sale la Botoșani, Cernăuți, Blaj, Beiuș; prin cercetarea pătimașă a tuturor izvoarelor trecutului, Eminescu îmbrățișa problema națională ca pe o problemă cu adânci rezonanțe sufletești. Considerațiile lui sparg deci cadrele teoriei pentru a intra în inima timpurilor revoluate; prezentul se leagă de un trecut viu, cu voievozi falnici, cu plăeși războinici, cu boeri care „cu patriotismul lor încercat și dovedit prin cinci veacuri au stăut stâlpi acestor țări ²⁾“, țări ce duceau o viață ideală, de oarece „dărilor se strângeau mare parte deadreptul, iar Vodă era boer cu stare, care trăia de pe moșiile lui, și nici nu făcea vreun lux de acătărea ³⁾“. Egalând ura prezentului,

1. M. Eminescu, *Scrieri politice*, p. 112.

2. M. Eminescu, *Art. polit.* p. 11.

3. „ „ „ „ p. 7.

dragostea lui pentru trecut rechema, înflăcărat, epoca glorioasă a lui Ștefan cel mare „ce știa să fărâme pe Turci, Tatari, Leși și Unguri, știa nițică slavonească, avusese mai multe rânduri de neveste, bea bine la vin vechiu de Cotnar și din când în când tăia capul vreunui boer sau nasul vreunui prinț tătarăsc¹⁾ etc. etc.“ Invadând în domeniul rezervat cercetării științifice, imaginația lui se adância și mai departe în noaptea veacului al XIII, când poporul românesc făcea să dispară dinaintea puterii sale de viață triburile tătare și slave ce cutreerău pământul acesta, pentru a se reculege definitiv apoi în epoca Basarabilor și a Mușatinilor.

Despărțindu-se, deci, de Junimiști, Eminescu se apropia prin concepția lui mai mult de tradiționalism decât de evoluționism; deși cunoștea trecutul ca istoric, îl simțea, totuși, ca poet și, neavând intuiția politică a devenirilor necesare, se scufunda în el ca într'o realitate; rechema timpurile patriarhale „de sănătoasă barbarie“²⁾, în care, „de zicea Vodă un cuvânt, era bun zis“³⁾, în care, țara se rezuma la 80 de boeri⁴⁾ „în cât la trei zeci de mii de suflete venia

1. M. Eminescu. *Art. polit.* p. 35.

2. „ „ „ „ p. 115.

3. „ „ „ „ p. 37.

4. „ „ „ „ p. 27.

un boer, și încă și acela cu trebuințe foarte mici, adică optzeci de oameni, care umblau cu zilele în palmă și țineau neatârhnarea țării prin isteție și prin sacrificiul persoanei sau al averii lor, adică compensau pe deplin munca socială ce-i purta“.

Cu o astfel de concepție istorică, sufletul lui Eminescu nu putea fi de cât rural. Marea proprietate și boerimea sunt, de sigur, o necesitate socială; adevărata clasă pozitivă este însă țărănimea. „Suntem țărani, striga el mereu ¹⁾, curată socoteală, și țărănește ar fi trebuit să gospodărim“. Nu ne trebuie, deci, Stat constituțional cu libertate, egalitate, fraternitate și suveranitate — deoarece „libertatea e libertatea de a exploata, egalitatea e egalitatea de a deveni tiran, fraternitatea e un moft ilustrat prin ghilotină ²⁾“ — și, mai ales, pentru că „țăranul ori cât său la rărunchi ar avea, bani n'are, și statul modern are nevoie de bani ³⁾“... Să nu facem, așa dar, un stat modern, ci să ne întoarcem la vremurile pârca-labilor....

O mentalitate atât de reacționară, inadaptabilă progresului, n'ar fi rezit nici un răsunset de n'ar fi fost expresia tipică a unei stări sufletești mai generale. Mentalitatea poetului răspundea,

1. M. Eminescu, *Art. pol.* p. 21.

2. M. Eminescu, *Scrieri politice și literare*

3. M. Eminescu, *Art. pol.* p. 21.

X deci, sufletului nostru agrar ; ne împedicând, desigur, cu nimic revoluția socială, ea a săpat și mai adânc prăpastia între spirit și materie. Prin prestigiul talentului său, Eminescu a creiat nu numai un fel de misticism național, pe baza solidarității istorice, ci și un misticism țărănesc, cu urmări în procesul de formație a culturii române.

În concepția lui Românul se confunda cu țăranul, păstrătorul tuturor virtuților : „Când zicem Român, scria el, fantasma psihologică care trece pe dinaintea ochilor noștri în acest moment, e un om al cărui semn distinctiv e adevărul. Rău sau bun, Românul e adevărat. Inteligent fără vicenie, rău — dacă e rău — fără fățarnicie ; bun fără slăbiciune, cu un cuvânt ni se pare că atât calitățile, cât și defectele Românului sunt întregi, neînchircite, el se arată cum este..,“ sau aiurea : „poporul român e plin de originalitate și de o feclorescă putere“.... „cu un sentiment adânc pentru frumusețile naturii“.

Misticismul țărănesc ascunde, în realitate, ura față de noile clase în formație ; exaltarea trecutului ascunde ura față de prezent. O astfel de exaltare necondiționată poate fi un element generator de inspirația poetică : politicește, tradiționalismul integral reprezintă, mai ales la popoare lipsite de o adevărată tradiție națională, un principiu de negație ; ajutat de un temperament

pasional și de un talent de expresie, el poate desvolta adevărate psichoze antisociale.

6. Naționalismul nu putea duce de cât la xenofobie. Și prin această notă poetul evadează din cercul relativ cosmopolit al *Junimii*. Pornind de la realitățile noastre, xenofobia lui a început prin ura împotriva Evreilor, nu pe motive de rasă sau de religie, ci pe motive economice și naționale. Evreul nu reprezintă o muncă pozitivă și productivă ci una parazitară ; Eminescu nu putea ști că în faza începătoare a capitalismului prezența cămătarului evreu constituie o fatalitate istorică, pe care n'au putut-o înlătura alte țări mult mai înaintate de cât noi. El constată apoi că „înmulțirea Evreilor în țările noastre a mers mână în mână cu reformele în sens liberal“ rămânând să înțelegem prin „reforme liberale“ transformarea radicală a țării sub influența capitalismului. Pe lângă acest motiv de ordin economic se adăuga, firește, și altul național. Constituind o masă compactă improspătată prin noi imigrațiuni și nu numai neasimilabilă ci, prin legături internaționale, dușmană instituțiilor țării, Evreii sunt, în concepția lui Eminescu, o primejdie națională, Obișnuit mai tuturor Moldovenilor din pricina condițiilor locale de viață, antisemitismul poetului se lărgeste într'o xenofobie mai generală și ajunge să se cristalizeze sub forma teoriei *păturii suprapuse*. Plecând de la idea unei rase româ-

nești pure cu adânci deprinderi morale („românul nu minte“), occidentalizarea României nu putea fi opera unei astfel de rase ci a streinilor ; ceiace sub raport economic reprezintă Evreii pentru Moldova, sunt Grecii pentru Muntenia. Prin preponderanța lor politică și prin constituirea unei adevărate pături suprapuse de oameni „fără tradiții, fără patrie, fără naționalitate hotărâtă“¹⁾ primejdia lor e și mai mare. Ritmul mișcării noastre sociale de la 1700 încoace este determinat de biruința sau de înfrângerea acestei pături streine ; biruinții elementului imigrant de la 1700 îi datorăm un veac de domnie fanariotă ; reacțiunii elementului autocton de la 1821 îi datorăm epoca de la 1821 — 1866 ; liberalismului ce începe de la această dată îi răspunde o nouă biruință a elementului imigrant : „demagogia la noi, scria Eminescu²⁾, e de origină fanariotică ; ea însemnează ura înrădăcinată a veneticului fără tradiții, fără patrie, fără trecut, împotriva celor ce au o tradiție hotărâtă, un trecut hotărât“. Sub pretextul luptei dintre elementele istorice și cele neistorice ale acestei țări, xenofobia lui Eminescu biciuia, astfel, aproape zilnic pe adevărații făuritori ai renașterii noastre naționale, pe care nu-i înțelegea.

7. Pornind de la aceleași idei ca și Junimiștii

1. M. Eminescu, *Art. pol.* 134,

2. M. Eminescu, *Art. pol.* p. 141

asupra procesului de formație a civilizației române, evoluționismul lui Eminescu a devenit repede un tradiționalism reacționar cu toate atributele lui de misticism național, de misticism țărănesc și de xenofobie. Pe cât talentul lui poetic a lărgit orizonturile creației artistice, pe atât concepțiile lui sociologice, înguste și fanatice, s'au încercat, inutil, să stăvilească mersul revoluționar al civilizației române.

XVI

1. Revoluția socială fiind înfăptuită, era fatal ca atitudinea critică față de ea să se schimbe după 1880. 2. Mișcarea *Semănătorului* s'a pus pe terenul pur cultural. 5. Confuzia culturii cu arta. 6. Evoluția semănătorismului politic. 7. Vechiul socialism moldovenesc e tot reacționar. 8. Poporanismul literar. 9. Poporanismul economic. 10. Rezultatele pozitive ale poporanismului. 11. Poporanismul și *Istoria civilizației române*. 12. Și C. Dobrogeanu-Gherea e învinuit de a fi avut o atitudine reacționară.

1. Vechiul spirit moldovenesc de esență pur culturală, amestec de tradiționalism și de evoluționism democratic la M. Kogălniceanu, de evoluționism și de conservatism la *Junimea* și de tradiționalism și de reacționarism la Eminescu, a reapărut în lupta culturală a *Semănătorului* dintre 1903—1906 cu oarecare nuanțe ce merită să fie determinate.

Junimea nu pusesese problema evoluției noastre numai pe terenul teoretic al culturii, ci și pe terenul practic al luptelor politice. Pe lângă sensul cultural, critica lui Eminescu își păstrase, mărindu-l chiar, și caracterul social. La temelia

oricărei atitudini militante se află, desigur, cre-
dința unei îndreptări. Cu toată inverșunarea
criticei, revoluția socială și-a descris, însă, ne-
turburată linia; pe la 1880 ea se consolidase în
forme ce nu se mai puteau tăgădui; critica
trebuia să renunțe de a mai fi eficace. Înțelegând
că o pagină a istoriei se întorsese definitiv, nu
le mai rămânea conservatorilor decât să se pună
pe baze constituționale, iar teoreticianului mo-
narhiei „mai mult sau mai puțin absolute“ și al
unui guvern iresponsabil față de parlament, nu-i
mai rămânea decât să reclame pentru conser-
vatori meritul reformelor înfăptuite. „Cu acte
autentice în mână, scria el ¹⁾, se poate dovedi
că nimic, absolut nimic din reformele introduse,
nu se datorește partidului liberal“. Sau: „Unirea,
Adunarea ad-hoc din Moldova a votat-o, deși
compusă în cea mai mare parte din conser-
vatorii actuali, o adunare, în care nu exis-
tau partizi, de vreme ce toate se votau a-
proape cu unanimitate. Tot acea adunare a sta-
bilit toate principiile constituției actuale, progra-
mul ei întreg a trecut în legislațiunea noastră²⁾“ ;
sau aiurea ³⁾: „instituțiile liberale de azi sunt în
cea mai mare parte opera partidului conser-
vator“. Schimbarea atitudinii, îi era, desigur,

1. M. Eminescu, *Art. pol.* p. 97.

2. M. Eminescu, *Art. pol.* p. 95.

3. M. Eminescu, *Art. pol.* p. 102.

dictată de nevoile tactice ale conservatismului. Liberalizarea instituțiilor noastre primind consfințirea stării de fapt, nu le mai rămânea partidelor politice decât să-și atribue meritul inițiativei. Impotrivindu-se revizuirii din 1884 și, în genere, tuturor reformelor în legătură cu noua fază a revoluției burgheze, conservatorii își făceau din câștigurile trecutului un dig împotriva amenințărilor viitorului. După ce văzuse în 1848 o soluție de continuitate în dezvoltarea istorică a poporului nostru, era, așa dar, firesc ca Eminescu să reclame pentru conservatori beneficiul revoluției pașoptiste. Lupta se dăduse și se pierduse; revoluția socială se întărise. Odată câștigate, era cu neputință ca drepturile să mai fie smulse; mersul unei societăți se poate numai întârzia nu și întoarce îndărăt. Adaptarea la realitate fiind condiția de existență a partidelor, conservatorii nu mai aveau de ce se încăpățâna într-o atitudine sterilă.

2. Intrată în categoria discuțiilor de caracter teoretic încă din 1880, critica trecutului devenise și mai inactuală în 1903. Ne mai putând stăruii în valea plângerilor a formației noastre sociale, *Semănătorul* s'a pus deci, solid, pe terenul problemelor prezentului. Sentimentele d-lui Iorga față de revoluția din 1848 nu erau, de altfel, mai puțin dușmănoase decât cele ale lui Eminescu,

din care purcedeau ¹⁾). Asemănătoare ca fond și ca formă tradiției eminesciene, critica semănătoristă a adus mai multă știință a trecutului dar mai puțină exaltare și chiar convingere; i-a lipsit și o concepție doctrinară asupra filozofiei culturale. Sensul mișcării semănătoriste a fost mai mult empiric; îngrădit în cadrele unei reviste literare, *Semănătorul* a constatat, mai ales, prezența unui stat național fără o cultură națională, din pricina înstrăinării claselor de sus de tot ce e cultură și literatură românească. „Jos nemernica bânguială străină, striga d. Iorga, ²⁾ pentru întreținerea căreia curg sudori de sânge pe lanurile muncite din greu, jos cărțuliile de simțire falsificată și de corupție cu care Apusul otrăvește țări nepri-cepute, jos maimuțăria nelegiuită! O nouă epocă de cultură *trebuie* să înceapă pentru noi. *Trebuie* sau altfel vom muri! Și e păcat — căci rânduri lungi de strămoși cinstiți ne stau în urmă și n'avem dreptul să ne înstrăinăm copiii!“

Acțiunea culturală a *Semănătorului* a plecat, deci, de la un naționalism pragmatic. Dacă existența unei *diglosii* surpă unitatea culturală a unor țări, cum e, de pildă, a Greciei, și noi am fost primejduiți, mai întâi de raționalismul filologic și apoi de înstrăinarea „păturilor suprapuse“ de

1. De ex.: *O luptă literară*, II. p. 301, cf. E. Lovinescu, *Ist. civ. rom. mod.* I. p. 110.

2. N. Iorga. *O luptă literară*, v. I, p. 11.

cultura națională ; între imensa massă analfabetă a țărănimii și boerimea franțuzită nu-i mai rămânea scrisului românesc decât doar câteva slabe elemente orășănești. Ridicându-se împotriva acestei tragice situații, acțiunea *Semănătorului* a luat caracterul unei mișcări xenofobe și, mai ales, galofobe, propunând, pe de o parte, „taxe pe cărțile de literatură străine, taxe pe ziarele străine, taxe pe trupele străine ¹⁾“ iar, pe de alta, pornind lupta „pentru apărarea drepturilor limbii române“ ce avea să ducă la mișcarea din piața Teatrului Național de la 13 Martie 1906.

Apărarea culturii naționale prin aplicare de taxe prohibitive asupra culturii străine, nu poate fi primită, de sigur, ca expresia unei concepții culturale : lupta împotriva „înstrăinaților“ intră însă în domeniul acțiunilor practice. De pe urma ei s'au înregistrat unele rezultate ; de nu se poate vorbi încă de o consolidare a conștiinții naționale prin unitatea limbii și literaturii, se constată, totuși, o îmbunătățire, care ar fi fost mai reală, dacă, alături de critică, s'ar fi produs și o literatură după nevoile estetice ale păturilor suprapuse. Literatura *Semănătorului* a reprezentat, însă, cu atâta parțialitate interesele unei singure clase, încât nu putea duce la conversiunea sufletească a unor oameni, cosmopoliți prin cultură, rafinați prin gust, ce căutau, în chip firesc, în literatură expre-

1. N. Iorga. *O luptă lit.* p. 108.

sia estetică a preocupărilor lor de clasă socială. Acțiunea *Semănătorului* a fost, totuși, mai pozitivă pe terenul activității pur culturale.

Cultura unui popor e o creațiune lentă și colectivă; nu e în puterea unei generații de a o consolida. Urmărind semnele mărunte ale începuturilor culturii naționale, critica trebuie să întrețină în jurul lor o stimulative simpatie. Cu o energie aproape necunoscută în istoria culturii noastre, d. Iorga a urmărit, așadar, totalitatea fenomenelor culturale răsărite pe întregul teritoriu al naționalității noastre: de la o „monografie rurală“ până la „societatea de teatru din Ardeal“, de la „calendare ca factor cultural“ până la „reviste, atenee și muzee de provincie“, de la „expoziția societății Furnica“, „coruri“, „Dobrogea de azi“ până la „biserici maramureșene“, „serbările de la Sibiu“, „scriitorii macedoneni“, „*Juni-meia literară* din Cernăuți“, de la „cărți populare“, „biblioteci circulante“, „chestia țărănească“ până la „arta lui Ștefan cel mare“, „Ștefan cel mare și poporul românesc“, „mama lui Ștefan cel mare“, „inscripții din bisericile României“, „monumentele istorice“ — într'un cuvânt Capitala și provincia, Moldova, Muntenia sau Dobrogea, Maramureșul, Bucovina, Ardealul sau Mădădonia, cartea, inscripția, biserica, teatrul și corul, albumul de cusături sau muzeele regionale, prezentul sau trecutul — totul se leagă în fascicolul unui interes uniform

și al unei solidarități naționale în timp și spațiu. Prin această acțiune, d. Iorga a pășit iarăși pe urmele tradiției panromânești a lui Eminescu, răscolind multiple energii culturale și contribuind la însuflețirea conștiinții naționale în regiunile periferice ale neamului.

5. În cadrul limitat al culturii și intensificării conștiinții naționale, scurta activitate a *Semănătorului* a fost rodnică: ea a stimulat energii locale și a deșteptat, mai ales, interes pentru toate semnele mărunte ale unor încercări modeste de activitate culturală.

Eroarea *Semănătorului* a început numai din clipa în care activitatea lui a trecut de pe terenul cultural pe terenul pur estetic. Arta e o manifestare culturală și, poate, cea mai însemnată; nota ei specifică îi strîmtează însă conținutul. Suprapunerea noțiunilor artei și a culturii dă loc la confuziuni admisibile în începuturile unei culturi; printr'o astfel de confuzie, ignorînd progresul realizat prin cei 35 de ani de existență a *Convorbirilor literare*, acțiunea *Semănătorului* descinde din acțiunea vechilor reviste din epoca de nediferențiere a sferei artei de sfera mai coprinzătoare a culturii. Tradiționalist, agrar prin structură sufletească, neînțelegând revoluția socială ce era pe cale de înfăptuire ci lucrînd încă pentru o evoluție posibilă, crezînd nu numai teoretic, ca Maiorescu, că țărănimea e singura noastră reali-

tate, ci pasionat ca Eminescu, din imboldul unui misticism național și țărănesc, d. Iorga nu putea decât împinge, cu toată violența temperamentului său, spre o literatură rurală, și deci reacționară, care avea să țină și mai mult încătușată evoluția mentalității românești în forme feudale. Dominat de interesul cultural și național, el a confundat lesne „corul“ cu muzica, pirogravura cu pictura, povestirile populare cu literatura adevărată; cerând cărți „pe rândurile inspirate ale cărora să cadă de o potrivă lacrima înaltei, bogatei doamne și a sătencii, cărți smulse de mâni nerăbdătoare până unde răsună graiul acestui neam ¹⁾“, el a lărgit sensul estetic al literaturii pentru a face loc tuturor producțiilor mediocre, cu înlăturarea tocmai a acelei literaturi „infame“, care caracterizează și cinstește epoca de față. Chiar și cu o astfel de concepție culturală, se putea alege mai bine; i-a lipsit însă d-lui Iorga tocmai acel spirit critic ce distingea pe Maiorescu, după cum i-au lipsit, poate, și oamenii. Activitatea *Semănătorului* rămâne, astfel, închisă în cadre pur culturale și naționale; literatura lui, ca mai toată literatura vremii, și, mai ales, ca toată literatura moldovenească, esențial reacționară, a păstrat în ea cu pietate dragostea formelor sociale revolute.

1. N. Iorga, *O luptă lit.* I., p. 11.

6. Acțiunea pur literară a *Semănătorului* a durat, de altfel, puțin, și, ca și orice acțiune idealistă a trecut repede pe terenul politic. Nu intră în intenția noastră de a studia originile, fundamentul și evoluția partidului naționalist. Nu putem, totuși, să nu pomenim că, la început, ideologia acestui partid isvora în întregime din conservatismul rural al lui Eminescu, pe care d. Iorga îl recomanda încă de la întrunirea junimistă de la Teatrul Liric, conservatism bazat pe înfrățirea singurelor clase „reale” ale poporului nostru, a țăranilor și a proprietarilor, cu negațiunea tuturor libertăților democratice, și cu un simț național împins până la misticism, înglobând, oricum, antisemitismul; ceva mai târziu, d. Iorga pare a fi părăsit directiva cugetării reacționare a lui Eminescu, alipindu-se de tradiționalismul evoluționist și democratic al lui Kogălniceanu, recunoscând existența și a altor clase sociale decât a țăranilor, părăsindu-și antisemitismul dar păstrându-și caracterul cultural și sensul național și stăruind în a crede în necesitatea evoluției de la fond la formă.

Douăzeci de ani după mișcarea *Semănătorului*, el va mai continua deci să nu creadă în „Constituții vrăjitoare, ci în conștiința care spontan dă articole în Constituție, chiar când n’au fost scrise vreodată pe hârtie albă... Eu nu cred în abs-

1. N. Iorga, *Doctrina naționalistă*, în *Doctrinile partidelor politice*. Cultura națională.

tracția, care nu va ajunge niciodată să fie element concret, dar cred în puterea elementului concret capabil de a elabora cele mai superioare elemente de abstracție. Eu nu cred în revoluția care dărâamnă înainte de a ști ce creează și cum poate fi primit ceea ce vrea să creeze în realitățile asupra cărora crează, dar cred în evoluția înceată, culturală, care tot ce câștigă asimilează... Acestea sunt deosebiri fundamentale față de orice doctrină liberală din orice țară — nediferențindu-se întru nimic de toți cugetătorii și oamenii politici ce au tratat, în chip atât de neștiințific, revoluția noastră socială și culturală după principiile evoluțiilor naturale.

7. Și prima mișcare a socialismului moldovelesc, după cum a arătat-o d. Ibrăileanu ²⁾, a avut tot un fond „reacționar”. Manifestul intitulat «*Ce vor socialiștii români*» ³⁾ se ocupa de toate clasele sociale afară de proletariat; nu numai că-i constata inexistența dar nici nu i-o doria. Departe de a voi proletarizarea țărănimii, el îi cerea consolidarea. Ura „socialiștilor” ca și a reacționarilor se îndrepta împotriva burgheziei și, deci, a liberalilor, adică tocmai împotriva acelor care, prin desvoltarea capitalismului pregătesc faza ulterioară a socialismului. Un astfel de so-

1. N. Iorga, *Op.cit.* p. 40,

2. G. Ibrăileanu, *Spiritul critic*, p. 193.

3. *Revista Socială*, 1884.

cialism e, în adevăr, *sui generis* ; el reprezintă, în realitate, interesele țărănimii și ale claselor apă-sate. Reacționar, sub raportul economic și so-cial, socialismul moldovenesc a fost, însă, demo-cratic prin revendicări politice.

8. Ca ideologie *poporanismul* își are originea în Rusia; ca aplicare în cadrele vieții româ-nești, el își are punctul de plecare, (cel puțin po-poranismul literar) în articolele d-lui Stere din *Evenimentul literar* din 1906. „Poporanismul, scria d-sa¹⁾, e mai mult un sentiment general, o at-mosferă, cum am zis, intelectuală și emoțională, decât o doctrină și un ideal bine hotărît ; ana-lizându-l putem scoate din el următoarele ele-mente constitutive : *iubirea nemărginită pentru popor* — sub care se înțelege totalitatea concretă a maselor muncitoare și producătoare — *apăra-rea devotată a intereselor lui, lucrarea entu-ziaștă și sinceră spre a-l ridica în înălțimea unui factor social și cultural conștient și neatârnat* ; iar ca substrat teoretic putem arăta ideea : 1) că *poporul numai el singur are dreptate*, că el e veșnic martir, veacuri întregi a muncit și-a vâr-sat sângele său pentru a ridica pe umerele sale întreaga clădire socială și 2) că toate păturile superpuse au, din pricina aceasta, față cu popo-ru, *o datorie atât de mare, că, dacă ar dori*

1. *Evenimentul lit.* art. *Poporanismul*, 15.

sincer să o plătească, n'ar putea, cu toate jertfele, cu tot devotamentul și abnegația lor, să plătească măcar procentele". Circumscriindu-se, în alt articol, la fenomenul literar, el adăuga ¹⁾: „În poporanism se rezumază *minimul* de cereri, pe care-l putem face artiștilor, adică: apreciind tendințele sociale ale vreunei creațiuni artistice, din punct de vedere moral și social, noi ne vom conduce de criteriul poporanist. Și dacă vom găsi că opera artistului respiră ură sau indiferență față de masele poporului, că tendințele lui sunt vrășmașe intereselor și năzuinților muncitorimii, că, departe de a contribui la înălțarea acesteia, creațiunea sa împrăștie desfrâul și putrezăciunea morală — noi — fără să-i contestăm talentul sau geniul, dacă le are, vom declara fără șovăire că această operă e imorală și anti-socială. Poporanismul în literatură are două manifestări principale: 1) el ne face pe noi să iubim poporul și să-l cunoaștem mai bine 2) el contribuie direct la luminarea și la ridicarea poporului prin o literatură adevărat populară”.

Considerat în planul social și cultural, poporanismul e o concepție ce se poate susține fructuos; el a dus la expropriere și la vot universal; plecând însă dela „iubirea nemărginită pentru popor” dela „apărarea devotată a intereselor

1. *Even. lit.*, art. *Poporul în artă și lit.*

lor“ dela „o datorie“, pe care o avem de plătit, el se pune dela sine alături de artă. Cu toată autoritatea datorită organizației sale, poporanismul *Vieții Românești* n'a putut, deci, exercita nici o influență asupra literaturii române; arta nu suportă restricțiuni dictate de sentimente sociale. Și cum în sânul poporanismului n'a fost un om de vasta activitate culturală a d-lui N. Iorga, din suprapunerea celor două noțiuni a culturii și a artei, n'a eșit nici măcar un spor de progres cultural.

9. Ca teorie economică, poporanismul a fost formulat mult mai târziu tot de d. C. Stere și ¹⁾ tot sub influența ideologiei rusești. Altoit pe metoda marxistă, el constituie în fond o reacțiune antimarxistă. Cel puțin sub forma lui originară, marxismul prevăzuse și în agricultură o concentrare a avuțiilor ce avea să ducă la dispariția țaranului; legat de mica lui proprietate, țaranul, ca tendență socială, e un factor reacționar, dușman al proletarului. El nu poate, deci, interesa social-democrația decât în momentul proletarizării sale, prin deslegare de peticul de pământ, adică în momentul când nu mai e țaran și nu mai are instinctul proprietății individuale. Pe când marxismul vede în țaran un dușman,

1. C. Stere, *Social-democratism sau poporanism?* în *Viața Românească*, August 1907—April 1908.

poporanismul, dimpotrivă, vede întrânsul elementul principal al societății viitoare. În Rusia, poporanismul își avea un fundament istoric în *mir*.

Prin existența acestei forme de proprietate comunistă, unii socialiști și-au închipuit că Rusia va avea o evoluție proprie, ajungând dintr'o dată la forma superioară a statului socialist fără să mai treacă prin stadiul capitalismului industrial. Experiența acestui socialism anticipat se numește *bolșevism*; prin rezultatele obținute cercetătorii obiectivi își pot de pe acum da seama de temeinicia prevederilor *narodnicilor*. De cultură și metodă marxistă, d. Stere pleacă tot dela convingerea în posibilitatea României de a avea o evoluție economică proprie; el neagă puțința desvoltării unui capitalism român, mai ales a unui capitalism industrial, și, deci, a unei burghezii în sens apusean și voește să oprească evoluția capitalismului nostru la forma unei mici burghezii; industria se limitează la vechea ei funcție de industrie casnică bună numai pentru a prelungi activitatea țărănească în timpul repaosului rural. Deși cu puncte de contact cu poporanismul rusesc prin credința în posibilitatea ocotirii capitalismului, idea „narodnică“ s'a desvoltat în cadrul ideii socialiste și a avut ca țintă idealul unui stat socialist; poporanismul român

1. St. Zeletin. *Revol. burgheză în România* în *Arhiva*, an. IV, No. 2, p. 191.

și-a pus ca scop numai evitarea burgheziei fără creațiunea unei forme „superioare“ de viață socialistă. El nu numai că a lucrat în cadrele societății de astăzi ci a voit chiar să ne dea îndărăt la o formațiune rurală, medievală, și deci, din punctul de vedere evolutiv, reacționară. Aceasta sub raportul structurii economice, nu însă sub raportul ideologiei politice.

10. Sub acest raport poporanismul e democratic. Prin natura lui hibridă, d. St. Zeletin l'a definit cu dreptate ca pe o altoire a unui regim politic modern pe un regim economic medieval; sus instituțiile democratice ale burgheziei capitaliste; jos viața economică a vechiului regim¹⁾. Dacă în literatură poporanismul n'a dat rezultate apreciabile, în politică acțiunea i-a fost mai fecundă: prin agitațiile lui s'a produs, în sânul partidului liberal și al opiniei publice, acea stare de spirit, care, ajutată și de războiu, a dus la votul universal și la expropriere. Ne mai putându-se apoi desvolta în sânul liberalismului burghez, poporanismul își supraviețuește în „partidul țărănesc“ de astăzi: formula unei democrații politice altoită pe o structură economică medievală trăește încă spre mirarea marxistilor ortodoxi că reacționarul țăran al socialdemocra-

1. St. Zeletin., *Revol. burgheză în Rom.*, în *Arhiva*, an. IV, No. 2, p. 19.

ției poate fi privit ca un factor al democrației sociale. Nu le rămâne decât să o considere ca pe o formulă de tranziție: înainte de a ajunge la capitalismul industrial al apusului, ne e dat să trecem și prin digresiunea „țăranistă“.

11. Prin pana d-lui G. Ibrăileanu, *Viața românească*¹⁾ a primit volumul întâi al *Istoriei civilizației române moderne* printr'o revendicare de prioritate. „Creșterea de la formă la fond“ și, deci, procesul „din sus în jos“ al revoluției noastre, legea „interdependenței materiale și morale a veacului“, adică necesitatea popoarelor mici intrate în orbita de influență a popoarelor apusene de a se desvolta în dependența acelor popoare; lupta în favoarea formelor nouă și, deci, împotriva curentelor reacționare, sunt privite ca o parte integrantă a poporanismului. Noi n'am fi făcut, așa dar, decât să repetăm lucruri spuse de cel puțin cincisprezece ani.

Am putea, firește, să discutăm pe baza datelor, a expresiilor și a nuanțelor; într'o lucrare de sinteză o astfel de polemică nu-și are însă locul. Preferăm, deci, discuția principială. Răspunsul e, de altfel, coprins în paginile de mai sus; rămâne numai să-l subliniem.

Am arătat caracterul hibrid al poporanismu-

1. *Viața românească*, anul XVI, No. 12, p. 460, sqq.

lui : pe o concepție economică și sufletească reacționară, el a altoit o ideologie revoluționară. S'ar putea susține că dualismul compoziției sale a răspuns și mai răspunde încă unei stări de fapt a morfologiei noastre sociale. Obiecția n'are însemnătate. Prin faptul că a încercat să consolideze un moment economic, evident trecător în dezvoltarea noastră, și se încearcă și acum să fixeze o atitudine sufletească, din care nu pot ieși germenii viitoarei noastre civilizații, — din această dublă poziție reiese că poporanismul a putut avea o activitate momentană de relativă utilitate, dar că, în cadrele largi ale evoluției civilizației române, a luat o atitudine potrivnică mersului istoric al formației sociale.

Nu-i tăgăduim, rolul în pregătirea opiniei publice, de pildă, în vederea votului universal ; nu-i tăgăduim, în parte, ideologia sa liberală ; după cum nu-i tăgăduim nici d-lui Ibrăileanu, în deosebi, atitudinea binevoitoare față de revoluția pașoptistă și, deci, față de formele politice dezvoltate sub directa influență a ideologiei apusene. Aceasta este, însă, numai o latură a problemei — și nu cea mai însemnată. Sub aparențele democrației politice, poporanismul a voit un stat închis într'o formulă rurală, stat de mici gospodari chiaburi. Nu vorbim de lipsa de perspectivă a unei astfel de doctrine ci numai de lipsa de consecvență a doctrinarilor ei. D. Ibrăi-

leanu mă învinuește că am luat din *Viața Românească* teoria interdependenței vieții statelor mici intrate în orbita de influență a statelor apusene.

Teoriile circulă; ele nu prezintă vreo importanță decât din momentul în care devin organice. Teoria interdependenței vieții materiale și morale a fost, însă, atât de puțin organică poporanismului, încât el și-a putut închipui posibilitatea unui stat rural în mijlocul unei mari civilizații burgheze. O astfel de concepție reprezintă negația integrală a legii interdependenței — care formează elementul generator al lucrării mele. Pe acest teren esențial, e evident pentru orice spirit obiectiv că drumurile noastre sunt cu totul altele.

În afară de aceasta, și sub raportul logicei, atitudinea poporanismului e cea mai illogică din câte s'au produs în domeniul cugetării politice românești.

Contrastul dintre fond și formă a civilizației noastre e un fenomen recunoscut de toți observatorii sociali. Pentru a-l remedia, partidele au lucrat în chip diferit dar logic: liberalii au voit să ridice fondul la formă prin crearea unui vast aparat circulator corespunzător democrației burgheze importate pe cale ideologică; conservatorii au voit să scoboare formele la fond, îngrădind, deci, libertățile constituționale; numai poporanismul a luat atitudinea combinată și para-

doxală de a desvolta, pe deoparte, cât mai mult formele în sensul civilizației burgheze și, deci, al liberalilor pașoptiști; iar, pe de alta, de a ține pe loc cât mai îndelung fondul, fixându-l în cadrul micii proprietăți rurale, aspect ultim al vechiului conservatism. În loc de a umplea prăpastia deschisă între fond și formă, ce constituie, oarecum, tragedia civilizației noastre, poporanismul a săpat-o și mai adânc, trăgând în două sensuri diferite: în sensul democrației burgheze în materie politică, și al reacționarismului agrar în materie economică.

Dacă în materie socială, prin latura sa politică, poporanismul putea părea unora ca o adevărată democrație, fiindcă cerea votul universal; în materie literară, această confuziune nu mai e îngăduită. Idealul artistic al poporanismului prezintă caracterul celui mai pur reacționarism; el descinde direct din semănătorism cu circumstanța agravantă a unei închipuite obligațiuni morale a scriitorilor față de țărănime. A lega literatura unei țări, în plină revoluție burgheză, de clasa cea mai înapoiată sub raportul civilizației înseamnă a lucra împotriva sensului desvoltării noastre istorice: definiția oricărei reacțiuni. Nu e vorba de dreptul la expresie estetică a sufletului rural; el e legitim și câțiva din cei mai de seamă scriitori români sunt rurali. E vorba numai de ideologia produsă în jurul unei astfel

de literaturi, în care se fixează un ideal artistic de caracter reacționar. Societatea română se desprinde din faza agrară, și, după ce s'a organizat economic, burghezia începe să se organizeze și sufletește.

Când susții că reprezinți o concepție determinată de legea interdependenței vieții morale și materiale a popoarelor apusene, — e o datorie să lucrezi și în literatură în sensul acestei legi, adică a evoluției noastre sociale.

Oricare ar fi, deci, talentul unor scriitori poporaniști, ceiace domină este sensul dezvoltării istorice și nu oamenii. A întoarce spatele orașului pentru a te uita la sat înseamnă a proceda reacționar. Și o carte ca *Istoria civilizației române moderne*, ce se inspiră din legea interdependenței cu toate corolarele ei și vede în burghezie fermentul adevăratei civilizații române, nu se poate întretăia cu poporanismul *Vieții românești*, care, sub aparențele sale revoluționare, a putut părea unora o democrație dar nu și-a putut masca reacționarismul în ochii cercetătorilor științifici. Ca mișcare culturală și politică, poporanismul reprezintă, așa dar, ultima manifestare, din seria destul de lungă a manifestărilor reacționare moldovenești, învăluită într'o ideologie marxistă fără aderență organică.

12. Prin faptul recunoașterii unui proces dela formă la fond în dezvoltarea societății române,

d. St. Zeletin descopere și în C. Dobrogeanu-Gherea o atitudine *reacționară*. Pentru d. Zeletin ¹⁾ orice abatere dela doctrina marxistă înseamnă o astfel de atitudine. Socialismul științific vede, în adevăr, în evoluția socială un proces natural dela fond la formă, dela structura economică spre instituțiile juridico-politice. Recunoașterea unui proces invers dela formă la fond, în care C. Dobrogeanu-Gherea s'a întâlnit atât de integral cu Junimiștii, reprezintă, desigur, o abatere dela doctrina socialismului științific, dar și un contact mai intim cu realitatea noastră socială. Revoluționar prin practicele politice, socialismul este, în fond, evoluționist; el nu admite, deci, formațiuni revoluționare cum e a noastră, ci numai tipul societăților evolutive, formate printr'un proces natural. Am arătat însă în cursul acestor volume și vom arăta mai pe larg în volumul al treilea că, prin natura condițiilor istorice, procesul de formație a societății noastre ca și cel al altor popoare înapoiate este, în chip normal, dela formă la fond; a-l recunoaște, cu junimiștii, cu socialiștii și cu toți observatorii dezinteresați, nu înseamnă a lua o atitudine „reacționară“ ci a pune realitățile sociale deasupra doctrinelor izvorâte din studiul altor societăți.

1. St. Zeletin, *op. cit.* în *Arhiva*, an. IV, No. 2. p. 193.

XVII

1. D. C. Rădulescu-Motru rezumă toate criticile junimiste aduse procesului de formație a civilizației române. 2. Deosebirea dintre cultură și civilizație. 3. Inexistența unei culturi române. 4. La critica junimistă se mai adaugă și critica „politicianismului român”. 5. Obiecțiile ce se pot aduce acestei critice: geniul politic e nota cea mai caracteristică a rasei.

1. Activitatea culturală a d-lui C. Rădulescu-Motru reprezintă critica cea mai organizată a procesului de formație a societății noastre, ridicată la început într'un plan indiscutabil de psihologie culturală, scoborâtă apoi la o polemică discutabilă cu „politicianismul”¹⁾. În ea se cristalizează, deci, pe deoparte, toate obiecțiile ce s'au adus de jumătate de veac inadaptării fondului sufletesc al poporului nostru la mecanismul noii sale vieți sociale, iar, pe de alta, se determină cauza acestei rupei de echilibru. Rămâne să urmărim amândouă seriile de observații, pentru a le preciza valoarea inegală.

2. Punctul de plecare al d-lui C. Rădulescu-

¹ C. Rădulescu-Motru, *Cultura Română și Politicianismul*.

Motru e pur cultural. Un popor nu-și justifică dreptul la existență independentă decât prin elaborarea unei culturi, ori cât de restrânsă ca multiplicitate de manifestări, dar proprie și, deci, diferențiată. Cultura e finalitatea tuturor societăților; ieșind din cadrul fenomenelor elementare ale vieții organice, numai cu ajutorul ei faptele omenești pot trece în domeniul istoriei; cimentând între membrii unei societăți raporturi de solidaritate și între diferitele generații raporturi de continuitate, ea constituie singura temelie a vieții sociale; însumând într'însa credințe religioase, valori morale, limbă, expresie artistică, instituții comune, ea încheagă un tot de bunuri sufletești ce transformă o aglomerare de indivizi într'un organism unitar. Nu e deci o operă individuală, ci colectivă; nu e produsul unei singure generații ci al unei succesiuni de generații; urzită din trecut, nu are, totuși, decât valoarea actualității sale. De nu-s actuale în sufletul celor ce constituie societatea, Academii, Universități rămân simple simulacre. Rea itatea culturii nu se exprimă prin forme exterioare ci prin bunuri sufletești, prin deprinderi intelectuale și morale, devenite forțe active. După cum conștiința individuală n'are un substrat substanțial și, ne existând independent de actele ce se petrec în ea, nu reprezintă de cât suma acestor acte, — tot așa și conștiința socială constă, prin urmare, din totalitatea valorilor psihice ce se află în ea în chip

efectiv. Unitatea de conștiință este indispensabilă dezvoltării sufletești a unui individ, de oarece numai din ea se poate desface funcțiunea percepției, prin care individul se ridică la manifestările mai înalte ale inteligenței; tot atât de indispensabilă este și unei societăți unitatea conștiinței sale. O societate nu se poate dezvolta de cât prin consensul indivizilor asupra valorilor și obligațiilor: — cimentul solidarității și continuității sociale; numai unitatea de cultură face cu putință unitatea de direcție a vieții colective. Cultura înseamnă însă cu totul altceva de cât civilizația; pe când ea reprezintă suma deprinderilor morale și intelectuale ale unui popor întreg și trebuie judecată în totalitate, civilizația se oprește la o pătură superficială a națiunii și se reduce la o serie de forme lipsite de realitatea sufletească. Elaboratie seculară a individualității unui popor, cultura nu se împrumută; îndeplinind condițiile traficului, civilizația, dimpotrivă, vine cu cele dintâi șine de drum de fier.

3. Plecând de la o concepție a culturii atât de integrală, se pot ușor prevedea rezultatele aplicării ei la realitățile noastre sociale și sufletești. N'avem o cultură proprie ci numai o civilizație împrumutată; n'avem o însumare de valori morale ci numai echivalentul lor formal; nu cunoaștem nici postulatul identității noționale, condiție esențială pentru dezvoltarea armonică a societății.

Tendința oricărei culturi stă în a preface în activitate automată deprinderile câștigate printr'o lungă activitate conștientă ; numai atunci activitățile individuale, ori care ar fi ele, concurg la cooperatie socială. După cum nu satisfacem postulatul identității noționale, nu cunoaștem nici cooperatia socială pe baza deprinderilor comune. Noțiunile de morală individuală și, mai ales, socială se schimbă după oportunitate și după om ; instituțiile noastre sociale și culturale sunt numai simulacre în dosul cărora se află lungi deprinderi transformate în activitate inconștientă.

4. Intreagă și la d. C. Rădulescu-Motru, vechea atitudine critică a „Junimii“ față de revoluția socială își câștigă doar o bază de filozofie culturală de proveniență germană mai nouă. Cauza inițială a devierii evoluției naturale e tot acțiunea ideologiei oamenilor de la 1848 ; ea s'a accentuat însă și mai mult prin perturbarea produsă de ivirea „politicianismului“ în organismul vieții noastre politice. „Din momentul ce politicianismul se ivește în viața politică a unui popor tânăr, scrie d. C. Rădulescu-Motru, din acel moment rezistența acestuia e sfârșită. Fortăreața statului tânăr se predă de bună voe. Politicianul care o apără îi deschide el singur porțile intrării. Căci politicianul este dușmanul născut al zidurilor chinezești. El este gata, pentru a asigura interesul său personal, să facă concesii de orice natură în

domeniul afacerilor publice. El este tipul omului care câștigă fără muncă și care îndeamnă și pe alții să urască munca cinstită. Politicianul este purtătorul spoelii de civilizație, și, prin aceasta, disolvantul cel mai puternic pentru unitatea vieții naționale a popoarelor tinere“. Vițiile civilizației noastre vin, așadar, după părerea d-lui C. Rădulescu-Motru, din amestecul politicianismului în jocul mecanismului vieții sociale. Politicianismului național îi datorăm constituția liberală, pe care, de fapt, ne-a dat-o un parlament conservator; tot lui îi datorăm și imensa rețea de instituții economice, din care, prin acordare de privilegii, au isvorât mai mult beneficii personale. Avantagiile protecționismului nu se revarsă asupra cetățenilor, ci asupra capitaliștilor și a politicienilor. Circulația banului a crescut; sporul de bogăție n'a venit însă pe calea producției naturale, ci pe calea de împrumut, odată cu celelalte forme ale civilizației apusene. Supravalorificarea este, așa dar, numai aparentă; generațiile viitoare vor plăti, scump sarcina aruncată în spatele lor de o generație ce a purces grăbit la surparea sentimentului de rasă, de clase sociale, la nimicirea marelui proprietăți, adevărata forță de coeziune a vechei noastre organizații sociale, lăsându-ne în prada unui capitalism fără suflet și fără naționalitate.

5. Dacă unii scriitori au văzut în Costache

Negruzzi pe cel dintâi „junimist“, — d. C. Rădulescu-Motru e, cu siguranță, până acum, ultimul. Junimismul constă în afirmarea unui principiu abstract și intrasigent, de o remarcabilă valoare ideală, dar fără contingente cu realitatea ; el reprezintă o împotrivire anticipată sensului evident al desvoltării istorice și negațiunea unor fapte sociale, care, nu numai că s'au petrecut sub ochii noștri, dar au și intrat în domeniul faptelor definitive. Prefacerea vechiului regim agrar în noul regim al burgheziei e un fenomen, pe care știința nu-l poate de cât constata ; aprecierea lui intră în categoria discuțiilor sentimentale sau de ordin politic și inutil polemic.

În loc de a explica sociologic, junimismul condamnă principial ; deși venită de la oameni eminenți, acțiunea lui n'a putut avea, deci, nici o influență asupra mersului fatal al evenimentelor. Nu formăm o cultură ci o civilizație, afirmă el. Faptul este exact : răspunderea lui nu poate fi, însă, aruncată asupra unei singure generații. Cultura, după însăși definiția d-lui C. Rădulescu-Motru, reprezintă acumularea unor deprinderi seculare. De absența acestei acumulări nu poate fi, învinuit „politicianismul“ ci însăși evoluția istorică a poporului român. Lipsa de prevedere în orice domeniu sau lipsa identității noționale, pentru a nu aminti de cât atât, nu pot fi roadele politiceii unei singure generații ci, răsărind din adâncul

vicisitudinilor istorice, apar ca un ultim efect al celor câteva veacuri de deviere a poporului nostru de la drumul evoluției firești. Un singur exemplu. Pe lângă atâtea variațiuni ale conceptelor morale, războiul de întregire ne-a pus în evidență și lipsa identității noțiunii datoriei către patrie. Fără mobile interesate, ci numai din convingere, au existat oameni politici care, în mijlocul războiului, și-au crezut îngăduit a avea o acțiune potrivnică acțiunii țării, colaborând, chiar și sub forma principială, cu inamicul. Pricina unei astfel de pervertiri a sensului etic al patriotismului, nu poate cădea asupra epocii noastre, care ne-a dat un stat unitar și a consolidat, după puteri, idea de patrie, ci asupra celor trei veacuri de alterare orientală a sufletului național și de disociere a sentimentului patriotic prin prisma interesului de clasă și a ocrotirii străine.

Cauzele insuficienței noastre culturale sunt, prin urmare, mult mai îndepărtate. În zadar se încearcă d. C. Rădulescu-Motru să ne dovedească posibilitatea unei culturi naționale prin simpla elaborare organică a poporului român. „În viața lui artistică, scrie d-sa, era naivitate, dar nu grotescul; în viața sa morală, simplitatea, dar nu totala pervertire a caracterului; în viața sa intelectuală limitarea dar nu minciuna. Deprinderile sale din trecut erau deprinderile ieșite în mod natural din viața unui popor pastoral și de mică agricultură;

obișnuit să conteze mai mult pe dărnicia naturii de cât pe disciplina muncii; restrâns în obiceiurile micului grup de familie; stângaci, deși cu simțul răspunderii în actele vieții publice. Cu aceste modeste deprinderi, totuși, ce popor rășboinic; ce popor patriot! Activitatea sa de pe toate terenurile era cârmuită de motive modeste, dar, în schimb, din motive ieșite din propriul său fond sufletesc. Cultura lui era mică, foarte mică, dar era o prelungire a propriei sale ființe, iar nu caricatura unui gigant“. De se referă la cele trei veacuri de răsturnare a evoluției firești a poporului nostru, tabloul e desmințit în fiecare linie de realitatea istorică; de se referă însă la epoca primilor noștri voievozi, el devine tot atât de hipotetic ca și idilica viziune a sociologiei rousseau-iste ce-i trezia lui Voltaire pofta de a umbla în patru labe. Adevărul e că nu se putea crea o Românie modernă pe bazele unei tradițiuni culturale înapoiate și pervertite de la sensul idealității sale. Afirmția că „ultima generație formată la școala culturii strămoșești este cea care realizează în 1859 actul eroic al Unirii; cu dispariția acestei generații se taie și firul de continuitate al culturii române“—nu reprezintă, deci, adevărata formulă a desvoltării poporului român. Evoluția lui firească a fost abătută din drumul ei cu veacuri înainte, prin schimbarea mediului de formație a civilizației noastre; abia revoluția de la 1848 ne-a pus pe calea progresului natu-

ral în sensul datelor rasei. Că firul lui nu se mai putea înoda cu epoca voevodală, e un fapt istoric neîndoios. Desvoltarea popoarelor înapoiate, intrate brusc în sfera de influență a altor popoare mai civilizate, urmează alte legi de cât cele ale evoluției obișnuite; civilizația noastră a luat, deci, fatal, drumul unui proces de formație revoluționară. Prin defectele lui, politicianismul, în care d. Rădulescu-Motru vede caracteristica vieții noastre moderne, supraviețuește relelor deprinderi ale epocii istorice; n'au trecut nici trei sferturi de veac de când Mihai Sturdza vindea de la cel din urmă post de diac până la cârja mitropolitană, și de când iscălitura domnească nu se punea pe sentințele divanului de cât după scrupuloasa cântărire a pungei de bani strecurate de împricinat, pe sub masă, în lacoma mână vovodală; prin calități, el este însă fermentul vremilor noi, care din cinci trunchiuri de țară, a alcătuit, în mai puțin de un veac, un organism viu, și ne-a tras cadrul necesar formării unei culturi românești, integrale și în sensul rasei, prin crearea unor valori sufletești, pe care trecutul ni le-a refuzat.

Privit în linia lui generală, și nu de aproape, „politicianismul“ reprezintă, deci, trăsătura cea mai caracteristică a geniului rasei noastre, singura care, depășind cursul lent al

celelalte facultăți sufletești, ne-a stabilit de pe acum largi fruntarii, înăuntrul cărora rămâne să se desvolte evolutiv virtuțile bucolice cântate de tradiționalismul reacționar.

XVIII

1. Inexistența unui curent cultural revoluționar. 2. Literatura este dela sine o forță reacționară. 3. Limitări în problema tradiționalismului literaturii române ; deosebirea între fond și formă. 4. Prima formă a atitudinii critice : satira socială. 5. Satira socială a lui Alecsandri. 6. Satira socială a lui Caragiale.

1. In domeniul ideologiei culturale ne-am fi putut aștepta și la curente, dacă nu revoluționare, cel puțin înțelegătoare față de procesul formației civilizației române. Omul capabil de speculație intelectuală putându-se ridica deasupra imperativului rasei, problema criticismului cultural nu se rezolvă numai prin elementul rasei sau al clasei de origine, ci, în afară de personalitate, și prin mediul de formație intelectuală. După cum generația pașoptistă se formase în mediul ideologiei revoluționare franceze, tot așa și generația critică de mai târziu (începând dela Kogălniceanu și trecând la P. P. Carp, T. Maiorescu, Eminescu, și cei mai mulți membri ai *Junimii*, N. Iorga, C. Rădulescu-Motru), s'a format în mediul evolucionismului german ; cu iluzia unui punct de ple-

care strict științific, toți acești cugetători au avut o atitudine neștiințifică față de fenomene sociale care, prin faptul existenței lor, trebuiau explicate și nu condamnate principial. Printre atâtea curente reacționare, istoricului cultural nu-i rămâne decât să înregistreze inexistența unui curent cultural de caracter revoluționar. Fenomenele sociale s'au desfășurat astfel singure, fără lumina unei ideologii proprii.

2. Literatura română trebuie însă studiată nu numai din punctul de vedere doctrinar al curențelor ideologice ci și din punctul de vedere al creației artistice. Expresie a sufletului colectiv în latura lui cea mai intimă și mai permanentă, și sub forma aceasta literatura nu putea reprezenta decât o forță reacționară. Pe când formele sociale se prefac revoluționar, sufletele se transformă evolutiv. De aici, lipsa de sincronizare a celor două procese de formațiune și caracterul de inadaptare a fondului la formă, asupra căruia a insistat vechea critică culturală.

3. Constatând tradiționalismul literaturii române, nu înseamnă că, sub acest raport, n'am fi fost în sfera de influență a apusului. Contactul cu civilizația apuseană a fost integral; rezultatele lui manifestându-se în toate domeniile vieții publice și culturale, literatura nu putea scăpa acestei penetrații. Ne făcând distincția necesară

dintre fond și formă, unii critici au văzut chiar în literatura română o anexă a literaturii franceze. În realitate, însă, literatura unui popor izvorăște din natura specifică a sensibilității sale; el constituie un capitol de psihologie etnică. În cadrele ei largi, și de altfel destul de elastice, se poate vorbi și de o omogeneitate și de o continuitate sufletească. Admiterea unei continuități și, deci, a unei relative unități psihologice implică și admiterea unui tradiționalism, a cărui valoare se mărginește, însă, numai la fond și chiar înăuntrul lui se limitează la câteva principii elementare, izolate pe cale empirică; prefăcut într-o doctrină ce vrea să dicteze normele vieții sociale și culturale, el devine un instrument eronat și tiranic, Forma nu este o expresia pură a fondului; în creațiunea ei intervin și agenți exteriori; evoluția poporului român, de pildă, a fost determinată nu numai de fondul psihic ci și de condiții istorice care, timp de veacuri, l'au abătut delă o creștere normală; de factorii economici, sub influența cărora am intrat, mai ales, din a doua jumătate a veacului trecut; de concepții ideologice ce s'au propagat pe cale de contagiune tuturor popoarelor moderne legate printr'o viață interdependentă. Acești factori externi tind la uniformizarea condițiilor vieții europene și, deci, la o aproximativă nivelare psihică; oricum, acțiunea lor nu poate fi nesocotită în evoluția nici unui popor, iar în evoluția popoarelor tinere, de

formație revoluționară, întrece deocamdată factorul tradițional.

Revenind la literatură, stăm, așadar, tot pe baza distincțiunii dintre fond și formă. Elementul etnic se diferențiază mai lesne în artă decât în manifestările vieții sociale; putem vorbi de o literatură română cu anumite caractere specifice, nu se poate însă vorbi și de formele specifice ale vieții noastre sociale. Cu excepția esențială a fondului rasei, literatura română a intrat, sub raportul expresiei, în dependența literaturilor apusene. În acest sens, nu este manifestare de artă occidentală care să nu fi avut repercuțiuni și la noi. Aici ca și în celelalte laturi ale vieții sociale, e semnificativ, în deosebi, caracterul de contemporaneitate. Credința în refacerea evoluțiilor e numai o iluzie a criticilor evoluționiști; intrat în interdependența vieții moderne, nici un popor n'a refăcut, în realitate, evoluția celorlalte popoare ci s'a pus, dintr'odată, în planul actualității. Fenomenul e evident și în literatură; ritmul mișcărilor noastre literare se înscrie, imitativ, în ritmul mișcărilor apusene. Nerefăcând fazele literaturii franceze, înainte de a fi avut un clasicism, am avut deci un romantism românesc. Aceste forme se rezumă însă la atitudini în fața naturii și, în deosebi, la anumite procedee tehnice; ele constituie școlile sau numai modele li-

terare simultane în lăuntrul tuturor literaturilor europene.

Sub ele s'a menținut, totuși, fondul etnic și spiritul tradițional legat de vechile forme de gândire și neîncredător față de noul aspect al civilizației noastre burgheze.

4. În orice operă de artă se ascunde, involuntar, și o atitudine față de viața socială. În genere infuză și îndărătul creațiunii relativ obiective, ea pășește uneori în primul plan, răsplat, voluntar; opera devine, reflexul literar al unei conștiințe critice. Sub această formă directă, atitudinea scriitorului e mai ușor de precizat.

O societate dislocată din vechea sa așezare și aruncată pe povârnișul prefăcerilor vertiginoase, este fatal dezarmonică; oamenii sunt svârliți în situații nepotrivite; între formă și fond se sapă un contrast din care literatura își scoate elemente prețioase de observație. Satira socială înflorește tocmai în aceste epoci de neadaptare; epoci de tranziție, în care o lume veche a murit înainte de a se fi consolidat lumea nouă...

Prin invaziunea grăbită a ideologiei apusene în suflete cu totul nepregătite, prin răsturnarea bruscă a formelor și valorilor sociale, prin schimbarea condițiilor de viață morală și materială, s'a produs și la noi adâncă perturbare a epocilor de tranziție: pe un fond orientul s'a altoit o civilizație occidentală, din acest amestec a ieșit

o civilizație hibridă, pe care criticii și istoricii culturali au condamnat-o, iar satiricii au biciuit-o și au fixat-o, uneori, în lapidare scheme caricaturale. Intr'o istorie a civilizației române moderne li se cuvine o sumară amintire.

5. Intors dela Paris, Vasile Alecsandri putea părea un „bonjourist“ și un „om nou“ într'o epocă, în care Kogălniceanu era capul revoluției; și pe uuul și pe celalt, îi înfrâna însă nu numai clasa socială din care se ridicase ci, mai ales, temperamentul moldovenesc.

Cunoaștem ideologia tradiționalistă a lui Kogălniceanu¹); ne rămâne să precizăm atitudinea socială a lui Alecsandri. Ca om nou, el își începuse activitatea prin combaterea regimului regulamentar al „ruginiților“ și al „simandicoșilor“. „Las'că nu se mai *catadicsesc* să ne sărute mâna ca mai 'nainte, declară Postelnicul Taki Lunătescu din *Iașii în Carnaval*; apoi îi auzi că-ți stropșesc urechile cu vorbe de pe ceea lume, cu *opiniea publică*, Auzi? *opiniea publică*! par'că eu am trebuință de dânsa, când moșii și strămoșii mei au trăit foarte bine, făr'a ști ce soiu de mâncare 'i ea... Ah! soro, în rele vremi am ajuns! Numai Dumnezeu să-și aibă milă de noi, că toate merg pe dos!“ Atitudinea n'avea să dureze

1. E. Lovinescu, *Ist. civ. rom. mod.*, I. p. 87 sqq.

2. V. Alecsandri, *Teatru*, ed. Minerva, v. III, p. 39.

insă; după biruința liberalismului apusean și introducerea formelor noi sociale, primejdia nu mai venia dela „ruginiți“ ci dela excesele liberalismului; oamenii vechi s'au șters, deci, în poezia trecutului; cei noi au intrat în lumina crudă a realității. Un astfel de „om nou“ era subprefectul Tache Răsvrătescu din *Rusalii*, care striga țăranilor din satul lui Cremene: „Oameni buni, ați fost lipsiți de toate, și de libertate și de inviolabilitate și de drepturi cetățenești și de drepturi comunale și de] drepturi civile și de drepturi politice și de sufragiul universal. Dar, în fine, a unsprezecea oară a sunat pentru voi. Cel proletar va scăpa de proletariat, cel mic se va face mare, și vice-versa, cel mare se va face mic, cel slab va fi puternic, și cel putinte neputinte“. Un om nou era și candidatul de deputație Clevetici, ce declara alegătorilor săi: „Vreau sufragiul universal pentru ca toată țara să se prefacă într'o urnă electorală... Vreau libertate absolută! Să nu mai atârne servitorii de stăpân, copiii de părinți, soldații de șefi... Vreau egalitate perfectă... Să nu mai fie săraci și bogați, mici și mari, slabi și grași, proști și cu cap, oameni și vite... Vreau să imitez în țara mea toate fazele revoluției franceze, căci numai prin turburare o națiune se civilizează. Vreau să împart moșiile proprietarilor. Vreau libertatea cea mai nemărginită a presei!“

Ajuns deputat, el va apăra cu energie: „libertatea, egalitatea, dreptatea, fraternitatea, inviola-

bilitatea, inamovibilitatea, autonomia, convențiunea, drepturile naționale, garda națională, partidul național și celelalte...“ Om nou era și Tribunescu din *Sgârcitul risipitor* care, și el, apăra: «dreptatea, libertatea, egalitatea, inviolabilitatea, drepturile naționale, independența, gloria națională, sufragiul național“... Nici nu se împlinise, deci, douăzeci de ani de la revoluție și cuvintele de „dreptate și frăție“ devenise un obiect de glumă pentru „revoluționarii“ tradiționaliști ca Alecsandri; chiar și cuvântul „național“ atât de nou se pregătia, încă dela 1866, să urce calvarul ironiei sângeroase a lui Caragiale. Scriitorii generației eroice se uneau astfel cu cei ai generației critice pentru a condamna, în caricatura lui, procesul de formație a noii civilizații române.

6. Ceiace la Alecsandri se masca sub o intenție moralizatoare, trecând în primul plan, la Caragiale a devenit unicul obiect al creației artistice. Pe când Alecsandri era un pașoptist raliat târziu la junimism, Caragiale a reprezentat expresia cea mai pură a junimismului. La Eminescu ura prezentului se unia cu dragostea romantică a trecutului și cu misticismul național și țărănesc strein junimismului. Nimic nu-l lega, dimpotrivă, pe Caragiale de trecut; el, nu se simția solidar cu pârcalabii și nici nu se prosterna în fața vornicilor epopeei voivodale; nimic nu-l lega, de asemenea, nici de țărănime: în desvoltarea li-

teraturii noastre mai mult rurale, el aducea chiar, o adevărată soluție de continuitate. Caractere pur junimiste: o inteligență critică, ură față de noua burghezie în proces de formație, fără rădăcini însă în humus-ul etnic al poporului român. El nu reprezintă un interes de clasă, ci un puternic spirit de observație îndreptat asupra propriului său mediu de origine și de formație; nu era nici un romantic al trecutului, nici un vizionar al viitorului, ci un realist.

Contrastul dintre formă și fond de la baza junismului cultural și politic este și piatra unghiulară a întregii lui opere. N'o mai caracterizăm: ieșind din domeniul criticei speciale, ea a intrat de pe acum în domeniul conștiinței publice. Observația lui Caragiale se fixează pe această unică axă a contrastului; de pe obrazul burgheziei biruitoare smulge masca apuseană pentru a-i arăta sufletul oriental.

Judecată în sensul ei istoric, și nu estetic, opera lui Caragiale este expresia cea mai violentă a reacțiunii, expresie cu atât mai viguroasă cu cât e mai lipsită de romantism istoric sau social. Înainte de a avea o literatură burgheză, i-a fost dat literaturii române să aibe un astfel de talent antiburghez, nu prin origine sau ideologie, ci prin imperativul spiritului satiric ce i-a impus condițiile manifestării: inadaptarea fon-

dului la formă, a oamenilor, a vieții politice mai ales, a întregii civilizații embrionare românești, a format, deci, obiectivul acestei observații corozive.

Era, desigur, dreptul scriitorului de a desprinde din procesul epocii sale de tranziție galeria Brânzovenestilor, a Farfurizilor, a Tipăteștilor, a Dandanachilor, a lui Titircă inimă rea, a lui Rică Venturiano, a Ipingeștilor, a Cațavenicilor, a Bibicilor și a Mișelor ploeștence, a tuturor sufletelor dezarmonice, în care ideile și umanitatea chiar, oglindindu-se, se deformează, iar viața se depoetizează și se strâmbă. Privită din punctul de vedere sociologic, opera lui Caragiale a mers, însă, împotriva sensului istoric al formației civilizației noastre; este, deci, un document autentic, fatal tuturor epocilor de tranziție, dar un document parțial și minor: e reacționară, nu prin afirmația altei concepții de viață socială, ci prin negația prezentului și, mai ales, a germinilor viitorului.

Abia trecuse un sfert de veac de la generozitatea generației pașoptiste, și strâmbătura amară a lui Caragiale a ridiculizat cele mai nobile câștiguri ale timpurilor noi: „poporul suveran“ al lui Brătianu și Bălcescu s'a rostogolit în regimul „curat constituțional“ al lui Pristandă; „votul universal“ al lui Rosetti a devenit „sufragiul universal, singura

cale a veritabilului progres“ al lui Rică; „na-
țiunea“ fraților Golești a devenit „nația“ lui
Caragiale, — supremă sterilizare a unei nobile
noțiuni, de care generații întregi aveau apoi a
se rușina...

XIX

1. Procesul disolvării marii proprietăți s'a reflectat și în literatură. 2. *Ciocoii vechi și noi* ai lui Filimon. 3. *Tănase Scatiu*. 4. Duiliu Zamfirescu teoretician literar al boerimii. 5. Idealizarea boerilor în proces de dispariție; literatura moldovenească. 6. Idealizarea trecutului.

1. Prefacerile veacului XIX nu s'au înfăptuit numai în ordinea politică; mai lent, ele au început mai dinainte și se continuă și sub ochii noștri și în ordinea economică. Pe ruinile mării proprietăți rurale, ale boerilor latifundiari, storși de camătă, s'a ridicat cu energii plebeie o clasă nouă de îmbogățiți. Literatura română n'a studiat atât fenomenul înlocuirii unui regim prin altul; originile burgheziei române, sub raportul averii mobiliare, nu și-a avut încă nici istoricul, nici detractorul. Înainte de a fi expropriat și complet distrus ca forță socială, „boerul“ a fost scos din pământul strămoșilor săi de arendașul său de vechilul său. Incapacitatea de a-și mai cultiva singur moșia sub regimul proprietății burgheze ce desfăcuse vechile legături feudale și, ca un corolar necesar, camăta, au produs ruina

boerimii înainte de organizarea burgheziei ; comun pretutindeni, fenomenul s'a întâmplat și la noi. Locul boerului autocton nu l'a luat, deocamdată, orășeanul, ci, mai ales, vechilul, adică tot un element rural care, însă, și prin lipsă de tradiție și prin energie nouă, aveau să devină mai lesne auxiliarul burgheziei. Procesul acestei substituiri a lăsat urme literare.

2. Scriind în a doua jumătate a veacului trecut, Niculae Filimon și-a așezat însă prima parte a *Ciocoilor* la începutul lui, când nu putea fi vorba nici de o acțiune a ideologiei apusene nici de vreo revoluție burgheză. Prăbușirea postelnicului Andronache Tuzluc este, totuș, opera unui om de casă, ce reprezintă cu siguranță simbolul noiei clase a ciocoilor ; ea se desăvârșește cu ajutorul cametei lui Costache Chioru, în care putem distinge un rudiment al capitalismului. Catastrofa bătrânului Tuzluc nu-i, de altfel, idealizată ; postelnicul e fanariot și, apoi, atitudinea romantică față de vechea clasă boerească în descompunere nu devenise una din formele caracteristice ale ideologiei noastre literare. Filimon era un satiric : Tuzluc se prăbușește, deci, fără înduioșare. Nu clasa ce dispărea făcea însă obiectul satirei lui Filimon, ci clasa ciocoilor ce se ridica, reprezentată prin Dinu, fiul lui Treti Logofăt Ghinea Păturică, ot Bucov sud Saac.

Dela paza ciubucului postelnicului, el trece la

paza iubitei lui ; din ochi se înțelege cu Chera Duduca pentru a-și ruina stăpânul ; în tovărășie intră și Chir Costea Chiorul, cămătarul evreu ascuns sub nume grecesc. Dinu fură din administrația moșiilor, din hrana vitelor, din leafa țiganilor, din întreținerea casei ; Chera Duduca cere juvaeruri, pe care le vinde apoi ; Costache Chiorul dă bani cu dobândă înzecită. Moșiile sboară câte una ; boerul e sărăcit. Sfârșitul romanului e indiferent. Biruitorul, flagelat însă prin atâtea amănunte ale unei carieri ce nu cunoaște umilință, este ciocoiul național. Filimon nu l'a mai continuat, cum îl anunțase ; în „ciocoi noi“ ne-ar fi dat, de sigur, formula evoluată a procesului de substituire a unei clase sociale prin alta.

3. Duiliu Zamfirescu a întregit opera părăsită a lui Filimon. Tănase Scatiu nu-și mai începe cariera dela ciubucul boerului : între dânsul și Dinu Păturică s'au scurs 50 de ani de evoluție. De nu mai e „slujnicar“ e totuș vechil, răbdător și el, fără milă față de cei mici, asupritor al țăranilor, lacom la avutul și munca altuia. Din vechil devine apoi arendaș ; însurându-se cu fata boerului, ajunge, în sfârșit, proprietar, om cu trecere în județ, despoiitor al țăranimii, dar bine văzut de prefect și de guvern, în curând deputat și, poate, în a doua generație, ministru : iată democrația, pe care a scos'o la suprafață liberalismul burghez. Și pentruca să fie și mai evident contras-

tu între cele două clase sociale, boerul Murguleț își duce tristețile lui bătrâneți la ginere-său. E bolnav și nu se poate mișca; în suflet îi clocoțeste însă mânia împotriva lui Tanase și dorința de a se întoarce la Ciulniței lui de odinioară, pe care îi ținea acum cu deasila Scatiu. Reușind să scape de sub supravegherea ginere-său, patru cai îl duc la moșie, unde țărani îl primesc ca pe adevăratul lor stăpân. Din urmă, sosind vijelios și Tanase, îl ia pe sus pentru a-l duce la oraș. Țărani se împotrivesc; Scatiu trage cu pușca; se produce o învălmășeală, în care arendașul e ucis și călcat în picioare. Romanul se sfârșește, astfel, cu zdrobirea simbolică a ciocoiului și cu apoteoza blândului boer olog, iubit de țărani, ce se înstăpânește din nou pe pământul strămoșilor: e singura satisfacție, pe care o putea oferi literatura noastră acestei clase desposedate.

4. Dacă literatura română privește cu ură și vervă satirică pe parvenit, fie el ciocoiul lui Filimon, vechilul lui Duiliu Zamfirescu sau „îmbogățitul de războiu“ al vremii noastre, fără a ține seamă și de meritele lui pozitive, ea are însă o deosebită simpatie pentru boerimea în proces de disolvare. Alături de literatura „ruinilor“ avem și o literatură, cu deosebire moldovenească, a vechii boerimi. Unii scriitori au rămas la aspectul sentimental al regretului față de dispariția acestei lumi; alții s'au ridicat până la o

ideologie conștientă și organizată. Duiliu Zamfirescu ne-a dat-o și sub forma teoretică și sub forma creațiunii artistice în ciclul Comăneștenilor. Datorim, susținea el, întregul progres boerimii, pe care o găsim amestecată în toate momentele mari istorice. Boeri au fost autorii constituției „cărvunarilor“ din 1822, boerii au fost conjurații lui Leonte Radu, și, în parte, revoluționarii de la 1848 ca și făuritorii Unirii; boeri au fost frații Golești, Kogălniceanu, Vasile Alecsandri, C. Negri, Alecu Russo. Negreșit că mulți din ei au fost boeri, — dar boerii constituiau, mai ales în Moldova, singura clasă în sânul căreia se putea desvolta oareșicare activitate politică. În mijlocul acestei boerimi s'a petrecut în bună parte procesul de formație a conștiinții politice, dictat fie de interesul de interclasă boerească (în sens mai democratic în constituția „cărvunarilor“ sau în conjurația lui Leonte Radu; în sens reacționar în *Regulamentul organic*) fie, la unii din ei, de ideologia integrală a revoluției franceze. Dar după cum din sânul ei, mai ales după organizarea unei clase de mijloc, s'au ridicat și cei mai înverșunați dușmani ai transformărilor sociale; volumul de față s'a ocupat tocmai cu rezistența, pe toate terenurile, a acestei clase în descompunere. Plecând de la afirmarea rolului social al vechii boerimi, Zamfirescu a tras concluzia că rasa celor ce au desrobit pe țigani înaintea desrobirii lor legale, a celor ce au întemeiat școli lancasteriene

pe la sate, ca Dinicu Golescu, a celor ce s'au jertfit cu dezinteresare pentru țară, ca generosul Costache Negri, nu putea să fi rămas fără urmași. În ciclul Comăneștenilor, el s'a făcut, deci, istoriograful acestei boerimi care, de n'a mai avut prilejul faptelor mari, a păstrat însușirile distinctive ale clasei ei în viața de toate zilele. Întreprinderea e naturală, cu acel adaos că boerii lui Zamfirescu nu mai sunt o clasă și o forță socială ci sunt simpli individualități, în care a supraviețuit și valoarea etică a strămoșilor.

5. Dacă Zamfirescu a fost teoreticianul aristocrației morale a descendenții boerești și s'a ridicat chiar până la o ideologie de clasă, cei mai mulți scriitori s'au făcut lăutarii vechei boerimi fără nici o ideologie, ci din sentimentalismul pe care-l inspiră lucrurile ce pier. Em. Gârleanu și Mihail Sadoveanu, pentru Moldova, și d. I. Al. Brătescu-Voinești, pentru Muntenia, sunt, cu deosebire, poeții acestei lumi în descompunere; poeți, pentru că au pornit din nevoia idealizării trecutului și nu din considerații sociale sau din simpla observație a realității. Ne văzând valorile noi ce se înălțau și se impuneau, au plâns pe ruinile societății dispărute. D. Brătescu-Voinești, mai ales, și-a datorit succesul, pe deoparte, zugrăvirii inadapabilului modern, pe de alta, schițării acestui tip de boer de rasă, cu distincțiuni sufletești, discret dar neînarmat față de materialismul lumii

noui, în care se simția străin, izolat în obiceiuri patriarhale, în dragoste de flori sau de genealogie, blândă fantomă a trecutului. La scriitorii moldoveni nici nu mai e vorba de distincțiuni sufletești nepotrivite cu materialismul vieții moderne. Cercetătorii viitorului vor găsi în opera lor, conservată ca într'un bloc de chihlimbar, o colecție întreagă de „cuconi“ Gheorghieși, Andrieși, sau Grigorași și de „cucoane“, cu tabieturi provinciale, ce și pierd vremea împușcând ciorile din copaci, sorbind nenumărate cafele, și povestind istorii de demult, — o lume de o rară simplitate sufletească, vreascurile unei păduri defrișate.

Nu știm care va fi valoarea documentară a acestei literaturi. Subliniem numai, ca un principiu de negație socială, idealizarea consecventă a lipsei de viață cerebrală și, mai ales, de activitate practică. Incadrându-se, de altfel, în contemplativitatea și pasivitatea rasei moldovenești, nu-i putem refuza, totuși, o semnificare etnică; cât despre valoarea ei estetică, — ea nu intră în cadrele studiului nostru sociologic.

6. Idealizarea boerului inutil, inadaptabil, deși cu distincțiuni sufletești uneori, iar alteori cu obiceiuri inactuale, cu lipsă de inițiativă și de simț al realității, formează abia unul din elementele idealizării mult mai largi a trecutului. Solidaritatea cu trecutul este, în adevăr, una din

trăsăturile cele mai generale ale tuturor literaturilor; ea întunecă adesea simțul contemporaneității. Esențială sufletului emotiv, ea a fost exagerată prin puternica mișcare a romantismului. Literatura română a început, putem spune, prin poezia ruinilor (Eliade, Cârlova, Gr. Alexandrescu); amestec de exaltare a gloriei străbune și de măhnire față de prezent. Sensul retrospectiv al inspirației romantice convenia, de altfel, necesităților redeșteptării noastre; oprimată sub obscurantismul rusesc, conștiința națională își găsea un punct de reazăm în vestigiile trecutului și în glorificarea epocii voievodale. Dar chiar după consolidarea prezentului, după întregirea aproximativă a românismului, după reorganizarea vieții naționale sub o formă ce nu-și găsește puncte de comparație istorică, exaltarea trecutului a continuat, nu atât, poate, din dragostea lui, cât din ura prezentului. Trecutul e un element necesar de solidaritate națională; el nu trebuie să devină însă un dușman al prezentului. După ce a contribuit la consolidarea prezentului, romantismul l-a prefăcut în refugiul sensibilităților dezechilibrate. Prin Eminescu, mai ales, literatura română a cunoscut această formă nesănătoasă, de exaltare pornită din refuzul înțelegerii prezentului. El nu s'a mulțumit numai cu atitudinea critică a junimiștilor, atitudine de altfel destul de conciliantă în practică cu mersul evenimentelor istorice, ci, sub presiunea temperamentului său pa-

sionat, s'a aruncat cu desperare în ceiace am putea numi un adevărat *delirium historicum*.

Calitatea estetică a poeziei sale nu scade, desigur, cu nimic: versurile mari pornesc din pasiuni, mari, adică din dezechilibru; nu cerem poeziei o valoare de adevăr științific. E regretabil numai că acest dezechilibru a devenit apoi o ideologie socială și că un întreg curent s'a reclamat dela ea. În poezie era, așa dar, liber să ne evoce epoca lui Alexandru cel bun, s'o re-trăiască; era liber chiar să biciuiască un prezent ce-i irita sensibilitatea. Pornită numai din inadaptare temperamentală, nu se cuvenia ca o astfel de iritare să devină un instrument de cugtare socială și ca misticismul lui național să se manifeste tocmai prin ura prezentului. Acestei deslănțuiri pasionale, îi datorăm paginile cele mai nedrepte și tot odată mai obtuze sub raportul comprehensiunii sociologice.

În epoca realizării aspirațiilor seculare a Unirii și apoi a războiului de independență, în epoca expansiunii integrale a românismului, s'a dezvoltat astfel o ideologie de exaltare a plăeșilor și a pârcălabilor și a unei ipotetice nfloriri vovodale în dauna realităților incontestabile ale prezentului — dela satira lui Eminescu și până la teoriile sociale ale d-lui C. Rădulescu-Motru, care, după înfăptuirea României Mari, desigur una din cele mai minunate resurecțiuni ale istoriei mo-

derne, privește încă generația de la 1848 ca punctul de plecare a disolvării naționale și „politi-cianismul“, adevăratul principiu creator al Ro-mâniei moderne, ca pe agentul principal al aces-tei „disolvări“... Idealizarea trecutului n'a ajuns însă la nici un scriitor proporțiile fanatismului lui Eminescu, după cum nici ura prezentului n'a fost împinsă până la fobia marelui poet.

Ea a rămas, totuși, una din notele literaturii noastre, provocată, în parte, de curentele ideo-logice din a doua jumătate a veacului trecut, de condițiile neprielnice ale vieții literare într'o epocă de prefacere burgheză, dar, mai ales, de faza lirică a unei literaturi încă începătoare: e mult mai ușor să idealizezi un trecut conven-țional decât să te inspire, cu elemente veridice, dintr'un prezent, care pare întotdeauna prozaic.

XX

1. Procesul social n'a fost urmat de un proces literar corespunzător. 2. Nu-i de condamnat literatura ci ideologia ce o călăuzește. 3. Caracterul rural al literaturii noastre. 4. Diferitele forme ale misticismului țărănesc și reacțiunea împotriva lui. 5. În fond originea și mediul de formație a scriitorilor primează în caracterul literaturii. 6. Prejudiciți în privința literaturii burgheze: lipsa de unitate etnică a burgheziei române. 7. Concepția reacționară a unei limbi arhaice. 8. Concepția reacționară a unei limbi rurale. 9. Valoarea unei limbi stă în capacitatea ei de absorbire și de asimilare a neologismelor. 10. Noua limbă română e, dealtfel, în proces de formație. 11. Incheere.

1. Boerimea reprezintă o clasă, a cărei funcție socială slăbită și apoi cu totul nimicită nu putea oferi literaturii decât un motiv sentimental și un prilej de melancolie romantică. Țărănimea reprezintă, dimpotrivă, și realitatea vechiului regim și, până la organizarea integrală a burgheziei, incontestabil cea mai importantă realitate prezentă. Prin natura lor reacționară, toate curentele literare au voit să-i acorde însă o existență exclusivă. Deși puterea politică a trecut dela boerime în stăpânirea capitalului mobilier, deși ora-

șele au intrat într'o fază de prosperitate, deși burghezia e pe cale de a deveni cu adevărat o forță națională, — ideologia cărturarilor noștri se desvoltă, totuși, și astăzi în cadrele vechiului regim agrar, legat de pământ și de viața rurală.

2. Nu e locul să arătăm aici că structura generală a literaturii ca, de altfel, și a limbii noastre e rurală ; nu vom vorbi, deci, nici de literatura populară, nici de literatura ce s'a desvoltat în mod firesc din inspirația populară. Intr'o epocă de prefacere economică și politică, prin reprezentanții ei cei mai caracteristici, literatura n'a mers, însă, în sensul desvoltării istorice a formelor sociale, ci i s'a împotrivit cu îndârjire. Cei mai mulți scriitori fiind de origine rurală, era, negreșit, firesc să descrie sau să cânte ceia ce cunoșteau mai bine. Nu asupra acestei legitime literaturi ne oprim, ci asupra ideologiei care a făcut din țărănime și apoi, în mod logic, din literatura țărănistă, singura realitate prezentă și viitoare. Deși Ardelean, Maiorescu nu era nici un rural și nici nu avea o puternică solidaritate subconștientă cu trecutul poporului român ; cap abstract și logic, el a susținut, totuși, că „singura clasă la noi este țăranul român și realitatea lui este suferința, sub care suspină de fantasmagoriile claselor superioare“. Țărănism mai mult principial și, în orice caz, politic ce avea să devină literar și agresiv, fie prin semănătorismul mărturisit

reacționar al d-lui N. Iorga, fie prin poporanismul cu pretenții democratice al *Vieții Românești*. Fără a nesocoti realitatea acestei dragoste pentru țară, nime, n'o putem însă disocia și de o puternică ură față de revoluția socială și de noile clase orășanești, care au schimbat cu totul aspectul politic și juridic al țării noastre. Conflictul se reduce, în fond, la lipsa de sincronism dintre prefacerea revoluționară a instituțiilor și a condițiilor de viață socială a poporului nostru și prefacerea înceată și evolutivă a sufletului românesc. În loc însă că această lipsă de sincronism atât de firească să-și fi găsit o justificare cel puțin în mințile cugetătorilor și cercetătorilor științifici ridicată prin cultură la posibilități de reflecție obiectivă, ea s'a prefăcut într'o armă de luptă împotriva mersului irevocabil al revoluției sociale. Artiștii sunt liberi să se desvolte în cadrul propriei or sensibilități, origini și al orizontului familiar — oamenii de cugetare și de știință nu trebuie să fie numai expresia unor instincte de clasă sau de rasă. Posibilitățile liberei lor determinări sunt mult mai mari. Când astfel de oameni devin exponentul unei ideologii anacronice, urând prezentul, lăudând cu fanatism trecutul, stăvilind inutil mersul istoriei, e ușor de înțeles ce pot deveni artiștii, prizonierii instinctului și ai propriei lor sensibilități...

8. Caracterul mai mult rural al literaturii române

este, aşadar, un fenomen determinat de înseşi condiţiile vieţii din trecut a poporului nostru; ideologia tuturor mişcărilor culturale ce se străduiesc să-l menţină intact ca pe singurul posibil este, însă, o manifestare reacţionară a spiritului ce nu vrea să se adapteze formelor noi de viaţă socială. Sufletul rural al poporului nostru s'a realizat desăvârşit în Creangă şi Coşbuc; literatura lui nu se poate fixa însă într'o formulă parţială şi insuficientă prin idealitate. Nu există popor din Europa, care să fi rămas la această literatură rurală, oricum inferioară. Şi pentru a nu ne îndrepta spre ţări de cultură milenară, exemplul Rusiei este instructiv. Şi Rusia s'a deşteptat târziu la civilizaţie, păstrându-şi, ca şi noi, vechea structură agrară ca temelie a vieţii naţionale. Prin Puşchin, Tolstoi, Dostoiewski, Turgueniév, Gogol şi alţii, ea îmbrăţişează totuşi întregul popor rus şi e esenţial urbană. Eroul ei tipic e un intelectual, frământat de probleme sociale, un agitator revoluţionar, un vizionar sau un ideolog preocupat de chestiuni morale şi religioase, într'un cuvânt, un om cu o bogată viaţă sufletească. El nu e nici cuconul Gheorghieş, nici cuconul Andrieş; când, totuşi, au apărut şi aceşti boernaşi cu neantul vieţii lor intelectuale şi cu micile manii şi deprinderi ale unei epoci în proces de disolvare, ei au întâlnit pana satirică a lui Gogol din *Suflete moarte* şi nu sentimentalismul romantic al scriitorilor moldoveni. Există, negre-

șit, o corespondență între societate și literatură : societatea rusească e frământată de probleme mult mai serioase decât societatea română ; dar chiar și în limitarea preocupărilor noastre, literatura a rămas sub nivelul intelectualității medii a societății române. În nepăsarea claselor culte față de literatura națională descifrăm nu numai înstrăinarea păturilor suprapuse, cum o afirma d. Iorga în *Semănătorul*, ci și insuficiența literaturii însăși. Neregăsindu-se cu idealitatea, cu preocupările, cu viața lor cotidiană, oamenii culți s'au îndepărtat dela o literatură parțială, anacronică, provincială și fără orizonuri intelectuale.

4. Am arătat cum misticismul lui Eminescu ne-a dus în chip fatal la misticismul țărănesc ; poporul român a ajuns, astfel, să se confunde cu țăranul român. Am arătat cum acest proces de limitare noțională s'a desăvârșit într'un spirit de reacțiune față de procesul de formațiune a societății românești. Pe când societatea noastră s'a dezvoltat în sensul diferențierii și, deci, a evoluției, prin creația unei pături orășănești și a unei burghezii naționale cu caractere de omogeneitate etnică, ideologia noastră și, în mod și mai firesc, literatura a procedat invers prin negația evidenței. De aci misticismul țărănesc al mai tuturor curentelor culturale din ultima jumătate de veac : țăranul a fost privit ca singura realitate economică, socială și sufletească a poporului român.

Ca un corolar a urmat, firește, idealizarea vieții dela țară prin temperamentele idilice ale lui Alecsandri, Grigorescu sau Coșbuc : când literatura s'a scoborât dela poezie la observație și la naturalism, misticismul țărănesc a pierdut din grație, dar a crescut în violență combativă și în fanatism. Procedeele s'au schimbat, negreșit : în locul acuarelei și al albastrului idilic din fundalul întregii opere a lui Grigorescu sau Coșbuc au apărut colorile sumbre ale naturalismului de fapt tot liric al lui Sadoveanu. Viața de la țară nu mai e reprezentată ca o idilă, ci ca o tragedie cu „dureri înăbușite“ ; țăranul e o forță elementară cu imense virtualități comprimate. Chiar în cea mai vastă creațiune epică a literaturii române, în *Ion* al lui Rebreanu, în care viața multiplă a satului ardelean e prinsă în gesturi atât de minuțioase, în eroi atât de feluriți și reali, figura centrală a lui Ion depășește realitatea : e un țăran conceput mai mare ca natura, o expresie tipică a ceea ce numia Nietzsche „puterea de voință“, a instinctului de dominație, o creațiune, prin urmare, simbolică.

Țăranul a început, totuși, să fie privit și altfel decât prin vechea concepție idilică a înaintașilor sau prin romantismul de procedee naturaliste al povestitorilor contemporani. Asupra lui s'au îndreptat și priviri mai obiective : desprins din cadrul naturii și din funcția sa socială, el a început

să fie fixat și prin psihologia sa individuală, fără satiră, dar și fără idealizare. Intr'un cuvânt, el a început a intra în cadrele observației indifferente și fără obligațiunile morale ale poporanismului. Ceeace naturalismul francez lipsit de misticism rural a făcut de mai bine de jumătate de veac prin Balzac, Zola și, mai ales, prin Maupassant, e pe cale de a se realiza și la noi, în trăsături mult mai sumare, dar nu mai puțin incisive, în opera unui scriitor contemporan: Brăescu.

Valoarea literară a operei lui Brăescu e însemnată: cea a satirei sale militare e unică. Nu ea ne interesează acum ¹⁾; în limitele preocupării noastre nu intră decât noutatea psihologiei sale rurale. Țăranul e scos din ideologia timpului; el e desfăcut de toate atributele poeziei și ale misticismului național: durerea sa înăbușită nu interesează literatura și nici vitalitatea lui elementară nu se proiectează ca un simbol. E numai un exemplar omenesc cu o mentalitate determinată de condițiile sale de viață; în aceste cadre, psihologia lui devine un obiect precis de observație cu mult mai prețios sub raportul realității... Câteva exemple.

În timpul refacerii din Moldova, comandantii

1. Un studiu asupra lui Brăescu: E. Lovinescu, *Critice*, VIII.

coloanelor risipite prin sate primiseră ordinul de a împrumuta țăranilor sculele și animalele necesare muncii câmpului. Intr'o dimineață, ducând o găină subsuoară, o femeie vine să-i ceară maiorului o pereche de boi. Făgăduindu-i-o, maiorul zărește găina :

— Ce e cu găina aia ?

— Ia așa de la mine, că curată pomană îți faci.

— Nu, femeie, boii ți-i dau degeaba.

— Lasă, conașule, s'o mănânci mata sănătos.

Nevoind s'o primească fără plată, maiorul o întreabă cât costă. Femeia răspunde liniștit: treizeci și cinci de lei. Indignat, el se răstește atunci :

— Dă-i cincisprezece lei, Ioane, și să vină pe seară să-și ia boii.

— Așa n'o dau, răspunse femeia, și, repezindu-se, smuci, mânioasă, găina din mâinile soldatului.

— Bine, femeie, nu ți-e rușine? Ce fel de oameni sunteți? Eu îți fac bine și d-ta vrei să mă jupoi... Treizeci și cinci de lei pe o găină... ai mai pomenit d-ta de când ești ?

— Dac'asa se vinde la târg..

Femeia i-ar fi dat, așa dar, găina pe nimic ; n'o putea vinde însă cu mai puțin decât se vindea la târg. A dărui și a vinde i se par noțiuni strict izolate ; în mentalitatea ei nu e cu putință procesul lor de asociație. Iată o contribuție precisă la psihologia țăranului.

Sunt și altele. O țărancă se spovedește alteia că i-a căzut greu bolnav bărbatul și că, în acelaș timp, i s'a bolnăvit și porcul:

— Că omul, dacă are zile lăsate de la Dumnezeu, trăește, da dacă i-o sunat ceasul, s'o mântuit. Da gita ce știe ea... par'că are graiu să vorbească ca omul să spună ce-o doare...“

Iar cealaltă femeie ca s'o mângâie:

— „De un să aibă... da iacă să-ți spun un leac... M'o învățat și pe mine o femeie. Să prinzi o țarcă — dacă-i putea-o prinde — că-s șirete, bată-le gina să le bată... sboară cum te aprochii de ea... Și dacă-i prinde-o, să n'o omori, să n'o tai, nimic să nu-i faci... numai s'o frigi ghinișor, întreagă așa cum se găsește, cu pene cu tot, și s'o dai cumătrului s'o mănânce, și dacă nu s'o face ghine din asta, să știi că nici zile multe n'are, și tare-mi pare rău. Da las' să him sănătoși, că poate o da Dumnezeu și ți-o trăi porcu...“

După cum a dărui și a vinde nu se puteau asocia într'o noțiune nouă, tot așa, n lumea afectivă, dragostea de bărbat și de porc nu se pot disocia.

Iată acum un ultim exemplu despre concepția morală a țaranului. Un boer poposește într'un sat și e găzduit de moș Vasile, un gospodar, a cărui casă strălucește de rânduială și belșug. La plecare, boerul stă de vorbă cu vizitiul său despre moș Vasile.

— Ai văzut gospodărie, Costachi ?

— Am văzut, conașule...

— Ei ce zici ?

— Ce să zic ?

— De ce nu's toți oamenii așa ?

— Dă, conașule...

— Pentrucă beau... ia să nu bea. Vezi. moș Vasile dacă n'a băut !

— Așa-i, conașule, da iacă, o samă nu beau și-s tot săraci, dacă nu-i dela Dumnezeu.

— Crâșma, mă ! Orice ați spune voi, rachiul vă omoară. Moș Vasile, când îl știam eu, n'avea cine știe ce.

— Da de unde, nica toată : zece prăjini.

— Și vezi unde a ajuns, dacă n'a băut ? Trebuie să fie frunțașul satului...

— Ba-i și primar.

— Ce spui ? Bravo lui. De când ?

— Cum a ieșit de la închisoare.

— Vasile ?

— El, conașule.

— Da ce-a făcut ?

— A furat.

— Vasile, mă ?

— Poi.

— Ei cum ?

Și Costachi se pune atunci de povestește cu deamănuntul întâmplarea : fiind paznic de noapte la o fabrică de spirt, Vasile l-a prădat pe proprietar. A fost prins și i s'a luat îndărăt banii.

— Da nu i-a luat pe toți, adaugă filozofic, vizitiul. Cinci mii de lei o scăpat, că-i avea ascunși în altă parte... Cât l-o mai bătut jandarmii, și de geaba! A zis că i-o chierdut pe drum și pace... Și n'au avut ce să-i facă. Amu, când vine suprefectu la el trage... Ei, când vrea Dumnezeu...“

Cu o viziune atât de incisivă și de realistă, psihologia țărănească a intrat într'un nou plan: parțială poate, presimistă de sigur, ea este expresia necesară a reacțiunii împotriva unei idealizări ce ne falsifică realitățile naționale de aproape trei sferturi de veac.

5. Problema literaturii române nu va fi, desigur, rezolvată de ideologia conducătorilor culturali ci de însăși natura talentului scriitorilor.

Sufletul agrar al poporului român s'a realizat prin Creangă și Coșbuc, nu din îndemnul unei ideologii ambiante ci prin însăși structura lor sufletească de poeți ieșiți și crescuți în mijlocul țărănimii. Când din sânul orașănimii vor ieși talente tot atât de mari, ele ne vor da o literatură burgheză numai din imperativul originii lor. Primejdia ideologiei reacționare nu amenință talentele de sine stătătoare, puternice dar rare, ci literatura mijlocie, din care se alimentează curentele și gustul mediu al unei generații. Problema nu se pune, deci, pentru Creangă sau Coș-

bucăci pentru așa zisă literatura poporanistă, ieșită mai ales din concepția unei obligații morale față de țărănime.

6. Misticismul tuturor curentelor noastre ideologice vede în țărănime pe singurii păstrători ai virtuților rasei sau chiar ai oricăror virtuți, iar în orașănime nu vrea să recunoască decât un conglomerat de rase diferite, cu defecte și fără însușiri. Dăinuește încă prejudecata îndărătnică a imposibilității unei literaturi burgheze și, în orice caz, a lipsei ei de valoare etnică. Sub raportul compoziției etnice, țărănimea nu reprezintă, în realitate, o mai mare puritate inițială a rasei ci numai un moment mai înaintat al procesului de absorbire a elementelor eterogene; în mai puțin de un veac și burghezia va prezenta un identic caracter de omogeneitate. Dacă procesul nu este încă atât de înaintat, aceasta nu înseamnă că, individual, pe lângă superioritatea intelectualității, burghezia nu poate avea și caracterul purității rasei. Obiecției că viața orașenească nu este încă destul de armonic consolidată, i se poate răspunde că, sub raportul colectivității, și fazele de tranziție au dreptul la expresiune artistică, fără a mai aminti că nu orice operă literară trebuie să aibă caracterul social: psihologia individuală nu-i mai puțin interesantă.

6. Obiecția cea mai serioasă împotriva litera-

turii orășenești privește, cu deosebire, limba. Expresie fidelă a vieții intelectuale și sociale a poporului nostru, era natural ca limba română să aibă un caracter rural; ieșind din fondul latin, peste care s'au altoit veacuri de influențe orientale, era tot atât de firesc să se înfățișeze cu o structură complexă și, chiar, impură. Nu tot atât de firească este însă silința a mai tuturor curenților culturale de a stăvili procesul natural al limbii, fixându-i idealul în trecut. Inutil deslănțuită împotriva formelor și instituțiilor sociale, reacțiunea a avut un succes mai mare în procesul de formație a limbii noastre literare. Jumătate de veac de ideologie reacționară a înfipt adânc în conștiința scriitorilor prejudecata unei limbi formate nu după necesitățile noționale și estetice ale momentului, ci după nevoile morale și materiale ale strămoșilor noștri. Intrebuintând cuvinte ungurești ca: *mântuire, tăgăduire, biruință, făgăduire, neam, tămăduire, îngăduire* etc. în locul romanicelor: *salvare, negație, victorie, promisiune, popor, vindicare, permisiune* etc., sunt scriitori ce-și închipue că scriu o limbă mai autentic românească; folosindu-se de turcisme scatalogice ca *bocluc, bocciu* etc., alții își închipue a-i da o savoare mai originală.

Nici nu mai amintim de fondul slav: e o credință generalizată că puritatea limbii literare a unui scriitor se măsoară după numărul cuvintelor slave. Nu e vorba de elementele intrate ire-

vocabil în țesătura intimă a limbii, ci de arhaisme și de cuvinte cu întrebuințare locală sau parțială. Inchipuindu-și că lucrează în sensul purificării limbii de toate neologismele, tradiționaliștii au pus în circulație cuvinte inestetice și inutile scoase de prin ceaslove sau cu întrebuințare specială ca : *osârdie, de iznoavă, izvod, obârșie, spovedanie, pristăvire, blagoslovenie, propovăduire, pogribanie, grijanie* etc. Purismul nu are un punct de reazim într'o epocă clasică de complectă formație a limbii, ci într'o epocă fără literatură și dominată de influențe orientale și, deci, nenaturale.

Adevăratul tradiționalism constă în exaltarea momentului celui mai însemnat al expansiunii vieții naționale ; toate popoarele de veche civilizație au o epocă clasică, spre care li se îndreaptă privirile și din care se inspiră. Nici un moment din trecutul nostru nu îndeplinește însă condițiile unui maxim de expansiune morală și materială ; după cum din absolutismul oriental al epocii voivodale nu ne puteam clădi un regim constituțional potrivit condițiilor noi de viață, tot așa nici din literatura istoriografică și religioasă a trecutului nu poate ieși literatura română modernă, sau din limba cronicarilor cu puține trebuințe limba vie și complicată a epocii contemporane.

8. Limitată la fondul său rustic, limba română s'a

putut realiza definitiv în operele lui Creangă sau Coșbuc ; oricare le-ar fi valoarea, ele nu reflectează însă ultimele posibilități de expresie a sensibilității românești.

Dincolo de idealitatea lui Nic'a lui Petrea sau a Siminei și a Radei există o sensibilitate contemporană, bogată în nuanțe, pe care n'o poate tălmăci o limbă agrestă. A căuta, deci, numai în popor elementele expresiei intelectualității noastre este, așa dar, tot atât de absurd ca și a fixa idealul limbii românești în trecut.

9. Aceste două concepții au dominat, totuși, întregul proces de formațiune a limbii noastre literare. Pe lângă firescul caracter inhibitiv al oricărei limbi, o perseverență ideologică s'a mai străduit la noi ca s'o mențină cât mai mult în cadrele ei arhaice și rustice. Din insuficiența unei astfel de limbi, s'a tras apoi concluzia imposibilității literaturii orășenești. Că limba orășenească n'a luat încă un aspect definitiv, fiind în curs de formație, e un fapt neîndoios. Aceasta nu înseamnă, însă, că trebuie să ne opunem dezvoltării naturale a limbii, privind în urmă în loc de a privi înainte.

O limbă atât de înapoiată ca a noastră nu se poate adapta noilor condiții de viață și nu poate răspunde noilor trebuințe de expresie decât prin neologizare. Impotriva acestei împospătări a

limbii cu elemente viabile au luptat cu atâta succes tradiționaliștii, încât au reușit să facă din absența neologismului calitatea esențială a stilului literar. Convingerile noastre sunt însă cu totul altele: progresul limbii române nu stă nici în *pogribanie* sau în *osârdie*, nici în *hatâr* sau în *bocluc*, cu alte cuvinte nu stă nici în limba bisericască sau cronicărească, nici în conglomeratul lingvistic slavo-ungaro-turco-fanariot; el nu stă nici în limba pur materială a țărănimii — ci în capacitate, de absorbire și de asimilare a neologismelor necesare sau estetice. Iată adevărul.

Printr'o neologizare rațională, determinată de principiul necesității și al esteticeii, nu numai că vom da limbii posibilități de expresii necunoscute încă, dar îi vom reda, pe încetul și, desigur, în marginile normalului, caracterul ei de latininitate autentică.

Nu cădem, negreșit, în eroarea raționalismului constructorilor de limbi artificiale și nici nu propunem o latinizare principială și sistematică. Limba nu se elaborează nici de gramatici, nici de scriitori; ea iese din conlucrarea instinctivă a colectivității naționale; orice stavili i s'ar pune, răspunzând geniului rasei și nevoilor momentului, ea nu poate fi anacronică. Noi ne punem aci numai pe terenul limbii literare; trecerea dela forma vie dar brută a materialului lingvistic la forma spiritualizată a limbii literare poate fi ajutată prin

acțiunea conștientă a scriitorilor. Nu le cerem să creeze rațional cuvinte ci să întrebuințeze rațional materialul viu ; să nu-și pună idealul literar în fantomele venerabile ale trecutului ci în actualitatea circulantă ; să nu-și fixeze conceptul de puritate a limbii în întrebuințarea turcismelor și a ungurismelor, ci, călăuziți de principiul utilității și al esteticei, să facă operația de selecționare în șuvoiul cuvintelor noi ; fie chiar prin intermediul limbii franceze, fondul latin are resurse mult mai conforme cu geniul rasei noastre de a ne crea o limbă încăpătoare și enfonică. În ziua în care scriitorii se vor convinge că *promisiune* și *permisiune* sunt preferabile *făgăduelii* și *îngăduelii*, în acea zi ei își vor fi înțeles datoria de a lucra în sensul dezvoltării noastre istorice. Revoluția lingvistică se va împlini, de altfel, și fără ajutorul lor ; ajunge să lucreze pentru ea spiritul vremii.

10. Ne sprijinită de curente literare și de scriitori, în genere, limba literară a viitorului și-a găsit, totuși, un puternic punct de rezam în presă. Oricare ar fi, deci, inconvenientele presei față de literatură, — lipsa de selectare în modernisme, vulgaritatea sau uneori chiar ignoranța, — serviciile ei le întrec cu mult : prin simțul realității și al necesității imediate, ziaristul e un mai prețios colaborator al limbii decât scriitorul tradiționalist. Oferind materialul brut și, mai ales,

punându-l în circulație în masele cele mai adânci ale poporului, el pregătește calea scriitorului pentru selectarea unei limbi noi și reale. Curentele literare recente și, cu deosebire, mișcarea simbolistă au procedat și ele cu folos la această operă necesară de modernizare și adaptare a limbii la condițiile sensibilității contemporane. În ziua când va fi îndeplinită, viața orășenească își va găsi, în mod firesc, expresia literară. Problema nu se va rezolva prin ideologia tradiționalistă sau prin concepția unei limbi pur rurale ci prin însuși mersul fatal al lucrurilor ; nu prin concursul inadaptabililor ci prin al celor ce, având simțul prezentului, lucrează în sensul dezvoltării istorice.

11. Am ajuns acum la capătul studiului forțelor reacționare sub întreitul lor aspect: forțele politice, economice și sufletești. Cele dintii două au avut un caracter dinamic ; timp de un veac ele au opus o dârză rezistență și ideologiei apusene și acțiunii capitalismului burghez în dependența cărora am intrat. Studiind lupta dintre forțele revoluționare și cele reacționare în latura ei politică, am studiat, de fapt, lupta dintre partidul liberal și cel conservator ce constituie istoria României contemporane ; deși partidul conservator încearcă să se refacă sub ocrotirea partidului țărănesc,—prin expropriere și votul universal, această luptă se poate considera ca încheiată, cel puțin

în forma ei clasică. Lupta viitoare se va da între liberalism și socialism. Adevărata reacțiune împotriva acțiunii revoluționare nu este însă nici de natură politică, nici chiar economică: ea își trage tăria din forța de inerție a spiritului omenesc. Procesul de formație a sufletului nu e revoluționar ci evolutiv; cum însă el e determinat și grăbit de condițiile de viață morală și materială în care trăim, putem exercita asupra lui o influență binefăcătoare. În loc de a-l ajuta în sensul dezvoltării sale istorice, întreaga ideologie a culturii române a căutat să-l stăvilească și să-l fixeze sub forma lui primitivă, condiționată de o stare socială de mult depășită. Volumul de față a avut să se ocupe de toate aceste curente și să le condamne — în numele unor legi sociale ce rămân de studiat în volumul al treilea al acestei lucrări.

ERRATA

La pag. 50, rândul 21, să se citească „*veacul al XIV*“ în loc de „*veacul al XVI*“.

La pag. 54. rândul 12 să se citească „*Moldova*“ în loc de „*Moscova*“.

TABLA DE MATERIE

TABLA DE MATERIE

I

Pag.

1. Necesitatea și originile reacțiunii politice române.
2. Diferitele concepțiuni ale conservatismului social : teoria imobilității, tradiționalismul, evoluționismul. 7

II

1. Regimul privilegiului în *Anafora* pentru pronomiile *Moldovei din 1827*. 2. Regimul privilegiului sub *Regulamentul organic*. 3. Sfârșitul acestui regim 15

III

1. Privilegiul fiscal devine privilegiul politic : mentalitatea «constituțională» a proiectelor boerești de după 1821. 2. Privilegiul politic în constituția Cărvunarilor. 3. Privilegiul politic sub *Regulamentul organic*. 4. Revoluția pașoptistă și privilegiul politic. 5. Restricțiile lui Kogălniceanu. 6. *Convenția* și privilegiul politic. 7. Statutul lui Cuza și privilegiul politic. 8. Constituția de la 1866 și privilegiul politic. 9. Constituția nouă zdrobește, în sfârșit, regimul privilegiului politic 23

IV

1. Adevărata rezistență a vechiului regim se concentrează în jurul proprietății rurale. 2. Lupta este dominată de două teorii contradictorii asupra dreptului istoric al proprietății rurale. 35

V

1. Și știința are două concepții diferite asupra originii proprietății. 2. Radu Rosetti și teoria originii țărănești a proprietății. 3. N. Iorga susține aceeași teorie. 4. A. D. Xenopol împărtășește aceeași teorie 39

VI

1. G. Panu susține originea boerească a proprietății, cel puțin după datele cunoscute ale istoriei. 2. Teoriile lui C. Giurescu asupra *rumâniei* și asupra proprietății. 47

VII

1. Istoricul luptelor agrare: importanța tratatului de la Adrianopol din 1829; limitări necesare. 2. *Regulamentul organic* și problema agrară 53

VIII

1. Revoluția pașoptistă și problema agrară. 2. Divanurile ad-hoc și problema agrară. 3. Materialismul istoric și problema agrară. 4. *Comisia europeană* și problema agrară. 5. *Convenția de la Paris* și problema agrară. 61

IX

1. Problema revine intactă sub Cuza. 2. Proiectul conservator al guvernului Barbu Catargiu. 3. Discursul și atitudinea lui Kogălniceanu. 4. Discursul și atitudinea lui Barbu Catargiu. 71

X

1. Liniile generale ale împrăștiării lui Kogălniceanu. 2. Critica d-lui Radu Rosetti. 3. Critica d-lui C. Garoflid. 4. Critica lui C. Dobrogeanu-Gherea. 5. Obiecțiile împotriva acestei critice. 83

XI

1. Și în problema agrară revoluția ideologică a precedat revoluția economică 2. Prezența a două stări, una legală și alta de fapt, dovedește sensul de sus în jos al revoluției noastre sociale 103

XII

1. Linia generală a atitudinii conservatismului român. 2 P. P. Carp în istoria reacțiunii naționale. 111

XIII

1. Rezistența mult mai puternică a factorilor suleștești sub îndoitul lor aspect. 2. Ideologia reacționară a mai tuturor scriitorilor. Un exemplu: Costache Negruzzi. . . 121

XIV

1. Rolul precumpănitor al lui P. P. Carp la *Junimea*
2. Junimismul e, în fond, o stare de spirit caracteristică unei generații întregi.
3. Rasa și mediul în formația intelectuală a junimismului.
4. Obiecția lipsei de originalitate a criticei junimiste; înlăturarea ei.
5. T. Maiorescu: teoria formei fără fond și a evoluției organice. Critica acestor teorii.
6. Prezența formei fără fond nu e «stricăcioasă».
7. Concluzii: meritele pozitive ale criticei lui Maiorescu. 127

XV

1. Eminescu sociolog
2. Teoriile lui asupra statului și a claselor sociale.
3. Identitatea parțială a teoriilor lui cu cele ale *Junimii*.
4. Accentuarea pamfletară a acestor teorii.
5. Deosebirile lui de *Junimea*: misticismul național și misticismul țărănesc.
6. Xenofobia.
7. Concluziuni. 139

XVI

1. Revoluția socială fiind înfăptuită, era fatal ca atitudinea critică față de ea să se schimbe după 1880.
2. Mișcarea *Semănătorului* s'a pus pe terenul pur cultural.
5. Confuzia culturii cu arta.
6. Evoluția semănătorismului politic.
7. Vechiul socialism moldovenesc e tot reacționar.
8. Poporanismul literar.
9. Poporanismul economic.
10. Rezultatele pozitive ale poporanismului.
11. Poporanismul și *Istoria civilizației române*.
12. Și C. Dobrogeanu-Gherea e învinuit de a fi avut o atitudine reacționară 155

XVII

1. D. C. Rădulescu-Motru rezumă toate criticile junimiste aduse procesului de formație a civilizației române. 2. Deosebirea dintre cultură și civilizație. 3. Inexistența unei culturi române. 4. La critica junimistă se mai adaugă și critica „politicianismului român”. 5. Obiecțiile ce se pot aduce acestei critice: geniul politic e nota cea mai caracteristică a rasei. 177

XVIII

1. Inexistența unui curent cultural revoluționar. 2. Literatura este dela sine o forță reacționară. 3. Limitări în problema tradiționalismului literaturii române; deosebirea între fond și formă. 4. Prima formă a atitudinii critice: satira socială. 5. Satira socială a lui Alecsandri. 6. Satira socială a lui Caragiale. 187

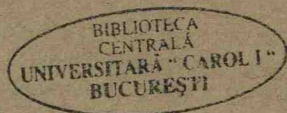
XIX

1. Procesul disolvării marii proprietăți s'a reflectat și în literatură. 2. *Ciocoii vechi și noi* ai lui Filimon. 3. *Tănase Scatiu*. 4. Duiliu Zamfirescu teoretician literar al boerimii. 5. Idealizarea boerilor în proces de dispariție; literatura moldovenească. 6. Idealizarea trecutului. 199

XX

1. Procesul social n'a fost urmat de un proces literar corespunzător. 2. Nu-i de condamnat literatura ci ideologia ce o călăuzește. 3. Caracterul rural al literaturii

noastre. 4. Diferitele forme ale misticismului țărănesc și reacțiunea împotriva lui. 5. În fond originea și mediul de formație a scriitorilor primează în caracterul literaturii. 6. Prejudiciți în privința literaturii burgheze : lipsa de unitate etnică a burgheziei române. 7. Concepția reacționară a unei limbi arhaice. 8. Concepția reacționară a unei limbi rurale. 9. Valoarea unei limbi stă în capacitatea ei de absorbire și de asimilare a neologismelor. 10. Noua limbă română e, dealtfel, în proces de formație. 11. Incheere. 209

C R I T I C E

VOL. I. — Impresionismul în critică, Eminescu, Caragiale, D. Anghel, St. O. Iosif, M. Sadoveanu, E. Lovinescu, Em. Gârleanu, Elena Farago, I. Minulescu, I. Al. Brătescu-Voinești, Oct. Goga, I. A. Bassarabescu, C. Sandu-Aldea, Contesa de Noailles, etc. (Epuizat). **LEI 20.—**

VOL. II. — Pe drumul Eladei, Matilde Serao, Emile Faguet, Benvenuto Cellini, J. J. Weiss, Fogazzaro, M. Sadoveanu, P. Cerna, Oct. Goga, D. Anghel, etc. **LEI 20.—**

VOL. III. — Victor Eftimiu, St. O. Iosif, Em. Gârleanu, Coșbuc, Oct. Goga, Al. Macedonski, D. Anghel, M. Sorbul, Cincuantenarul romanului românesc, V. Alecsandri și antichitatea latină, Carlo Goldoni, Henri Bataille, etc. **LEI 20.—**

VOL. IV. — **Revizuri literare:** Caragiale, T. Maiorescu, C. Dobrogeanu-Gherea, N. Iorga, I. Al. Brătescu-Voinești, Al. Vlahuță, Poezia populară, Literatura «Semănătorului», etc. **LEI 20.—**

VOL. V. — L. Rebreanu, Duiliu Zamfirescu, Elena Farago, T. Maiorescu, Chendi, Carmen Sylva, Vissarion, Rotică, Literatura Ardealului, Shakespeare, Ibsen, Eschil, Euripid, etc. **LEI 20.—**

VOL. VI. — Al. Macedonski, Hortensia Papadat-Bengescu, Gala Galaction, Oct. Goga, N. Iorga, Mihail Dragomirescu, T. Arghezi, D. D. Pătrășcanu, C. Stere, G. Lazăr, Anticipații literare, etc. **LEI 25.—**

VOL. VII. — Al. Odobescu, B. P. Hasdeu, Al. Davila, I. Minulescu, Lucian Blaga, Hortensia Papadat-Bengescu, Caton Theodorian, Delavrancea, Alfred Moșoiu, Bacovia, T. Arghezi, Victor Eftimiu, F. Aderca, B. Fundoianu, Em. Bucuță, Literatura și viața, Anticipații literare, Literatura și războiul etc. etc. **LEI 25.—**

VOL. VIII. — Douăzeci de ani de critică, G. Brăescu, C. Hogaș, M. Dragomirescu, S. Mehedinți, Ovid Densusianu, H. Sanielevici, Al. Davila, Cervantes, Gorki, etc. **LEI 25.—**

VOL. IX. — Poezia nouă. **LEI 30.—**

VOL. X. — Istoria civilizației române, vol. I. **LEI 50.—**

VOL. XI. — Istoria civilizației române, vol. II. **LEI 50.—**